

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLEDNING I LOKALHISTORIE

Fra plan til bog

VEJLEDNING I LOKALHISTORIE
Fra plan til bog

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING
HÅNDBØGER

VERNER BRUHN · KNUD PRANGE
· ERIC MOURIER

VEJLEDNING I LOKALHISTORIE

Fra plan til bog

Redaktion: Verner Bruhn

KØBENHAVN 1985

Bruhn, Prange, Mourier:
Vejledning i Lokalhistorie
Fra plan til bog

Trykt hos P. J. Schmidt A/S, Vojens

© Dansk historisk Fællesforening 1985
ISBN 87-7423-063-8

Forsidebillede: Lokalhistorikere på registreringskursus på
Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted
Foto: Niels-Jørgen Hansen

FORORD

Under redaktion af Johan Hvidtfeldt udgav Dansk historisk Fællesforening i 1952–56 Håndbog for danske lokalhistorikere, det første forsøg på at skabe et leksikon specielt for lokalhistorisk interesserede. Værket blev genoptrykt i 1965, men er for længst udsolgt. I mange år har DHF arbejdet på at skabe en afløser for denne håndbog, hvis kvaliteter var mange, men som nu er mindre tidssvarende.

Vejledning i litteratursøgning og redaktionelle råd om indhold og typografi var en del af den gamle håndbog. Den kommende nyudgave vil imidlertid alene omfatte det leksikalske stof. Derfor udgives denne særskilte publikation, der rummer en række anvisninger, råd og ideer, som den lokalhistoriske forfatter eller redaktør kan gøre brug af under arbejdet. Sammen med det nye leksikon vil der forhåbentlig være skabt et godt og brugbart værktøj for den lokalhistoriske amatør, der har megen lyst til at skrive, men føler sig usikker over for opgaven.

DHF takker Kulturministeriet for det af tipsmidlerne ydede tilskud til udgivelsen.

Dansk historisk Fællesforening

INDHOLD

VERNER BRUHN

- Om at skrive og redigere s. 9–73
- Indledning s. 9
- Hvilken bog? s. 9
 - Bogens indhold 11
 - En eller flere bøger 14
 - Forfattere og redaktion 24
- Illustrationer s. 25
- Om sproget s. 38
- Redigering s. 49
 - Citater 51
 - Grej 53
- Økonomi s. 61
- Lidt jura s. 67
 - Copyright 67
 - Moms 68
 - Skat 69
- Afsluttende bemærkninger s. 70
- Litteratur s. 70

KNUD PRANGE

- Om at finde og bruge hjælpemidler s. 74–124
- Arbejdet med kilder og håndbøger s. 74
 - Om at komme i gang 74
 - Starten på biblioteket 79
 - Generelle hjælpemidler og vejledninger 81
 - Det statslige arkivvæsen 82
 - Lokalhistoriske arkiver og andre samlinger 97
 - Biblioteker 102
 - Museer 104
 - Særlige indfaldsvinkler 107
- Litteratur s. 114
 - Generelle hjælpemidler og vejledninger 114
 - Det statslige arkivvæsen 114
 - Lokalhistoriske arkiver og andre samlinger 118
 - Biblioteker 120
 - Museer 121
 - Særlige indfaldsvinkler 121
 - Udvalg af god lokalhistorie ... 123

ERIC MOURIER

Om at få bogen trykt s. 125–183

Indledning s. 125

Formatet s. 126

Spaltearrangement 126 Teknikkens krav til formatet 128

Standardformater 128

Papiret s. 129

Glitning 129 Overfladebehandling 130 Gramvægt 130

Baneretning 130

Teksten s. 131

Antikva og grotesk 132

Hvilken skrift skal der vælges? 133 Hvor stor skal skriften være? 135

Linjelængde 137 Linjeafstand 137 Målangivelser 138

Bagkant 139 Fremhævelser i teksten 140

Markering af nye afsnit 141 Billedtekster 141 Overskrifter 142

Sætninger s. 143

Tekst på skrivemaskiner 143

Manuskriptet s. 144

Checkliste/manuskript 145 Manuskriptark 145

Omfangsberegning s. 147

Korrektur s. 148

Illustrationer s. 149

Stregoriginaler 149 Halvtoneoriginaler 149 Farveoriginaler 152

Billedbeskæring 153 Ændring af billedstørrelser 153

Trykning s. 156

Bogtryk 156 Offset 156

Færdiggørelse s. 158

Skæring 159 Falsning 159 Hæftning 159 Valg af bindtype 160

Layout s. 162

Litteratur s. 163

ADRESSER s. 184

VERNER BRUHN

Om at skrive og redigere

INDLEDNING

Der udgives mange forskellige slags lokalhistoriske publikationer. Der er f.eks. den velkendte *årbog* som de amtshistoriske samfund og historiske selskaber udsender, der er *sognehistorien* eller *byhistorien* som udgives privat eller af en lokalhistorisk forening. Der er *jubilæumsbogen* eller festskriftet som en forening, en institution eller en virksomhed udgiver når et rundt år passerer. Der er *monografier* og *biografier* som udgives – ikke i nogen bestemt anledning – men som resultat af en lokalhistorikers interesse og arbejde. Dertil kommer bøger som beretter om en institutions eller forenings virksomhed, *årsskrifter* der udover foreningsstof indeholder lokalhistoriske artikler – og der er *tidsskrifter*, *medlemsblade*, *kataloger* og en vrimmel af andre bøger og småskrifter.

Det er derfor ikke helt let at give råd om udgivelse af lokalhistoriske skrifter for hvad der kan være relevant for én gruppe er måske uden betydning for en anden. Og dog: der er en række forhold som enhver enkeltperson eller gruppe af forfattere må overveje når der skal skrives og udgives en bog om et lokalhistorisk emne.

HVILKEN BOG

Et af de spørgsmål som må overvejes er, hvilken slags bog det er der skal skrives. Det kan lyde overflødigt men er det

bestemt ikke, for af svaret på dette spørgsmål afhænger hele den videre planlægning og disponering.

Er det en sognehistorie der skal skrives? Skal den skrives »forfra«, eller er der måske tidligere kommet en tilsvarende bog som skal revideres og føres frem til i dag? De samme spørgsmål gælder naturligvis for en byhistorie. De lidt ældre købstadshistorier slutter ofte omkring 1870, og en ny udgivelse vil med rimelighed kunne begynde der. Er det alle sider af sognets liv der er ønske om at beskrive, eller er det især den gamle gårdhistorie man ønsker at publicere? Skal det være en bog der lægger vægt på at beskrive *institutionerne* i kommunen – altså skole, kirke, sogneråd/byråd, jernbane, postvæsen osv. – eller er det *menneskenes hverdag* der er emnet: arbejde og redskaber, bolig og klædedragt, mad og drikke, fest og fritid osv.?

Hvis det er befolkningens hverdag man ønsker at skrive om, er der igen mange muligheder. De stikord der blev nævnt lige før går i retning af hvad man kunne kalde (materiel) folkekultur, men hverdagsliv er jo meget mere. Det er f.eks. børnelege og børneopdragelse, det er kærlighed og seksualvaner, det er hykleri og sladder, fattigdom og kriminalitet og meget mere. En del heraf er det der kaldes livets »skyggesider« og de er også en del af menneskenes dagligliv.

Lignende overvejelser må gøres ved planlægning og udgivelse af et jubilæumsskrift eller et festskrift hvad enten det drejer sig om en forening, en virksomhed eller en institution. Hvis det f.eks. er en skoles eller et skolevæsens historie der skal beskrives, må man overveje om det er institutionen eller børnene og deres skoletid der er det bærende tema. Eller er det et forsøg på at belyse samspillet mellem skole og samfund med udgangspunkt i en bestemt skole?

Det er vigtigt at gøre sig dette klart, for disse overvejelser om *hvilken slags bog* hænger nøje sammen med spørgsmålet om hvem bogen skal henvende sig til. Hvis vi tager eksem-

plet ovenfor med skolen er det jo ikke ligegyldigt om man skriver bogen med særligt henblik på lærerne eller eleverne, om den skrives for forældre i netop det pågældende skoledistrikt eller for en langt bredere kreds af skoleinteresserede.

Hvis det drejer sig om en sognehistorie eller byhistorie vil læsergruppen i almindelighed være »alle lokalhistorisk interesserede«. Alligevel må emnet drøftes nøje igennem. Både indhold og sprog vil nødvendigvis blive præget af om man sigter mod en læser der i forvejen er historisk orienteret, eller mod en læser der ikke har særlige historiske forudsætninger.

Når talen er om medlemspublikationer som f.eks. en årbog, en årsberetning eller et foreningsblad kan man måske sige at svaret giver sig selv. Der skriver man for medlemmerne. Det er alligevel nyttigt en gang imellem at overveje hvem læserne er. Ikke mindst fordi en foreningspublikation er et ansigt udadtil og kan betyde meget for foreningens omdømme og vel også noget for tilgang af nye medlemmer.

Det er klart at en forfatter/redaktion aldrig sikkert kan vide hvem der vil interessere sig for en bog. Mange tilfældigheder kan betyde at en bogs emne pludselig får aktualitet i andre kredse end man havde forventet. Det afgørende er imidlertid at forfatter eller forfattergruppe, redaktion og udgiver har gjort sig klart, hvad det er for en bog der skal udarbejdes og *hvem* den er tænkt skrevet for. Først når disse overvejelser er gjort kan man begynde at bygge bogens indre struktur op, dens disposition og opbygning.

BOGENS INDHOLD

De fleste sognehistorier prøver at beskrive hele historien fra oldtiden til lokalsamfundet i dag. Det er en opgave der i almindelighed vil kræve mere plads end der er til rådighed, og det siger næsten sig selv at mange afsnit bliver særdeles

kortfattede og får et oversigtspræg. Andre afsnit er der mange kilder til og måske stor interesse for hos en forfatter med det resultat at sådanne afsnit svulmer vældigt op.

I en sognehistorie fra 1979 er der følgende fordeling af stof i 1. bind:

Sognets geologiske og geografiske forhold	11 sider
Oldtiden	12 sider
Kirke- og præstehistorie.	43 sider
Skole- og degnehistorie	47 sider
Middelalderen i almindelighed	3 sider
1500–1788 (herunder krige, pest og hekseforfølgelser).	17 sider
Udskiftning.	31 sider

Denne meget skæve fordeling med hovedvægt på kirke, skole og udskiftning er typisk for mange sognehistorier. I det efterfølgende bind 2 fra 1982 på over 350 sider behandles 1800-årene på 81 sider, gårdhistorien fylder resten. Der gøres alt for tit for lidt ud af 1800-årene, selv om kildematerialet er stort (sogneråd/byrådsforhandlinger, folketællinger, foreningsprotokoller m.m.). Ofte bliver foreningsliv blot en opremsning af de foreninger der tilfældigvis kendes eller er bevaret arkivalier fra. Det er derfor klogt at stille sig det spørgsmål om *bele* historien skal med eller om det ville være hensigtsmæssigt at nøjes med visse afsnit. Det afgørende er igen hvilket sigte man har med bogen og hvem – hvilke læsere – bogen skal henvende sig til.

Den traditionelle sognehistorie/byhistorie der går fra istid til nutid behøver ikke at være en dårlig løsning. Der findes mange fortræffelige bøger af den type, og der er intet i vejen for at en redaktion vælger det indhold også i dag. Men hvis man vælger sådan, så har man samtidig bestemt at hvert afsnit kun kan få en begrænset plads, og faren for at visse

afsnit bliver overfladiske er stor. Der må derfor laves en stram disposition så fordelingen på de enkelte afsnit ikke bliver skæv.

Hvis man vælger at skrive den »store« bog må man også diskutere om opbygningen skal være *kronologisk* eller *emnedelt*. Det almindelige er at bogen opbygges fra de ældste tider til i dag. Det er ganske naturligt for historien er jo netop karakteriseret ved det kronologiske, at begivenhed følger efter begivenhed. Men man kan også bruge »omvendt kronologi« – altså begynde med nutiden og gå bagud. I fig. 2 er der et eksempel på en sådan disposition hvor man går »baglæns«.

I stedet for den kronologiske opbygning kan man vælge en emnedelt, en *tematisk* disposition. Hvor den kronologiske går frem efter tidsafsnit: oldtid, middelalder, reformation, 1600–1700-årene osv. – bygger den emnedelte bog stoffet op omkring emneområder eller temaer som f.eks. landskab og bebyggelse, erhvervsforhold, kulturelle forhold, osv. Inden for disse afsnit må man naturligvis lægge en tidsramme, og den mest hensigtsmæssige disposition er nok en kombination af kronologi og temaer.

De aftrykte eksempler her i bogen viser hvor mange forskellige kombinationer der faktisk er brugt. De bringes ikke som forslag til efterligning men som udgangspunkt for diskussion. Det vigtigste er at man finder frem til den form som passer bedst til hensigt, stof, forfattere og økonomiske muligheder. Man skal ikke vælge en »anderledes« disposition blot for at være mere moderne for det kommer der sjældent noget godt ud af. Man skal heller ikke lade sig låse fast i en kronologi/tema-diskussion. Hvis der lokalt er godt stof som skal med men ikke passer ind i »skemaet«, så tilpas skemaet til stoffet og ikke omvendt. Det afgørende er at der er foretaget et bevidst valg, at de forskellige tidsafsnit er valgt ud fra fornuftige overvejelser og at de enkelte emner er resultat af en frugtbar drøftelse.

Det gør ikke noget at arbejdet med dispositionen tager lang tid og kræver både megen læsning og mange forberedelser. Den indsats af tid og kræfter vindes let ind for en god, velgennemtænkt disposition er fundament for det videre arbejde.

EN ELLER FLERE BØGER

Det er oftest gratisarbejde at skrive lokalhistoriske bøger og det må derfor også være fritidsarbejde. Af den grund viger mange tilbage for at gå i gang med en sogne- eller byhistorie. Dertil kommer måske også frygten for de udgifter som en god udgivelse vil løbe op i. Men sagen kunne måske løses ved at »bogen« blev delt i flere små bøger på f.eks. 64 sider i stedet for en enkelt på 320.

En udgivelse opdelt i mindre bøger kan lettere realiseres, men hvis man ønsker at bøgerne skal optræde som en *serie*, må der naturligvis lægges en plan både for bøgernes indhold og for deres ydre. Som et tænkt eksempel kunne anføres x-by gennem 200 år:

- Bd 1 Udskiftning og fællesskabets ophør
- Bd 2 Andelsbevægelsen i x-by
- Bd 3 Folkelige bevægelser og foreningsliv
- Bd 4 Sogneråd – det kommunale selvstyre
- Bd 5 Skole og undervisning
- Bd 6 Sociale forhold.

Mange andre emner kunne foreslås og de enkelte titler behøver ikke at være så stive eller kedelige som anført her. F.eks. kan nr. 5 hedde »De kære børn« (eller måske »De pokkers små«), nr. 6 »Aftægt og fattighus« e.l. Titlerne må dog ikke blive så »blomstrende«, at folk ikke kan se hvad bogen handler om, så må der i hvert fald en undertitel på.

Hver bog pagineres for sig og der sker ikke noget hvis bd. 5 kommer før bd. 3. Der behøver slet ikke at være bindnummer på, men bøgerne skal være trykt ens, være indbundet ens og have samme format. Der må kort sagt være en fælles redaktionel linie som gør de enkelte bøger til dele af en serie.

At udgive en bog i hæfter der til sidst bliver bundet samlet ind, er blevet praktiseret, men det er en meget vanskelig sag at løse. F.eks. skal sidetal passes til så den færdige bog er pagineret fortløbende. Det vil sige at forfatterens bidrag skal være nøjagtig som aftalt, ikke én side mere eller mindre. Måske falder forfatteren til et enkelt hæfte fra eller bliver stærkt forsinket, og så ender det let med at værket ikke kan blive afsluttet fordi der mangler et kapitel. Der er eksempler på at der er gået år, i et grelt eksempel syv år, mellem det næstsidste og sidste afsnit.

Enten der nu er tale om én større udgivelse eller flere mindre udgivelser er kravene til tilrettelæggelse, disposition og indhold de samme. Det er den praktiske løsning af opgaven der er forskellig. Hvis man er i tvivl er det en god ide at gå på biblioteket og låne forskellige bøger og se hvordan andre har løst opgaven.

BIND 1

Jens Kusk Af sognenes naturgeografi · side 9

Niels Thomsen De forhistoriske tider · side 34

Hans Bruun De gamle kirker · side 49

Agnes Andersen og Hans Bruun Præster i sognene · side 75

Ejv. Sørensen Sneum-Tjæreborg skolevæsen · side 89

H. K. Kristensen Sneumgårds historie · side 127

H. K. Kristensen Krogsgård · side 168

Jens Kusk Engene og havet · side 207

Fig. 1. Traditionel disposition for en sognebog, begyndende med geologiske forhold og forhistorie, derefter kirke, skole og herregårdens historie. At dispositionen er traditionel betyder ikke at bogen er dårlig, tværtimod er dette en meget fornem sognehistorie.

(Tvillingesogne af geest og marsk: Sneum og Tjæreborg, 1-2, 1972-77)

BIND 2

1. del

- Tvillingsogne gennem tiderne · side 7
- 1500–1600. Oprør og reformation · side 9
- 1600–1700. Ulykker, krig og pest · side 11
- 1700–1800. Tvang og frigørelse · side 20
- 1800–1900. Fremskridt og folkestyre · side 25
- 1900–. Nutiden formes · side 40
- Fællesskab · side 65
- Foreninger · side 65
- Andelsselskaber · side 70
- Fra kommunestyret. Sneum-Tjæreborg fælleskommune · side 77
- Lidt tal · side 87

2. del

- Gårdhistorie · side 90
- Allerups gårdhistorie · side 93
- En bondeby genopstår – Sneumgårds og Spøttrup ejerlav · side 132
- Opsneum og Ålbæk · side 146
- Hovmarken – en ny by · side 161
- Gårde og huse i Tjæreborg · side 175
- Øst for åen – Tømmerby og Terpager ejerlav · side 280

Indhold.

	Side
Forord	7
Et sølvskjold med blå bølger	9
Om Vejle byvåben	11
Ældre kulturhistoriske bygninger i Vejle	23
Vejles privilegier og bystyrets udvikling op til købstadkommunalloven 1868	69
Træk af købstadforvaltningen i Vejle på Christian IV's tid	117
Vejles ældste veje	169
Biografiske data for bidragydere til bogen	187
Vejle Amts Årbøgers monografier	188

Fig. 2. Det er mest almindeligt at begynde med de ældste tider og gå fremad i tid. Denne disposition er dels emnedelt, dels omvendt kronologisk så man går baglæns i tid. Første afsnit (om sølvskjoldet) handler om nutiden og indholdet går tilbage til 1600-årene.

(Træk af Vejle bys historie, 1977)

Indhold

THORKILD RAMSKOU. Holstebroegnens
forhistorie 7

STEFFEN LINVALD. Holstebros
historie 1274-1945 35

Byens navn og dens omtale i litteraturen 35

Middelalderbyen 1274-1536 37

I medgang og modgang 1536-1660 47

Under enevælden 1660-1734 54

Mellem brandene 1734-1794 62

Trivsel og krigsfrygt 1794-1864 72

Hvad udad tabes . . . 1864-1940 91

„De fem forbandede år“ 1940-1945 102

JENS JOHANSEN. Efter 1945. Udviklingspolitik
og planlægning 105

Litteraturhenvisninger 133

Fig. 3. Eksempel på en stram, kronologisk disposition, meget klart disponeret og ført helt op til vor tid. Forfatterne til de første afsnit er historikere, det sidste afsnit har en kommunal embedsmand skrevet.

(Bro og by – en folkebog om Holstebro, 1974)

Kapitel 1 – 1377	48 Økonomiske vilkår
7 Landet og byerne	49 Nibe by 1577
8 Navnet og stedet	
10 Nibesilden	
11 Kongens nibegods	
Kapitel 2 – 1477	
15 Nibesildens veje	
18 Det tidlige fiskeri	
18 Nibe contra Ålborg	
20 Ejendomsbesiddere i Nibe	
21 De højadelige handelsmænd	
23 Kirken	
25 Sankt Just. Den katolske gudstjeneste	
26 Kirkeøkonomi	
28 By eller sæsonfiskeleje	
Kapitel 3 – 1577	
31 Renaissance og reformation	
33 Stigende priser og livligt fiskeri	
37 Staten og fiskeriet	
39 Ålborg og Nibe igen	
41 Kongens saltere	
43 En by i vækst	
45 Nye næringsveje	
	Kapitel 4 – 1677
	54 Krig, enevælde og tunge skatter
	56 Ålborgs krig mod Nibe
	60 Fangst og priser i 1600-årene
	63 En sæson med kongens salter
	68 Nørlå og Østerland
	70 Landbruget i Nibe
	74 Mandtal 1682
	78 Birketinget
	80 Mændene på tinget
	83 By og skole
	86 Overtro og livslyst
	Kapitel 5 – 1727
	90 Silden vender tilbage
	92 Trængsel på fjorden
	96 Erhvervsfiskere og fiskerbønder
	99 Fiskeriejere
	103 Fiskersamfundet i fremgang
	106 Men der følger problemer med
	108 Birkeretten i fare
	110 Kampen for handelsrettigheder
	113 Købstadprivilegiet
	117 Hvorfor lykkedes det?
	119 Fremgangens mindesmærker
	121 Natur og omgivelser

*Fig. 4. En kronologisk disposition over en morsom idé – hvert århundrede for sig. I de enkelte afsnit er tidsrammen ikke overholdt stramt for man kan selvfølgelig ikke skrive en byhistorie på et enkelt årstal.
(Harry Christensen: Nibes historie, ni tværsnit, 1977)*

Kapitel 6 – 1777

- 126 Nedgang
- 129 Lovregulering af fiskeriet
- 134 Oplysning og erhvervsstøtte
- 136 Købstads erhverv
- 140 Landsbyfællesskabet på falderebet
- 143 Sociale forhold
- 147 Købstadstyre
- 149 Konsumtionen
- 153 Brand og by
- 157 Mændene i Nibe

Kapitel 7 – 1827

- 160 Glansperioden
- 162 Forbedringer for fiskerierhvervet
- 166 Fiskere, udredere og stadeejere
- 170 Spillet om staderne
- 172 Kaperi og storhandel
- 175 Købmanden i Nibe
- 178 Katastrofen
- 180 Dobbeltstatteriet
- 182 Forsøg på hjælp i ulykken
- 185 Op- og nedgangen i tal
- 187 Styret under krisen
- 189 Offentlig virksomhed
- 191 Glans og afglans
- 193 Fattigdom og nød
- 195 »Den sunde menneskeforstand«

Kapitel 8 – 1877

- 199 Folkestyre, krig og genrejsning
- 200 Nibesildens endeligt
- 202 Kradsuld som redningsplanke
- 204 Tobak og sprit og øl og –
- 206 Den lille handel blomstrer
- 208 Købmænd og skibsredere
- 210 Befolkningen går tilbage
- 213 Arbejderbefolkningen
- 216 Politiske forhold
- 218 Byrådet i krig med borgmesteren
- 222 Nibe får en havn
- 226 Telegraflinie og Sebbersundbro
- 227 Bygninger og foreninger

Kapitel 9 – 1927

- 232 Skrantende industri
- 235 Havnen sander til
- 237 Fiskeriets sidste oplussen
- 239 Jernbanen kommer til Nibe
- 243 Udstilling med succes
- 245 Det jyske bankkrak
- 248 Nibe vokser, men –
- 250 Indkomsternes fordeling
- 252 Politiske bevægelser og grupperinger
- 255 Demokrati og velfærd
- 259 Avis, skole og bevægelser i tiden
- 261 Fritid og dagligdag

266 Nibe-litteratur

267 Noter og henvisninger

284 Register

Indhold

Forord	7
Seden sogn	9
Stednavne i Seden	26
»De Seden Mænd«	33
Udskiftningen	42
Fæstere og hovbønder	49
Om stednavne i Odense inderfjord	55
»Til Strande«	58
Fattigvæsen	76
Seden kirke	91
Præstegården	109
Præster og kapellaner ved »Vor Frue« i Odense og ved Seden kirke	116
Præster i Seden	118
Degne og skoleholdere	138
»Seden Enggård« og »Birkelund«	151
Foreningslivet	154
Fra bondeland til bykvarter	158
Mindelunden	166
Kildemateriale	167

Fig. 5. Traditionel og lidt tilfældig disposition med mange sider til kirkelige emner og kun lidt stof fra nyere og nyeste tid.

(Sv. Frederiksen: Seden – træk af sognets historie, 1979)

Indhold

„En liden, men gammel by . . .“ Af Jens Ole Lefèvre	9
Da Skive var 600 år Af Jeppe Aakjær	51
Fra lille købstad til storkommune Af Karen Strøm Hansen	67
4. maj tale – 25 år efter besættelsen Af Woldhardt Madsen	91
Egeris kirke – den tredje kirke i Skive Af Karen Strøm Hansen	97
Erhvervslivet – er forvandlet Af Karen Strøm Hansen	101
Skolebyen Skive Af Carl Einar Thomsen	115
Seminarium i 1952 og gymnasium i 1968	129
Garnisonsby Af Niels Luun	135
Skive var også en fest Af H. Frank Jensen	141
Frederiksgade og „Fennely“ Af Kirsten Aakjær	157
Skives æresborger – Caspar Hasselriis Af Karen Strøm Hansen	174
Skive i hovedstaden Af Karen Strøm Hansen	176
Fem borgmestre i et halvt århundrede Af Karen Strøm Hansen	179
Litteratur om Skive Af Kirsten Peters	189

Fig. 6. Indholdsfortegnelse for Skive – 650 år, udgivet af Skive byråd. Da byen fyldte 600 år i 1926 udkom Bogen om Skive. Den nye bog skal videreføre den gamle og vægten er derfor lagt på de sidste 50 år. De to første afsnit er taget med fordi bogen fra 1926 er udsolgt.

(Skive – 650 år, 1976)

FORFATTERE OG REDAKTION

Det letteste er naturligvis at henvende sig til en forfatter man kender, aftale rammerne for bogen, forfatterens honorar og afleveringstidspunkt. Det er imidlertid ikke det almindelige – selv om det sker især med jubilæumsbøger for et større firma, en forening e.l. Også i sådanne tilfælde er de overvejelser over den planlagte bog som er skitseret på de foregående sider aktuelle. Dem gør forfatteren sig i forhandlingsfasen med udgiverne, og de sikrer sig at begge parter er enige om hensigten så ingen af dem senere bliver skuffet. I en sådan drøftelse af arbejdet må forfatteren sikre sig at han/hun får fuld rådighed over foreningens/institutionens arkivmateriale, for det er nødvendigt for at skrive en god og redelig bog. Det er forfatterens ansvar at materiale af kontroversiel karakter behandles afbalanceret og redeligt, og at forhold vedrørende personsager behandles med nødvendig forståelse og takt.

Hvis der kun er en enkelt forfatter er der ingen hensyn at tage til medforfattere, til gengæld er arbejdsbyrden meget stor. Ofte er der imidlertid flere forfattere – en kreds af medarbejdere i en forening eller et arkiv for eksempel. Så kan der opstå problemer undervejs hvis der ikke er lavet en fornuftig arbejdsplan. Det kan være fristende at dele arbejdet ud på mange hænder, men man må være klar over at jo flere der er i arbejde, jo større bliver redaktørens eller redaktionens ansvar for tilrettelæggelse og samordning. En stab på otte–ti personer er efter min mening for mange, tre–fem er langt lettere at arbejde med. Hvis der er flere end tre forfattere er det nødvendigt at vælge en redaktør hvis opgave det er at tilrettelægge og lede arbejdet.

Den første del af arbejdet består i at udarbejde redaktionelle retningslinier for den pågældende medarbejdergruppe. Meget af det der allerede er omtalt vil falde ind under dette, det kommer lidt an på hvor tidligt redaktøren udpeges.

Disse retningslinier bestemmer bogens disposition og herunder også *kapitelopdeling*. Med kapitelopdeling tænkes på hovedafsnit, hvorimod underafsnit og rubrikker ikke nødvendigvis behøver at aftales på dette tidspunkt. Det er dog praktisk allerede nu at have en aftale om hvor vidt der i det færdige manuskript skal være en eller to afsnitsoverskrifter eller om der evt. skal være ledeord i marginen.

I denne fase før bogen skrives, skal der træffes bindende aftaler om artiklernes indhold og omfang. Med indhold menes hvilket *stofområde* der hører under den ene eller den anden forfatter. F.eks. kan der let opstå overlapning hvis én skriver om kirkeforhold, en anden om skoleforhold – og begge har den samme gode historie om en degn!

Aftaler om afgrænsning er nødvendige, og det er redaktørens opgave at sikre at de samme forhold ikke dukker op i to kapitler sidenhen. Omfang betyder *antal sider*, hvor mange sider den enkelte forfatter må disponere over. Det er praktisk at tale om *tekstsider*, dvs. uden billeder eller andre illustrationer, og om *billedsider* når der skal aftales sidetal. Allerede på dette tidspunkt er det klogt at have talt med en bogtrykker om den grafiske side af sagen. Forfatterne skal nødvendigvis vide noget om sidernes størrelse, bogens opsætning osv. for at de kan overholde den disposition der er aftalt. Om denne side af sagen se afsnittet side 125ff.

Hvor lang tid der vil gå fra alle disse aftaler er truffet til den færdige bog er klar, afhænger af mange forhold. Ofte vil en eller flere forfattere have en del stof liggende som er samlet ind, men ikke bearbejdet. I andre tilfælde skal en gruppe måske begynde helt forfra og så kan slutresultatet ligge et par år fremme i tid. For begge grupper af forfattere vil der være nyttige oplysninger at hente i afsnittet side 74ff.

*Fig. 7. Eksempel på et indholdsrigt billede. Plantningssagen var så vigtig i Vestjylland at skoleelever i samlet trop tog del i plantningen. Billedet viser elever fra Ølgod skole 1910 på arbejde. Læreren står i midten, et orkester til højre, skolens fane er uden for billedet.
(Ølgod museum)*

ILLUSTRATIONER

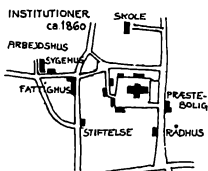
Også *illustrationer* må drøftes inden arbejdet rigtigt går i gang. Hvilke billeder er man interesseret i at bruge og hvilken rolle skal de have? Den lidt tilfældige billedudvælgelse og billedplacering man før kunne se er heldigvis ved at forsvinde. Billeder er ikke bare til pynt, billeder har en funktion sammen med teksten, det vil sige at de sammen med teksten beskriver og forklarer og dermed uddyber indholdet. Det er derfor en vigtig del af arbejdet med et manuskript at vælge billeder med et godt indhold og med omhyggelige oplysninger. Hvilke retningslinier der skal anlægges for billedvalg afhænger af bogens karakter. Er det

en bog hvor personer spiller en stor rolle, vil der blive valgt flere portrætter end i en bog om sociale forhold. En bog om en by eller en bydel vil prøve at få billeder af gader, bygninger og butikker, medens en bog om hedeopdyrkning vil stille andre krav.

For de sidste 100 års vedkommende er billedstoffet mere righoldigt end for tidligere perioder fordi der findes fotografier. Omkring århundredskiftet var der mode i postkort og de er ofte bevaret i tusindvis privat eller i arkiver. De viser oftest gadepartier (torvet og hovedgaden) og offentlige bygninger (banegårde, rådhus, skoler osv.). De er derfor ikke særlig repræsentative og der skal sorteres og vælges kritisk blandt dem. Om datering af postkort: se litteraturlisten s. 72.

Det er vigtigt at finde frem til samtidige billeder. Hvis en sognepræst i et sogn skal have sit portræt med fordi han på en eller anden måde har gjort en særlig indsats som 40-årig, er det en dårlig illustration at tage et billede med af ham som 70-årig – og omvendt. Mange politiske jubilæumsskrifter ynder at bringe billeder af ledende politikere i deres yngre år selv om deres politiske gerning kulminerede senere. I en sognehistorie er der et (smukt) billede af en landsbyskole og en tekst der fortæller at »lærer Larsen virkede her i over 40 år«. Det er blot ikke den rigtige bygning, billedet viser nemlig skolen efter en ombygning der skete efter lærer Larsens død. En anden bog viser »mejeribestyrer Holm i sin have« og det er ret så nydeligt, men det viser haven i Holms pensionistvilla. Der findes faktisk et billede af bestyreren på mejeriet så det ville have været et bedre valg.

Der er kun meget få billeder af en arbejders eller husmands hjem. Der er næsten ingen af dagligdags rum, køkken og bryggers, den slags rum fotograferedes ikke – derimod stadsstuen. Derfor bør man være meget kritisk både i billedvalg og i billedtekst. Der er heller ikke mange fotografier fra bondens stald så de fleste forfattere tyer til malerier,

Kvarteret omkring Sct. Nicolai Kirke ca. 1905. 1: Stiftelser, 2: Præstebolig, 3: Tidligere boliger for kirkens ansatte, 4: Leistmanns fattigstiftelse, 5: Tidligere skolebygning.

Lille Pottergade set mod Kirkepladsen. Til venstre den tidligere »Leistmannske« fattigstiftelse, til højre Hansens stiftelse og bagest den ene præstegård. (Fot. P.D. 1974).

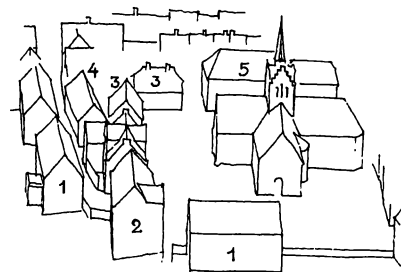

Fig. 8. Ved hjælp af det lille kort i margin og tegningen oven over fotografiet får læseren et bedre indtryk af det omtalte bykvarter. I dette tilfælde kan forfatteren selv tegne, de fleste må nok alliere sig med en tegner.

(Peter Dragsbo: *Mennesker og huse i Åbenrå*, 1978, s. 113)

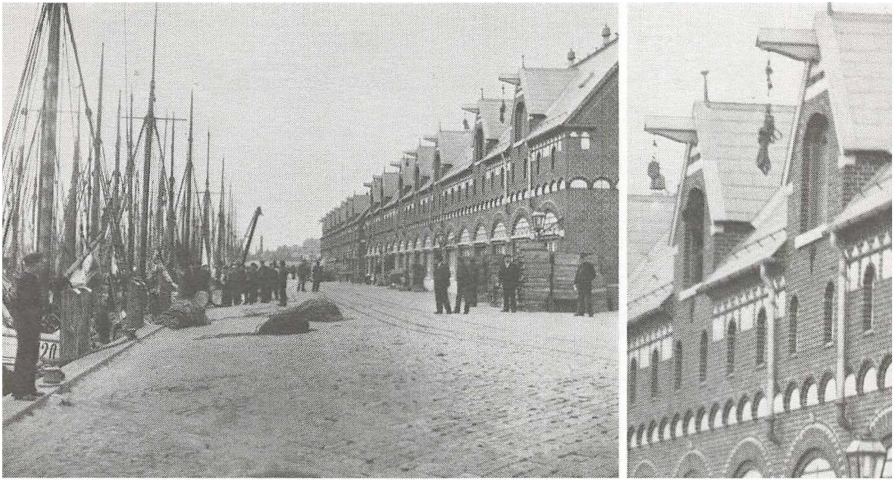

Fig. 9. Eksempel på hvordan en bygningsdetalje kan fremhæves sammen med billedet af bygningen.

(Verner Bruhn: En by, en egn, et samfund, 1982, s. 14)

f.eks. Lundbye og Vermehrens billeder. Og derfor skal teksten ikke lyde: »Sådan så bondens stald ud ...«, man må skrive: »Sådan malede NN i 1892 en stald«.

Billeder der viser karakteristiske gadepartier, bygninger osv. har naturligvis deres plads i en bog. Ofte vil et billede af en bygning blive endnu mere illustrerende, hvis der desuden vises en karakteristisk detalje i samme forbindelse (se fig. 9), den kan understrege det særegne ved egnens eller tidens byggeskik eller en særlig arkitektonisk finesse. Bringes der billeder som viser en arbejdsproces, er det vigtigt med en instruktiv tekst der forklarer de vigtigste led i processen, og evt. kan der også bringes detaljer f.eks. af redskaber (se fig. 10–11). Måske kan de illustreres ved en forenklet tegning i mangel af et billede. Man skal ikke være bange for at beskære billeder og fremdrage det man gerne vil vise, men så bør der i teksten stå: »Udsnit af billede/fotografi ...« (se fig. 13–14).

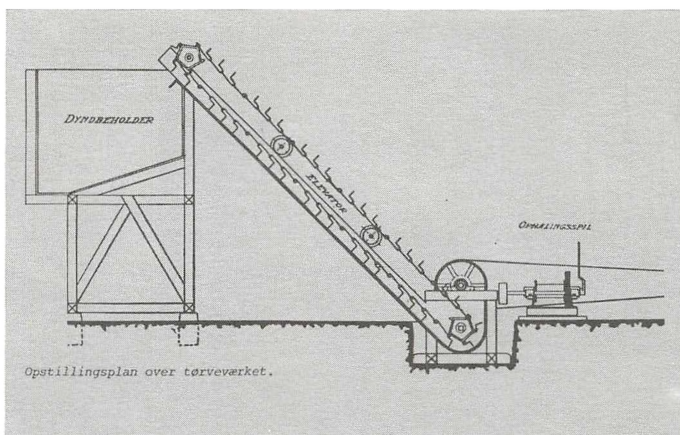

Fig. 10. Her er et andet eksempel på hvordan en illustration kan forklare og understøtte teksten, der i dette tilfælde handler om tørveproduktion. (Dorte Petersen m.fl.: Fugdal mose, 1981, s. 83)

Fig. 11. Ved hjælp af små tegninger bliver faglige eller tekniske udtrykke præsenteret på en enkel måde. Det typografiske billede af bogsiden er måske ikke så pænt, men hensynet til læserne må være det afgørende. (Wartboe Hansen, Fode og Lauridsen: Søkebstaden Randers, 1980, s. 124)

*Fig. 12. Det gælder om at have blik for det »gode billede« enten man vælger ud blandt eksisterende eller selv får taget fotos. Så festlig præsenterede støbejernskunsten sig indtil for få år siden på Bramming station.
(Foto: Leif Bo Eriksen for Esbjerg museum, 1975)*

Kort er et fortrinligt illustrationsmateriale. Mange sognehistorier viser f.eks. det gamle udskiftningskort over sognet, men ofte er der ikke gjort nok ud af den ledsagende tekst. Man må huske på at mange læsere ikke er fortrolige med at se på kort, og derfor må der være en billedforklaring der både oversætter evt. gotisk skrift på kortet og fortæller så meget, at læserne kan identificere kortet med egnen i dag. På ældre bykort vil det ofte vise sig at bydele i dag er tidligere landsbyer i omegnen. Så er det på sin plads at

Fig. 13. Billedet er et træsnit af P. Klastrup, gengivet bl.a. i Jens Bruhn: *Toldboder set på grafiske blade*, 1979, s. 40. Det viser scener uden for Vesterport hvor toldere er i færd med at visiterer vogne og personer. Øverst vises det hele billede, derunder eksempler på hvordan enkelt-situationer kan fremdrages som illustration.

Fig. 14. Eksempler på beskæring af et billede. Det oprindelige billede er et almindeligt postkort. Hvis hele billedet ikke vises skal der stå »udsnit af ...« eller »detalje fra ...« i billedteksten.

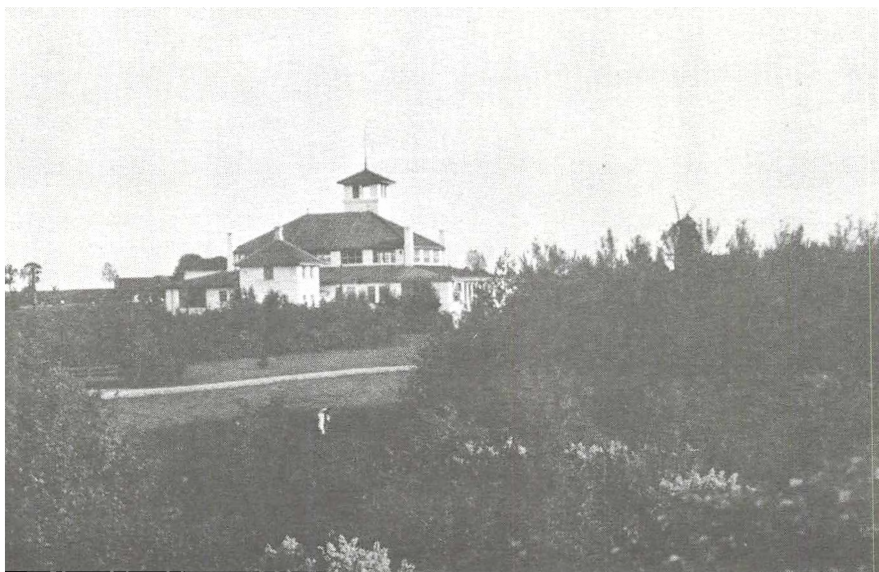
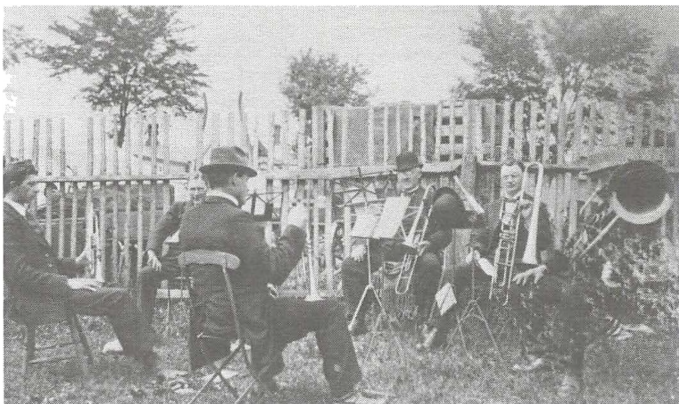

Fig. 15. Et billede der burde have været beskåret, der er for meget bimmel med. Det er ikke let at vide hvor »sydøst« er, når der ikke er retningsangivelse på. (Karl M. Mortensen: Ringsted ved århundredskiftet og fremefter, 1972, s. 30)

fortælle hvornår byen fik vokseværk og efterhånden opslugte omegnens byer. Hvis man til sammenligning mellem før og nu viser et nutidigt kort sammen med et ældre, bør man få dem tegnet i samme målestok. En særlig instruktiv måde at vise »før og nu« på er at trykke kortene oveni hinanden med forskellig farve. De fleste steder vil kommunens tekniske forvaltning gerne give den nødvendige faglige støtte og den skal man naturligvis tage imod.

En oversigt over kortsamlinger findes i artiklen »Bibliografisk vejviser over kortsamlinger i Danmark« af Bjørn Westerbech Dahl i *Fortid og Nutid* 1981, bd. XXIX, s. 57–67.

Endelig skal man huske at tilladelse til at reproducere kort altid skal indhentes hos Geodætisk Institut, tilladelsen får man mod at betale et gebyr (se adresselisten).

*Fig. 16. Eksempel på et godt billede. Musikerne er festlige at se på, og hele situationen er velvalgt: havestolene de sidder på, friluftsstemningen ved dyrskvet, stakittet, bowlerhatten og tubaen ...
(Fire sogne omkring Solbjerg, s. 127)*

Vitved Forsamlingshus. Paa Trappen Værtsparet Martha og Jens Andreasen.

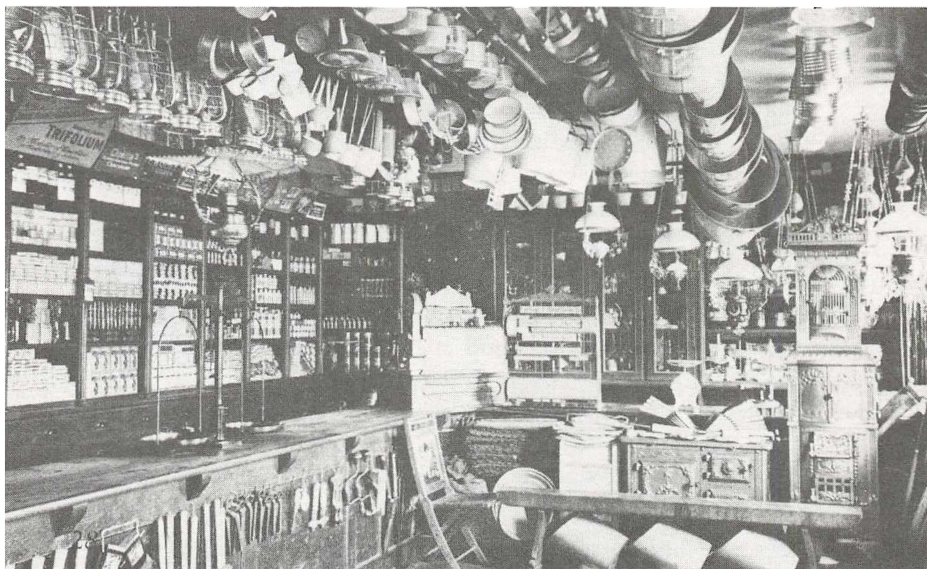
*Fig. 17. Eksempel på et ubeldigt billedvalg. Det giver ikke noget indtryk af forsamlingshuset som teksten egentlig lover, og noget rigtigt personbillede af værtsparet er det heller ikke. Desuden er det et dårligt billede: det hælder til højre så slagstangen er helt skæv, og perspektivet er ikke godt.
(S. Andersen: Vitved sogn, s. 133)*

Fig. 18. Et herligt billede der virkelig »fortæller« noget: skomageren med sit tvedelte skæg, værelsets indretning og mange detaljer f.eks. lampen og glaskuglen med vand.

(Valdemar Jensen: Tåsinge rundt, 1982, s. 121)

Også *kurver og diagrammer* tjener som illustrationer. De skal helst ikke være for komplicerede, men enkle i opbygning og indhold. Er der råd til det vil en underlægning af farve eller en raste gøre figuren både mere instruktiv og pænere. En grafisk fremstilling skal først og fremmest anskueliggøre talforhold, og det kan være lettere at få overblik over langtidstudviklinger når de vises grafisk. Om det i det enkelte tilfælde er bedst at bruge et søjlediagram, et cirkeldiagram eller andre figurer er ikke muligt at sige. Det afhænger både af grafens indhold, af forfatterens æstetiske sans og af bogsidens format og skriftbillede. Bedst får man ideer ved at se hvordan andre har brugt grafisk fremstilling, og det kan man se i populære fremstillinger især inden for områderne økonomi og samfundsfag.

*Fig. 19. Det er tit personer der gør et billede levende, men det er ikke nødvendigt med »folk på«. Der er ikke et menneske på ovenstående billede og det er alligevel et sjovt billede som fortæller meget om en »rigtig« isenkrambutik.
(Skive 650 år, s. 28)*

OM SPROGET

En forfatter har sin egen stil ligesom en kunstner og en foredragsholder. Hvis der er mere end én forfatter vil det sjældent være svært at kende dem på sproget, og i en bog hvor fem–seks forfattere hver har bidraget med stof vil et enhedspræg ikke kunne gennemføres. Det skal man heller ikke stræbe efter, hver enkelts sprogbrug og sprogtone må godt slå igennem. Det er derfor uhyre svært at sige noget om det sproglige, i hvert fald hvis det ikke skal blive rene selvfølgeligheder. Alligevel er det vigtigt at få talt nogle overordnede principper igennem i en forfattergruppe.

Det er ikke muligt at sige hvad der er rigtigt og hvad der er urigtigt sprog. Sproget udvikler sig til stadighed, heldigvis, og nye ord og udtryksformer fylder ud hvor gamle glider bort. Der tales og skrives ikke ens i forskellige sociale lag, og inden for generationerne kan svælget mellem »godt« og »dårligt« være stort.

I 1800-årene lærte eleverne på en pigeskole at sige at de havde »ondt under forklædet« for »mave« var ikke et ord pæne piger kunne bruge. I 1983 spurgte en rektor ved et møde i Folkeuniversitetet (om boliger i forrige århundrede) »Var der lokum i gården eller hvor gik de hen for at skide?« Men kan man ikke tale om »rigtig« eller »urigtig« sprogbrug kan man godt tale om god eller mindre god. Til en god sprogbrug hører i hvert fald tre ting: sproget skal være *klart*, det skal være *sammenhængende og varieret*, og det skal være *naturligt*.

Klarhed stilles bevidst op som det første krav. Det er jo meningen at forfatteren vil fortælle læseren noget, og hvis læseren ikke forstår hvad der menes, så er hensigten slået fejl. I talesprog kan en mening, et synspunkt gentages, det kan understreges med en håndbevægelse, eller der kan anvendes hovedrysten, løftede pegefingre, panderynken eller anden mimik. I det skrevne sprog er det sproget selv

der uden hjælpemidler skal formidle stoffet videre til læserne. Der *kan* naturligvis anvendes forskellig typografi i en tekst, f.eks. som her *kursiv* eller **halvfed** skrift (se side 140). Enkelte forfattere bruger udråbstegn – to, tre ad gangen, eller en række af tankestreger som en slags erstatning for talesprogets mimik. Det pynter ikke på en bogside og det hjælper ikke ret meget.

Klarhed betyder både at man afgrænser de betegnelser der bruges og at sætningens indhold er klart. Man kunne kalde det krav til præcision. »Mange har bedt mig nedskrive min viden om gamle dage«, står der i forordet til en bog. Og der fortsættes »... de mange erindringer jeg har fået gamle mennesker i sognet til at fortælle og som jeg har nedskrevet gennem årene«.

Hvad er egentlig »gamle dage«? Efter forordet må det dreje sig om en begrænset periode eftersom forfatteren har mødt disse mennesker. Men faktisk begynder bogen med et afsnit om Svenskekrigene midt i 1600-årene.

Et eksempel fra en norsk bog om argumentation:

A: Avisen er tynd i dag.

B: Ja – den er kun på 8 sider.

A: Nej, jeg mente, der er ikke meget nyt i den.

B: Nå – sådan, jamen det er rigtigt.

Hvis man besvarer spørgsmålet: »Hvornår døde Kristian IV«? med ordet: »Engang«, så er man sikker på at undgå at nævne et forkert årstal. Men man har ikke svaret særlig præcist og læseren har ikke fået ret meget at vide.

Når der skrives at en bygningstomt er firkantet er det ikke forkert, men det ville være mere præcist at få at vide om den er kvadratisk eller rektangulær.

Om en redaktør hedder det et sted at »han havde megen modgang«. Det er uklart, man gætter på politisk modgang, men meningen er faktisk at han havde tuberkulose. Det

havde været mere præcist at skrive at sygdom vanskeliggjorde hans arbejde.

At skrive at »NN er det ældste byrådsmedlem« er også uklart. Læseren vil være i tvivl om han er den ældste i alder eller det medlem der har sidder i byrådet i flest år.

Det er især vanskeligt med ord og begreber som i sig selv er indholdsløse og kun får betydning ved sit forhold til noget andet. Hvad er f.eks. »gode tider«? Når der i en bog skrives at »det blev igen gode tider da priserne steg«, så må man have lov at sige at for *sælgerne* er det rart med opadgående priser, men *forbrugerne* har næppe været begejstrede. Hvad menes der med begreber som »alle gode kræfter«, »de fremskridtsvenlige« (i 1880'erne)? Det er nyttigt at klargøre sig sådanne begreber hvis der i dem lægges et specielt indhold.

Sammenhæng og variation skabes ved brug af overgangsord, variation især ved tillægs- og biord. Et eksempel kan let vise dette:

Blandt importartiklerne ad Hærvejen var humle. Den skæppede i toldkassen. Landets vigtigste importvarer, salt og jern, foregik over havnene. Humlen blev fragtet hertil i tohjulede kærre ...

Tekstcitatet lyder i virkeligheden:

Blandt importartiklerne ad Hærvejen var humlen den, der skæppede mest i toldkassen, idet tilførslerne af landets vigtigste importvarer, salt og jern, foregik over havnene. Humlen derimod blev fragtet hertil i to-hjulede kærre ...

(H. V. Gregersen: Toldsted ved Hærvejen. Haderslev 1978, s. 154).

Det er overgangsordene der binder sætningerne sammen, og ved at variere dem undgås det at sproget bliver ensfor-

migt og tungt. Det er de ord man bruger og måden at sætte dem sammen på, der gør sproget levende, giver det stil. Tænk på et enkelt verbum som at »se« og på hvor forandret stilen er når det erstattes af andre gloser:

Det er f.eks. mindre højtideligt at *kigge* end at se, et arbejde eller en genstand kan *beskues*, en situation kan *anskues*, udtrykket *skøn at skue* kan vel bruges men kun i poetisk eller i meget højtidelig stil. At *skule* er usympatisk, at *skele* er lidt lumpent og at *skotte* lidt hemmelighedsfuldt. Udtrykket at *øjne* bruges vist kun i forbindelse med en fare, hvorimod en travl mand *øjer* et papir igennem. At *glo* er slet og ret vulgært.

En skribent kan ikke altid ved første gennemskrivning ramme det rigtige udtryk. Tit må et afsnit skrives om flere gange fordi sproget ikke vil føje sig og indhold og form ikke rigtig finde sammen. Måske kan det være en trøst for amatørforfattere at erindre om at forfatteren Henrik Pontoppidan skrev nogle af sine noveller om mere end 20 gange.

Med stil har vi nærmet os det tredje punkt, *naturalighed*. Der er mange mennesker som synes at der skal være noget højtideligt over det de skriver, især synes indledning og slutning at volde kvaler. Et godt råd lyder: hvad er det du vil fortælle? – gør det! Det skal forstås på den måde at det man gerne vil berette, det skriver man. Så kan man bagefter file på teksten, skifte nogle overgangsord ud, stryge et punktum her og sætte et der. Indledning kan man såmænd godt skrive til sidst. Det vigtigste er at man fortæller så enkelt som man kan. Det betyder ikke at der ikke må være fremmedord eller faglige udtryk i. De gør ikke en tekst svær for de kan forklares i en parentes eller en fodnote. At sproget er enkelt behøver ikke at betyde at det er let – eller omvendt. Man skal aldrig lave sin stil om efter noget andet som man har læst, eller forsøge at gøre sin tekst særlig højtidelig. Det giver altid et dårligt resultat når man ikke

er sig selv, men forsøger at være en anden. Man skriver ikke lokalhistorie for at være en formens mester, men for at fortælle om den egn man holder af, og de begivenheder der har haft betydning der. På de følgende sider er der nogle eksempler på »uheldigt« sprog, de er tænkt som en slags øvelser som man kan drøfte med sig selv og andre.

Man kan ikke »lære at skrive« på et kursus eller en aftenskole. Den bedste måde at »lære« på er ved at læse andres bøger. Læser man nogle lokalhistoriske bøger og prøver at lægge mærke til hvordan forfatterne skriver, så vil man hurtigt opdage hvad man synes er godt og mindre godt – rent bortset fra at man kan få inspiration til disposition, billedvalg og andet af interesse.

POLITIKENS OH DANMARK

OG SÅ MIDT I DEN BEDSTE TV-TID

... Og med dette kunne man endnu engang konstatere en afslutning inden for rimelig tid, idet mødet sluttede kl. 21.10 — trods en unødvendig lang debat om sydafrikanske varers hærgen i Vanløse-området. (*Vanløse Folkeblad*)

BRUD PÅ PARTILINJEN

... Slå ungerne, nej aldrig. Nok er jeg konservativ, men der sætter jeg grænsen.

(*Kvindelig konservativ
partiformand til Næstved
Tidende*)

DEN KOMBINATION ER FARLIG

En 45-årig bilist havde fredag ved 17.30-tiden store problemer med at komme videre fra det lysregulerede kryds ved Slagelsevej-Holbækvej i Kalundborg. Det viste sig ved politiets nærmere eftersyn, at det ikke alene var en silkeborgenser, men dertil også en spritbilist, hvis problemer var så store, at han ikke blev sat i detentionen, men kørt på sygehuset og indlagt til observation.

(*Kalundborg Folkeblad*)

FORLOREN GRIS

1 kg hakket oksekød. Til en lækker billig flæskesteg. Pr. pakke 29.90.

(*Annonce fra Brugsen i
Roskilde Tidende*)

Selv om der i et sogn var forståelse for det nyttige i, at børn og unge lærte religionens grundsætninger samt at læse, skrive og regne, har skolens oprettelse givetvis også fremkaldt mere forbeholdne eller afvisende betragtninger – hvad skulle man med en skole, man havde dog hidtil klaret sig uden. Denne noget vrangvillige holdning til skoleetableringen, vel først og fremmest rent økonomisk motiveret, skulle vise sig at være særdeles sejlivet og kom, om end i en stadig mere modereret form, til at række langt frem mod dette århundrede.

(Bække sogn bd II, s. 7)

Der lød barnegråd bag døren, og da min far åbnede yderdøren, lød der et højt vræl efterfulgt af et »mo'ar«, og en lille toårig purk forsvandt skyndsomst op ad trappen til 1. sal, hvor hans forældre boede i en 2-værelses kvistlejlighed. (Purken var den senere, igennem en lang årrække, kendte formand for arbejdsmændenes fagforening i Ringsted, Henry Hansen).

Denne erindring er den første, jeg har fra tilværelsen her på jorden, og episoden stammer fra den 25. marts 1897.

(Ringsted ved århundredskiftet, s. 5)

De to eksempler ovenfor er vidt forskellige, men ingen af dem virker helt naturlige. I det første eksempel er sætningerne for lange og knudrede, de er præget af den stive stil man kalder kancellistil. I det andet eksempel har forfatteren forsøgt at gøre stilen mere fortælleagtig, men den virker lidt for »snakkende«.

Når jeg har indvilget i at skrive om Hygum kirke, er det med store betænkeligheder. Hvad der er at fortælle om kirkebygningen, er jo tilgængeligt gennem adskillige værker, og der kan næppe føjes noget væsentligt til.

Alligevel kan det måske påregne nogen interesse, når der her berettes noget om, hvad der er sket med kirken siden genforeningen.

En kirke bliver aldrig færdig. Der er altid visse ting, som fra tid til anden påkalder opmærksomhed eller findes nødvendige. Den almindelige vedligeholdelse følges i tidens løb af særlige foranstaltninger.

(Hygum sogn, u.å. s. 40)

Et overflødig afsnit til en artikel i en sognebog. Man skal ikke undskylde at man skriver – så kunne man lade være. Forfatterens betænkeligheder kommer ikke læseren ved, han har jo overvundet dem.

Jeg har engang læst, at arkæologi kan sammenlignes med at grave efter guld og være tilfreds med at finde en regnorm. Det er nu en lidt for skeptisk betragtning. Jeg vil hellere sammenligne arkæologisk arbejde med at samle et puslespil. Det er et tålmodighedsarbejde, som kræver tid. Hvad der er vigtigt, er vist, at man stiller de rigtige spørgsmål til det, man undersøger og samler, ellers får man ikke de rigtige svar. Først da kan man så lægge de forskellige brikker på plads. Kalvslund kirke har givet sig bidrag til et puslespil, missionstidens kirkehistorie. Det kan for nogen synes ringe, men når brikkerne er på plads, har den mindste brik sin betydning.

(Fra Ribe Amt 1974, s. 426)

Et eksempel på »ordfyld«. Det er overflødigt at skrive at »et tålmodighedsarbejde ... kræver tid«, og »når brikkerne er på plads« har alle brikker naturligvis betydning. Prøv at skrive det reelle indhold i afsnittet – det kan gøres med det halve antal ord.

...

hvor han til Information sagde, at et sådant kontaktudvalg er »et skridt på vejen til en kooperativ stat, hvor repræsentanter for statsmagten, de store erhvervsorganisationer og de betydende fagforbund sidder til bords sammen og træffer afgørende beslutninger«.

Pas på fremmedord. Der skal selvfølgelig stå »korporativ« stat og ikke »kooperativ«. Om det er politikeren eller journalisten der har blandet begreberne sammen vides ikke.

Til 6. klasstrin og opefter er materialet tilrettelagt, så det giver eleverne lejlighed til at kombinere forskellige synsvinkler. De kan herved lære at anskue et historisk begivenhedsforløb på forskellige måder og at bearbejde de konflikter, som der herved kan opstå.

(Reklametekst fra Gjellerups forlag 1980)

Uklart sprog. Denne reklametekst for en historiebog går an for de fire første liniers vedkommende, men hvad er det for konflikter der dukker op i næstsidste linie? Opstår der konflikter fordi børnene lærer at se et begivenhedsforløb fra flere sider, eller kommer de op at slås i klassen?

... men udviklingen begunstigede ikke blot kapitalstyrke, men kræver også en forklaring på, at den blev økonomisk og socialt mulig.

(Dansk Socialhistorie, bd. 3, 1980, s. 188)

Denne sætning kan ikke beskyldes for at være lysende klar. Det overlades til læseren at tyde den.

Kort og godt, jeg håber, at de anstrengelser vi har udfoldet ... falder i din smag.

(Brochure om møderække, 1985)

Dårligt sprog. Man kan håbe at anstrengelser giver resultat eller at de ikke har været forgæves, men anstrengelser falder ikke i nogens smag.

Alt i alt et karakteristisk billede af datidens Danmark, der ikke blot hyggede sig i smug, mens hele verden brændte om dets vugge, men hvor der også blev tjent mange penge. Strib var med, endda på højeste plan, i det som blev kaldt gullasch-perioden, og adskillige større eller mindre gullasch-baroner drev deres spil. De var hverken bedre eller værre, end andre steder.

Danmark slap for at komme med i 1. verdenskrig. Krigen kom ikke til at foregå lige uden for døren, men vi har allerede set, hvorledes krigen indirekte virkede på mangt og meget i Strib. Også for Strib, som det store trafikknudepunkt, mærkedes krigen på voldsom måde. Det kan ikke nægtes, at Danmark på visse områder ikke blot hyggede sig i smug, men der blev også tjent store penge.

(Strib i færgernes og jernbanernes tid, 1971, s. 132 og 151).

De to tekster er af samme forfatter og står i samme bog. Man kan let komme til at gentage sig selv når arbejdet med manuskriptet står på, men ved renskrivning og finpudsning skal den slags rettes.

Blandt de kolleger og andre som jeg har at takke for interesse og opmuntring, vil jeg gerne særligt nævne adjunkt *A. Laugesen* og dr. phil. *Aage Hansen*, som begge har vist mig den venlighed at gennemlæse bogen i korrektur og fremsætte værdifulde kritiske bemærkninger. Desuden må jeg mindes det levende bifald som afdøde undervisningsinspektør dr. *Henrik Bertelsen* gav de første planer til en bog som den hermed udgivne, da de forelagdes ham for henved 25 år siden.

Det er en smuk tak der bringes her, men forfatteren er kommet til at lave et uheldigt ordspil med det »levende bifald« fra den »afdøde undervisningsinspektør«.

Fra engelsk: bananrepublik, dreje på, dåse, efterlade, engel, etablissement, fokusere, fokusering, generationskløft, hongkong-influenza, hårde narkotika, hårde stoffer, indkomstkløft, innovation, innovator, innovatør, jackpot, jetsæt, kernefamilie, kold kriger, kop te, kropstrømpe, køle ned, lagerstyring, landskabsarkitekt, magtstruktur, manipulator, manipulere, modul, oven i, papirguld, polarisere, polarisering, sensitivitetstræning, shop, sprogbarriere, studenteraktivist, studenteroprør, studenteroprører, studenterrevolte, syre, syrehoved, teknologikløft, teknologisk kløft, trækningsret, trækningsrettighed, tørne på, undergrund(s)-, ungdomskultur, værdianalyse, værdifri, værdifrihed, yndlingsaversion.

(Ny ord i dansk 1968–69, udgivet af Dansk Sprognævn)

Sproget fornyer sig ustandselig. Ovenstående er eksempler på nye ord som er optaget i dansk i løbet af få år.

REDIGERING

Hvis der er flere forfattere skal der som nævnt være en redaktør for at sikre den nødvendige samordning mellem de bidrag forfatterne kommer med. Det vil være rimeligt at de drøftelser om indhold og disposition som allerede er omtalt, ledes af redaktøren, og det er redaktøren der sørger for at de fælles aftaler bliver skrevet ned som instruktion for forfatterne. Hvor mange »regler« der skal nedfældes på papiret afhænger dels af antallet af forfattere, dels af om de pågældende alle bor i nærheden. Når disse aftaler er truffet og det er fastlagt hvor meget de enkelte forfattere kan skrive, må det aftales hvornår manuskriptet skal være hos redaktøren. Det må også aftales om billeder og billedtekst skal afleveres samtidigt eller disse ting eventuelt kan vente til senere. Redaktøren må til gengæld kræve disse tidsfrister overholdt for ellers bliver hans arbejde vanskeliggjort.

Det er redaktørens ansvar at bogens forskellige afsnit hænger sammen både med hensyn til indhold og stil, og han må sikre sig at forfatterne ikke overlapper hinanden. Hvis det sker, må det aftales hvem der skal rette sit manuskript. Når man har valgt en redaktør må man også som forfatter rette sig efter de fælles regler. Det nytter ikke at aflevere 30 sider når der er aftalt 18, og det er redaktørens ret at returnere et sådant manuskript og bede forfatteren beskære det. Ingen forfatter kan undgå rettelser, større eller mindre, af hensyn til bogens helhed. Der kan måske være grund til at citere tidligere rigsarkivar Johan Hvidtfeldt der i Håndbog for danske Lokalhistorikere (s.10) skrev: »Mange forfattere føler sig som så ophøjede væsener, at tanken om at de skulle afpasse sig efter andre, endsige lade andre rette deres tekst til, er dem en vederstyggelighed. Hvad jeg skrev, det skrev jeg«. Det er naturligvis en forkert holdning hvis forfatteren mener han er ufejlbarlig, og med den indstilling bliver resultatet ikke godt.

Større rettelser vil en redaktør aftale med forfatterne, men smårettelser f.eks. fejlskrivninger kan han foretage uden videre. Det er klart at redaktøren på sin side må respektere forfatterens stil og sproglige særpræg. Det er en ansvarsfuld post at være redaktør, den kræver dygtighed og evne til balancegang – få redaktører undgår at blive skældt ud undervejs!

Det er også redaktøren der skal sørge for at der er ensartethed i småtingene. I en årbog med forskellige artikler kan man bedre tillade variationer, i en bog virker det uordentligt hvis der ikke er en vis ensartethed til stede.

Vær f.eks. enige om hvordan *stednavne* skal skrives især hvis der er flere stavemåder i brug. F.eks. om der skal skrives Skads herred eller Skast herred, Nørre Snede eller Nr. Snede, Nørresundby eller Nørre Sundby.

Også sammensætninger kan der være usikkerhed om: Vallekilde Højskole eller Vallekilde højskole, Byparken eller byparken (afhængig af om det er et egennavn). Skal der skrives Christian IV, Kristian IV, Christian den Fjerde eller hvad? Det er også praktisk at bruge samme betegnelse for århundrederne. Tidligere brugtes mest det »attende århundrede« (om tiden fra 1700–1799), mange brugte derefter 1700-tallet efter svensk påvirkning, og nu ses ofte 1700-årene om perioden. Også forkortelser kan det være nyttigt at være enige om, hovedprincippet bør være så få forkortelser som muligt. Andre små problemer af samme art er f.eks. talord. Mange forlag bruger en regel om at tal under ti skrives med tal (altså fem, ikke 5, men 17, ikke sytten). Kommasætningen kan være enten grammatisk eller funktionel, og begge dele er lige gode – der må blot være konsekvens i brugen.

Der er endnu ældre mennesker der benytter sig af stort begyndelsesbogstav i navneord. Det bør ingen redaktør tillade i en lokalhistorie eller i en årbog. Retskrivningsrefor-

men blev gennemført i 1948 og det virker for antikveret i 1980'erne at anvende den gamle form.

For en række af disse problemer kan der søges vejledning i Retskrivningsordbogen (udg. af Dansk Sprognævn), hvis første sider gennemgår en række af de nævnte problemer. Dansk Sprognævn har andre velegnede publikationer som der henvises til side 73.

CITATER

Der må også træffes aftale om kildegengivelser og citater. Hvis der citeres fra en bog skal det anføres hvorfra citatet stammer, og det kan gøres direkte i teksten eller i en note. Citatet må være indesluttet i citationstegn eller på anden vis – f.eks. ved en anden typografi – klart være markeret. Der må aldrig være tvivl om hvad der er citat, og hvad der er forfatterens tekst. Der må ikke ændres i citater, kan de ikke bruges direkte er det bedre at *referere* end at *citere*. Hvis der udelades nogle uvedkommende ord eller måske en bisætning, markeres det ved ... at der er sprunget noget over, men indholdet må ikke ændre karakter ved overspringningen.

Indsættes et ord i citatet for at forklare noget (et begreb eller en person f.eks.) sættes ordet i skarp parantes []. Mindre trykkerier har måske ikke en skarp parantes og man må derfor »nøjes« med en almindelig rund (). Det afgørende er at der aldrig er tvivl om hvem der har skrevet hvad i et citat.

Der er derimod intet i vejen for at normalisere retskrivningen. Det vil sige at navneord skrives med lille begyndelsesbogstav, der skrives kærlighed i stedet for kjærlighed osv. Retskrivningen var tidligere så tilfældig at mange citater slet ikke vil blive forstået, hvis den ikke moderniseres.

Som eksempel kan bruges dette citat fra Jacob Madsen: Visitatsbog, udg. af Historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1931, hæfte 3., s. 283:

»Kirken ret skøn, huald offuer alt, tagt met Tegel. Torn på 1 Klok. Capel ved nordre Side. Funten i Koret. Prædikestolen stor offuer Koret«.

Dette citat er ikke forvansket ved at blive gengivet således:

»Kirken ret skøn, hvælvet overalt, tækket med tegl, tårn på 1 klokke. Kapel ved den nordre side. Fonten i koret. Prædikestolen står over koret«.

Hvis citatet ikke omskrives vil der være mange mennesker der slet ikke forstår hvad meningen er, og i stedet for at blive interesserede i at læse videre giver de måske op undervejs. Der er forfattere som mener at det er morsomt for læserne at se originalteksten, men det er kun få der har glæde af det. De fleste vil først og fremmest ønske at forstå indholdet, så fornøjelsen må historikeren have for sig selv. Hvis man ønsker at give læseren et indtryk af originalens sprog og udseende kan man vælge et karakteristisk udsnit og bringe dette som illustration.

Citater skal bruges med varsomhed, ikke for mange og især ikke for lange. Det er slet ikke usædvanligt at møde en sætning som f.eks.: »Dette klageskrift er så interessant at det aftrykkes i sin helhed« og så følger to-tre sider med et klageskrift, et memorandum eller lignende skrevet i det for nutidslæsere vanskeligt tilgængelige sprog som blev anvendt i 1600- eller 1700-årene. Det er en misforståelse at aftrykke hele aktstykker eller andre kilder. Det er historikeren's opgave at gennempløje disse kilder og derefter skildre forholdet for læseren. Det er ikke læsernes opgave at kæmpe sig igennem sagens akter, det er læsernes privilegium at få

stoffet serveret, krydret med enkelte citater, illustreret og kommenteret af forfatteren.

For god ordens skyld tilføjes at hvis det drejer sig om at kommentere en kildeudgave, er det naturligvis originaltekst der skal anvendes, men det vil være yderst sjældent i en almindelig lokalhistorie at sådanne kildeproblemer behandles.

GREJ

Det er vigtigt at aftale med forfatterne hvordan bogens »grej« skal udarbejdes. Med »grej« menes indholdsfortegnelse, registre, noter, litteraturlister m.v. Det er det håndværksmæssige apparat der skal være i en bog for at gøre den til et brugbart instrument for andre historikere, eller for læsere der ønsker at fordybe sig i nogle af de emner som bogen behandler.

Kildehenvisninger regner mange lokalhistorikere for en specialitet for fagfolk, men det er ikke en rigtig betragtning. Et godt lokalhistorisk værk kan på mange måder være værdifuldt både for fagfolk og amatører og derfor skal man altid anføre sine kilder. Får en forfatter senere brug for at argumentere for sine synspunkter skal han også have klarhed over hvor oplysningerne stammer fra, så han ikke kan mistænkes for at have bragt løse påstande til torvs.

I videnskabelige værker og tidsskrifter anbringes et notetal i teksten og noten nederst på siden. Det er praktisk for læseren der med det samme kan se hvad henvisningen går på. Det er imidlertid en typografisk bekostelig måde at notere på og den gør ikke tekstsiden pæn. Nogle nyere værker anbringer noten i margenen, men det tager en masse plads og er derfor heller ingen billig løsning. Den pæneste og billigste måde er derfor at lade noterne være fortløbende

i hvert kapitel for sig eller bogen igennem, og så bringe noterne bagest i bogen.

I mange sognehistorier/byhistorier eller andre lokalhistoriske værker kan man dog udmærket helt undlade notetegnene. Bagest anfører man så sidetallene og nogle stikord der giver besked om, hvad noteoplysningen vedrører. Det er en løsning som mange foretrækker fordi man undgår de små notetal og derved får en pænere tekstside.

Det vil dog være rimeligt at forfatterens manuskript har de nøjagtige henvisninger, og dette manuskript kan deponeres i det lokale arkiv hvor interesserede kan henvende sig hvis de selv ønsker at fordybe sig i stoffet. I bogens forord bør man anføre at det lokale arkiv har et sådant manuskripteksemplar.

Selve henvisningen skal være så præcis at andre let kan finde frem til kilden. Det er derfor ikke tilstrækkeligt at skrive »Rigsarkivet, Undervisningsministeriets akter«. Der må føjes til »2. dept., 2. kontor« og pakkens nr.: »ØØ 3091« – Det er heller ikke tilstrækkeligt f.eks. at skrive »Rådhusets arkiv«. Der må tilføjes »Byrådets forhandlingsprotokol 1898–1903«.

Er der tale om henvisning til en bog skal der anføres forfatter, titel, evt. bind, udgivelsesår og sidetal. Hvis en kilde eller en bog anvendes hyppigt kan det være praktisk at anføre en liste med fuldstændig tekst som indledning til noteafsnittet. Så kan man udmærket forkorte i noterne. Hvis der i indledningen f.eks. står:

Kancelliets brevbøger vedr. Danmarks indre forhold
(1551–). 1885–

kan noten blot lyde: KB (1580–83) s. 498,
og er der indledningsvis anført:

Vagn Dybdahl: Partier og erhverv. Studier i partiorga-

nisation og byerhvervenes politiske aktivitet ca. 1880–ca. 1913, 1–2, 1969,

er det tilstrækkeligt at anføre:

Dybdahl 1, s. 69.

Med den moderne trykkes teknik er det en besparelse hvis man undgår punktum og komma, og ingen er i tvivl om en henvisning hvis den blot lyder:

Dybdahl 1 69.

Også billeder, kort og andre illustrationer bør kildeangives. Hvis det ikke skæmmes teksten kan det gøres i selve billedteksten, men ellers må der udarbejdes en særlig billedfortegnelse bag i bogen.

Hvilke *registre* der er brug for er atter et spørgsmål om hvilken bog der er tale om. Omfatter bogen en enkelt bydel eller et enkelt sogn er det muligt at et stedregister kan undværes. Er der tale om et større område, et herred eller et amt, er det nødvendigt med både sted- og personregister. De to registre kan godt samles i ét, det afhænger naturligvis af hvor omfattende værket er.

Ved stednavne må det anføres om stedet er et sogn, en lokalitet eller en større gård. Det nytter heller ikke blot at anføre »Sønderby« eftersom der både er et Sønderby på Als, ved Juelsminde, ved Hjørring og ved Skibby. Bedst er det at anføre sogn, kommune og amt, f.eks. Skamstrup sogn, Tornved kommune, Vestsjællands amt, gerne forkortet henholdsvis s., k. og a.

Der er ingen grund til at medtage stednavne der er ganske uden betydning for teksten. Hvis der f.eks. nævnes at selskabet fik Moselvin behøver man ikke at belaste registeret med stednavnet Mosel.

Personnavneregisteret skal indeholde navne alfabetisk efter efternavn. Der bør anføres fornavne og stilling hvis det er muligt. For kvinder vil det for ældre tid ofte være nødvendigt at anføre ægtemandens navn (gift med NN) og for ugifte kvinder hvem deres far er. Mette Nilsdatter siger f.eks. ikke meget hvis ikke Nils er nævnt også.

Emneregisteret er det sværeste at udarbejde for hvilke emner skal medtages? Hvis der er en meget udførlig indholdsfortegnelse og bogen ikke er for omfangsrig kan emneregisteret undværes, som det er tilfældet i denne bog. Men ellers letter det en bogs brug med et emneregister hvor stikordene anføres alfabetisk. Det er ikke praktisk for læseren at ordene slås sammen i grupper, f.eks. ved at der laves et hovedord:

Foreninger
afholdsforeninger
fagforeninger
gymnastikforeninger
osv.

Det er mere overskueligt at lade ordene optræde hver for sig. Leder man efter *Fagforeninger* skal ordet findes under *Fag* og *Biavlerforeningen* under *Bi*.

Endelig kan der måske være brug for en *ordliste* der i kort form forklarer f.eks. mål og vægt, møntværdier o.l.

Registrene er et hjælpemiddel for bogens læsere. De må derfor være overskuelige og klare, de må være systematiske i opbygningen og de skal være udtømmende. Et ord må hellere optræde to gange i et register end helt mangle.

1927

1. Nibe Avis 20/1 1927.
2. Nibe kommune. Journalsag nr. 3/1927. Ålb. Amtstid. 4/1. Nibe Avis 24/2.
3. Dalsgaard havde været udsat for hårde angreb fra sin listefælle, købmand Toft.
4. Nibe kommune. Forhandlingsprot. f. byrådet 24/3 og 6/4 1927.
5. Trap, Danmark, 4. udg.
6. Emballagefabrikkens bygninger blev et par år senere overtaget af en trævarefabrik i byen. Nibe Avis 22/9, 3/11, 12/12 1927. Nibe byråds journalsag nr. 253/1927. A/S J. Petersens Beslagfabrik 1869–1944 (jubilæumsskrift).
7. Nibe Avis 26/9 1927, Nibe byråds journalsag nr. 30/1927.
8. Julie Wibroes livserindringer s. 28 (Nat. Mus. 3. afd. Kopi på Nibe bibliotek).
9. Do. s. 40 ff. Politiken 31/8 1912.
- 9a. A/S J. Petersens Beslagfabrik 1869–1944 (jubilæumsskrift).
0. Stat. Tabelværk V, A, 18 og 21.
1. Dansk Handel og Industri III (1935) s. D 60 ff.
2. Færgeman s. 20. Nibe byråds forhandl. prot. 3/5, 10/5 1917. Nibe Avis 20/5 1926. Stat. Tabelværk V E 19, 20, 22 (Havneregnskaber).
3. Stat. Tabelværk V D 3, 4, 21, 22, 31, 34. Stat. Medd. 4, 80, 6.
4. LA. Nibe toldkontrol. Årsberetninger 1903–34.
5. Stat. Tabelværk IV D 11, V D 1, 21 og 41.
- giske undersøgelser nr. 21.021.
26. Oplyst 1977 af Jens Justesen, Sebersund, hvis far var foreningens første eksportør.
27. Love for foreningen 1907 (Kgl. Bibl. Småtryk).
28. Rigsdagstid. 1888–89. Folketingets forhandl. sp. 2437 ff.
29. LA. Ålborg-Hvalpsund jernbane. Andre sagligt ordnede dok. og breve 1880–1906. (Ålb. byråd til amtsrådet 31/1 1906).
30. LA. Ålborg-Hvalpsund jernbane. Breve og koncepter kronol. ordnede 1890–1906 (henvend. t. Indenrigsmin. 27/8 1891).
31. LA. Nibe rådstue. Forhandl. prot. f. byrådet 1882–90 (22/2 og 24/3 1890), Ålborg-Hvalpsund jernbane. Andre sagligt ordnede dok. og breve 1890–1906 (3/2 1891), Dok. og breve sagligt ordnet 1896–1903 (23/12 1895).
32. LA. Ålborg-Hvalpsund jernbane. Dok. sagligt ordnet 1896–1903 (23/12 1895).
33. LA. Do. Andre sagl. ordnede dok. og breve 1890–1906.
34. Færgeman s. 22.
35. Ålb. Stiftstid. 30/3 1897. LA. Ålb. amtsråd. Års-Nibe-Svenstrup jernbane 1890 m. fl. (1/11 1898).
36. Nibe byråds forhandl. prot. 7/1 1925.
37. Rejsliste for kongeriget Danmark.
38. Reens danske fonds og aktier 1926 s. 582 f.
39. Ålborg-Hvalpsund jernbane. Trykte driftsberetn. Især er benyttet beretninger for årene 1901/02, 1912/13 og 1926/27.
40. Do. do. samt Stat. Medd. 4.80.6.

Fig. 20. Noteside der viser hvordan henvisninger til materiale kan se ud, så andre kan arbejde videre med et lignende emne eller foretage kontrol af bogens fortolkning. Ved henvisning til avis er der dato, det samme ved byrådsforhandlinger, ved andre findes journalnumre f.eks. nr. 6. Læg også mærke til oplysningerne om arkivsager i f.eks. nr. 29–32.

(Harry Christensen: Nibes historie, 1977, s. 282)

Bengtson, Magnus 37	Hansen, N.P. 81	Madsen-Mygdal, Th. 41
Berg, Sigurd 16	Hansen, Ole 16	Mortensen, Jens 61
Boberg 55	Hansen, Ove 97	
Brix, Sophus Deodatus 10, 11	Henriksen, Svend Folke 61	Nielsen 42, 81
Brun, Jens 86	Herholdt 11	Nielsen, A. 44
Bruun, Carl 15		Nielsen, Carl 17
	Jacobsen, Chr. 16	Nielsen, Christian 86
Christensen 42	Jacobsen, Hans 86	Nielsen, Jens Peter 86
Christensen, Balthazar 9	Jacobsen, Niels 86	Nielsen, Kaj 86
Christensen, Hans 81	Jacobsen, Poul 86	Nielsen, Lars Peter 86
Christensen, Margrethe 69	Jelstrup, Annie Gray 27	Nielsen, Niels Christian 74
Christensen, Poul 42	Jensen 88	Nielsen, N.O. Riis 39
Christensen, Vilh. 69	Jensen, Falk 66	Nielsen, Vilhelm 47
Christiansen 81	Jensen, Hans 65	Nielsen, Wilhelm 86
Christiansen, Asger 86	Jensen, J.P. 60	
Cohn 52	Jensen, Niels 71	Oisen 86
	Jensen, Peder 54	Olsen, Anders 21
Dancker-Jensen, A.E. 34, 87, 91, 92, 94, 95	Jensen-Broby 16	Olsen, Axel 21
Dancker-Jensen, William E. 87, 95, 99	Johansen, Kjeld 99	Olsen, Buhl 39
	Johnsen 15	Olsen, Einar 23
Elers-Nielsen, Arne 67	Jørgensen, Axel 86	Olsen, Jens Peder 65
Eliasson, Inge 98	Jørgensen, Knud 81	
Eliasson, Johannes 86	Jørgensen, Laurits 45	Pedersen, Axel H. 35
Esbech, Svend 79	Jørgensen, Tor 9, 15	Pedersen, Hans 48, 86
	Lange, Hans R. 83	Pedersen, Peder 9
	Larsen 81	Pedersen, Sigfred 81
		Petersen 21

Fig. 21. Personregister hvor der ikke er anført andet end navnet, og det er ikke særlig oplysende for læserne. Det siger ikke ret meget at »Jensen« er omtalt s. 88 eller »Olsen« s. 86.

Ballerup realskole 42, 56	Fuglesø 52	Knardrup 23, 25
Bastbro mejeri 63, 71		Korsvejgård 39
Bavnegårdsvej 88	Gedser 31	Korsør 31, 35
Bavnehøj 19	Gl. Torv 27	Krejerupgård 67, 95
Bjellekjær 60	Gl. Ølstykke brugsforening 79	Krogholmvej 59
Bløden 20	Gundsømagle 61	Kronprins Frederiks Bro 20, 83
Boesagergård 39	Gyldenløvesgade 31	Køge 34
Bringe 23		
Bråderne 21	Hareskov 19, 92	Ladegården 19
Bülowsvej 10, 19	Havnegade 11	Langdyssegård 39
	Helgolandsgade 32	Lautrupgård 19, 67
Christianshavn 32	Hellerup 36	Ledøje 88
	Helsingør 31	Lergården 16
	Herlev 19, 28, 33, 35, 36, 67, 71, 75, 87, 88, 94	Lillerød 9
Dalby 16	Herlev Bygade 67	Linde Allé 27, 32
Damgårdsvej 27	Hillerød 16, 31	Lindebjerggård 54
Damhussøen 19	Holdanvej 21, 37, 67, 88, 90	Lyngen (Ølstykke) 79, 80, 82
Danneborg 11	Holte 31	Løje Sø 19
Druedal 83	Hornsherred 16, 19, 83	Løven (hotel) 11
	Hove 19, 47, 48, 74	
Edelgave 41	Husum 19	Madsnedsund 13
Egedal 74	Hvalsø 16	Maglehøj 19
Eltam 91		Marbæk 71
Enggården 67		Mølleåen (Frederikssund) 85
Eskebjerggård 39, 40, 41	Isefjord (hotel) 11	Måløv 11, 19, 21-25, 29-33, 39-44, 56, 57, 71, 74, 75, 87, 88, 93, 94
Esselingen 10	Islev 94	Måløvvej 66
Falkoner Allé 10, 22, 29	Jernbaneallé 67	
Forchhammersvej 19	Jernbanegade 11, 84	

*Stedregisteret er heller ikke præcist. I hvilken af de omtalte kommuner ligger Jernbanegade eller Jernbaneallé? Hvor ligger Langdyssegård f.eks.? Hvis sogne- eller kommunenavne havde været tilføjet havde registeret været til større hjælp.
(Livet langs banen, 1979, s. 100 og 102)*

- Badskjær, Hans 45
 Barcelona 175.
 Barmer 58, 66, 69.
 Bartholdy, Chr., gæstepredikant 261.
 Bartholin, Kristoffer, stiftamtmand (fungerende), Ålborg 112.
 Bassesen, N., byfoged 1792–1826 161 ff, 166, 168, 181, 188, 195 f.
 Bech, Marcus, industrimand, Århus 202 f.
 Beck, Henrik, fiskeribiolog 97.
 Beck, Niels, fisker 98.
 Befolkningsforhold 44, 49, 74 f, 103 ff, 125, 144 ff, 185 ff, 195, 212 f.
 Behrens, Fr., Rønnevsholm, fabrikant 206.
 Beltoft, skræddermester 225.
 Berg, Christen, folketingsmand 240.
 Berg, Jørgen, fisker 128.
 Bibliotek 231, 260.
 Bierfreund, A., byfoged og borgmester 1904–10 243.
 Binderup 12, 66, 71, 123, 138 f, 153, 241, 283.
 Birkeret, birketing 51, 53, 57, 78 ff, 108 ff.
 Bislev 12 f, 58, 96, 245.
 Bjerregaard, Mads, fisker 101.
 Bjørnsholm 99.
 Boe, Peder, fiskeriudreder 171.
 Bolvig, konsumtionsinspektør, løjtnant 163 f.
 Bondesen, Th., sognepræst 1921–52 251.
 Brande, brandvæsen 153 ff, 190, 228.
 Brok, Axel Lavesen, Clausholm 22.
 Brun, Jens, sognepræst o. 1484 268.
 Busk, Lars, fisker 239.
 Buus, Anne 87.
 Byvedtægter 51, 113, 141 f, 147 f.
 Dalsgård, præstegård i Vokslev 33.
 Dalsgaard, N., tømmerhandler, borgmester 1925–27 232, 254 f.
 Danzig 15, 22, 38, 175 f.
 Dideriksen, Peder, sognepræst før 15268.
 Dokkedal 35 f, 41, 62.
 Dændler, A. H., byfoged og borgmester 1896–1904 254.
 Eligerede borgere 148, 188.
 Eller, E. M. R., sognepræst 1875–80 21
 England 175, 209.
 Eriksen, Lars, fisker 98.
 Eye, Christiane, danselærerinde 231.
 Eye, Georg, redaktør 217.
 Fagforeninger 215, 251.
 Farsen, Just, birkefoged ca. 1562–77 5
 Farstrup 137, 226 f.
 Fattige, fattigvæsen 77 f, 107, 128 f, 130 f, 143 ff, 183 ff, 192 ff, 213 ff, 255 ff
 Filt, madam, fiskeriudreder 153 f.
 Flensborg 40, 43.
 Fog-Petersen, S., borgmester 1927–33 23 255.
 Foldberg, Th., købmand 224 f.
 Foreninger 210, 215, 229 ff, 239, 244 245, 251, 258, 260 ff.
 Frederik 6., konge 181 f, 195.
 Frejlev 12, 137.
 Færch, Anders Nielsen, fisker, købmand 128.
 Færch, Augusta, modist 230.
 Færch, Chr. Jacobsen, Hjørring 206.
 Færch, J. Chr., tobaksfabrikant 204, 205 230.
 Færch, Jacob, spritfabrikant 205, 211.

Fig. 22. I dette register er sted, person og emne slået sammen i et, og det gør ikke registeret overløst, men det afhænger helt af hvor omfattende bogen er. Læg mærke til at der er stillingsangivelse ved personerne så de lettere kan identificeres, og om Dalsgård får man at vide at det er præstegården i Vokslev. Præster og byfogeder er åbenbart lidt finere end andre, de har også fået årstal med. Om man vil skrive »konge« ved Frederik 6. er vel en smagssag.

(Harry Christensen: Nibes historie, 1977, s. 284)

ØKONOMI

For den lokalhistoriske forening eller det lokale arkiv er spørgsmålet om penge ofte et af de prekære. Enten det er redaktøren eller foreningens bestyrelse der skal tage sig af den sag, så er det vigtigt så tidligt som muligt at lave et overslag – en kalkule.

Måske er der en bestemt sum til rådighed skaffet til veje ved indsamling eller ved henlæggelser gennem nogle år. Det er ofte tilfældet ved udgivelse af et jubilæumsværk for en institution eller en virksomhed. Måske kan beløbet ændres, men der vil i hvert fald være en eller anden overgrænse. Det er nødvendigt at rette sig ind efter de midler der er, og det vil sige at udgifterne skal passes til efter beløbet.

I almindelighed er det dog vist det omvendte der er tilfældet, at man beregner hvor stor udgiften bliver, og så må udvalget eller kassereren finde pengene.

Som bekendt er der to muligheder når der ikke er balance mellem udgifter og indtægter: man kan gøre indtægterne større eller udgifterne mindre. De fleste forsøger at skære ned på de sidstnævnte og det kan måske gøres, men her må man nøje overveje forholdet mellem kvalitet og pris. Alle de gode velgennemtænkte ideer om bogens tekst og billeder skulle nødvendigvis ødelægges, fordi der skal spares på billedernes antal, på deres kvalitet eller lignende. Man kan prøve om indtægterne i stedet kan forøges, dvs. om der kan sælges flere bøger. Prisen pr. eksemplar bliver jo betydeligt mindre ved større oplag. Hvis f.eks. et tilbud fra bogtrykkeren lyder på:

500 eksemplarer til 22.000 kr. – så er stykprisen 44,00 kr.

1.000 eksemplarer til 25.400 kr. – så er stykprisen 25,40 kr.

500 i fortsat produktion 3.400 kr.

Dvs. at den samme bog koster 44,- kr. ved et oplag på 500 men kun 19,20 kr. ved et oplag på 1.500 eksemplarer. Det er derfor værd at overveje om der er muligheder for at forhøje salget. Måske er der en lokal virksomhed der kunne aftage et større parti til gavebrug, en forening der kunne bruge den i medlemskredsen, måske kunne amtscentralen for undervisningsmidler bruge et klassesæt. Så må udgiverne nok til gengæld regne med at yde en rabat ved køb af flere eksemplarer.

Om favørtilbud og prænumeration se side 65.

Der ligger en indtægtsmulighed i at tegne annoncer og det bruges i nogle lokalhistoriske bøger. Det er ikke nogen god løsning. Uanset om annoncerne placeres samlet bagest eller på omslaget så er de uvedkommende stof. De firmaer der er villige til at betale for en annonce er som oftest tilfredse med at blive nævnt i en bidragyderlister, der kan anbringes samlet enten sammen med kolofonen eller på en af de første venstresider. En kontant støtte fra kommunalbestyrelse eller en lokal fond, en sparekasse eller andre kan bruges til at nedbringe prisen. Men hvis støtten består i at kommunen eller institutionen køber et større antal bøger er der en dobbelt gevinst: dels bliver bogen som nævnt billigere i produktion ved større oplag, dels kommer bogen flere personer i hænde, den bliver spredt – og det er jo netop meningen med at udgive en bog.

Lokalhistoriske årbøger er oftest gratis for medlemmerne forstået på den måde at bogen er betalt gennem kontingentet. Ofte udsender en forening også andre bøger som dækkes af medlemskontingentet. Derfor bør man være opmærksom på om kontingentet virkelig dækker udgifterne, dvs. ikke blot bogens trykning, men også moms og omkostninger ved forsendelsen. Ellers må kontingentet sættes op og det vil medlemmerne næppe protestere imod hvis de i øvrigt synes at de »får noget« for pengene. En anden måde at forøge kontingentindtægterne på er naturligvis at få flere

medlemmer, men spørgsmålet om medlemshvervning skal ikke drøftes her.

Udgifterne til en bog fordeler sig på tre hovedposter: Redaktions- og forfatterudgifter, trykkeudgifter og udgifter til distribution.

Udgifter til redaktør og forfatter(e) omfatter først og fremmest *honorarer*. Mange årbøger honorerer artikler med fra 10 til 25 kr. pr. side, men bøger honoreres gerne efter en aftalt pris for hele værket.

Det er meget almindeligt at lokalhistorikere arbejder uden honorar, men i hvert fald skal der foreligge en klar aftale om dette forhold.

Til gengæld plejer forfatteren at få et antal bøger som frieksemplarer almindeligvis 20 eller 25. Hvis der betales honorar leveres der som regel kun 5 eksemplarer frit, men forfatteren kan købe yderligere bøger til fremstillingspris. Meget ofte leveres der i stedet for honorar et antal særtryk af den artikel eller det afsnit den pågældende har skrevet. Antallet svinger men ret almindeligt er et antal mellem 20 og 40. Særtryk trykkes sammen med bogen, og de ark der skal bruges tages ud og får et kartonomslag. Det vil sige at særtrykket er pagineret som bogen f.eks. side 118–42. Det er alt for dyrt at lave om på pagineringen så hvert særtryk begynder med en side 1.

Uanset aftaler om honorar må udgiverne dække de faktiske udgifter en forfatter har. Det kan være en eller flere rejser til arkiver eller andre samlinger (f.eks. Det kongelige Biblioteks billedsamling), det kan være udgifter til fotokopiering, til affotografering eller måske lydband til interviews. Om der skal sættes et dispositionsbeløb af til redaktionen til porto og telefon, til kaffe eller et stykke smørrebrød ved et aftenmøde – det er forhold der ikke kan siges noget generelt om. Det der er vigtigt er at der *er* aftaler, så der ikke senere opstår pinlige situationer. Selv om der ikke betales honorar er der altså udgifter til frieksemplarer, sær-

tryk (+ moms) og meget andet under denne post som en udgiver skal kalkulere med.

Den største udgiftspost er naturligvis *trykkeriudgifterne*. Det er nyttigt at indhente tilbud fra to trykkerier for at kunne sammenligne priser, men så skal de også være sammenlignelige. Dvs. at man skal bede om tilbud på samme papirkvalitet, samme indbindingsform, samme tryk m.v.

Almindeligvis vil man vælge det laveste af to tilbud, men her kan andre forhold spille ind. Hvis man ofte har arbejdet sammen med et bestemt trykkeri vil det kendskab, firmaet og redaktionen har til hinanden lette arbejdsgangen undervejs. Trykkeriet vil måske fra tidligere vide hvordan f.eks. tabeller, registre, udformning af noter osv. plejer at blive gjort, og det sparer både tid og penge. Der er ikke vundet så meget hvis en besparelse på en 2–3.000 kr. hos bogtrykkeren betyder et langt større arbejde for redaktionen. Det kan også spille ind om trykkeri og redaktør bor i nærheden af hinanden, for selv om alt kan sendes pr. post så er der mange ting – f.eks. billedstof og kort – som det er rart at kunne tale med trykkeriet om på stedet.

Alle detaljer kan ikke aftales, men de store linier lægges fast fra starten. Det gælder f.eks. aftale om korrektur. Man skal i hvert fald have én spaltekorrektur og én ombrudt korrektur, måske en ekstra for særlig vanskelige sider, f.eks. slægtstavler e.l. Det er dyrt at rette i korrekturen, og det må indskræpes forfatterne at der ikke må rettes mod manuskriptet.

Omslag og indbinding specificeres altid i et tilbud og mange vil måske være tilbøjelige til at spare her. Indbindingen har naturligvis først og fremmest et praktisk formål, men en bogs omslag er også et æstetisk arbejde. Man må balancere mellem sparsommelighed og ødselhed så bogens ydre harmonerer med bogens omfang og karakter. Endelig må man huske at tilbud altid gives eksklusive moms (se herom s. 68).

Udgifterne til bogens *distribution* omfatter både reklame og forsendelse. Mange lokalhistoriske bøger sælges først og fremmest til medlemmer af den lokalhistoriske forening, og det er almindelig medlemservice at sende besked om at en ny bog er på trapperne. Den letteste måde er at få trykt et dobbeltkort hvor den ene halvdel bruges til oplysninger om bogen, dens indhold, omfang og pris, og den anden halvdel er et bestillingskort som kan returneres til udgiverne. En foromtale kan også trykkes på et girokort så betaling og bestilling foregår på én gang. Sådanne kort skal fortrykkes på Postgirokontoret og det tager forholdsvis lang tid at få dem hjem. Fordelen er naturligvis at udgiverne får bestilling og betaling på samme tid og dermed er fri for at rykke de dårlige betalere bagefter. Der er dog også ulemper ved ordningen, og nogle finder det er forkert at der kræves penge ind før varen leveres. Her må lokale traditioner og forhold afgøre hvad man finder mest rimeligt.

Bestillingskort kan de fleste foreninger få lagt frem på museer, biblioteker og andre institutioner. Det er en god ide at få andre foreninger til at vedlægge kortet til deres medlemmer. Kortene kan også sendes adresseløst gennem postvæsenet til et bestemt postdistrikt, oplysninger om pris, antal husstande m.v. fås på posthuset.

Det er anerkendt af boghandlernes organisationer at en bog sælges til favørpris til medlemmer, eller at den tilbydes i subskription, dvs. at bogen leveres til en favørpris hvis man bestiller inden en bestemt dato før bogen udkommer. Til gengæld skal denne frist overholdes så prisen derefter er den samme hos udgiverne og hos boghandlerne for ikke-medlemmer.

Hvis man ønsker at få bogen solgt gennem boghandelen må man sørge for to ting. Den ene er at boghandlerne får en ordentlig information om bogen i god tid. Det gøres lettest ved at sende et brev til de boghandlere der er i området. Den anden ting er at der gives en ordentlig rabat,

boghandleren skal jo leve af at sælge bøger. En almindelig rabat er 30% af bogens udsalgspris uden moms, herudover kan der træffes særlige aftaler ved køb af mange bøger. Det må også aftales om boghandleren har returret på bøgerne, hvor lang kredit der gives osv.

Hvis bøgerne ønskes optaget i Dansk Bogfortegnelse skal der indsendes et eksemplar hertil (se adresse s. 184). Det er vigtigt for salget til biblioteker fordi disses indkøb ofte finder sted efter bogfortegnelsen.

Den lokale presse og regionalradioer må orienteres undervejs, men når bogen udkommer skal den naturligvis sendes til anmeldelse. Det er en god ide at sende en pressemeddelelse med – ikke for lang, blot en A4-side – og et billede. Så kan bogen blive foromtalt og senere blive anmeldt.

Hvem bogen i øvrigt skal sendes til er svært at sige i almindelighed. De lokale aviser bør naturligvis have et eksemplar, men ellers er det tvivlsomt hvor stor værdi det har at sende til landsdækkende aviser. De interesserer sig ikke meget for lokalhistorie.

Derimod bør man altid sende anmeldelseseksemplar til Lokalhistorisk Journal og Fortid og Nutid (se adresse s. 184). Hvilke andre tidsskrifter man skal sende til må afhænge af bogens karakter og indhold.

Det er meget få bøger der sælger sig selv. Faktisk skal der gøres et stort arbejde for at få bogen ud – og pengene ind. Derfor bør redaktører aflastes for selve ekspeditionen, det må andre kunne klare.

Selve ekspeditionen af bøgerne foregår de fleste steder sikkert ved privat hjælp. Man kan få trykkeriet eller et bureau til at udsende bøger, men det er dyrt. Hvis bogen er af mindre omfang, f.eks. under 200 sider, kan den sendes i en kuvert, enten skumgummiforet eller med forskellige former for kartonindlæg. Postvæsenet kan levere sådanne forsendelseskuberter, men de er dyrere end et direkte køb

hos et papirfirma. Er bogen af større omfang og især hvis den er i stift bind er den sikreste forsendelsesmåde et kartonomlag der er lavet til bogen. De kan fremstilles på forskellig måde, men ideen er at de ved en bestemt foldning kan beskytte bogen og samtidig benyttes som tryksagsfor-sendelse. De er ret dyre i fremstilling og enten der skal laves en karton eller man nøjes med en kuvert skal prisen regnes ind i budgettet.

Det er nødvendigt at ofre omhu på forsendelsen både som brev og pakke for postvæsenet er hårdhændet i behandlingen af tryksager. En god indpakning, en stor adresseku-pen med plads til tydelig adresse kan i nogen grad forhindre ærgelser over bortkomne eller ødelagte bøger.

LIDT JURA

Der er ikke mange juridiske problemer forbundet med at redigere og udgive lokalhistorie, men der er nogle få forhold som skal iagttages.

Copyright er et engelsk ord der næsten bruges hyppigere end det danske ophavsret. En forfatter har ophavsret til sit værk – artikel eller bog – ligesom en maler eller komponist har det til sine frembringelser. Denne ophavsret kan forfatteren overdrage et forlag forstået således at han giver forlaget ret til at trykke – »at forlægge« – sin tekst. Copyright markeres ved tegnet © som almindeligvis anbringes på kolofonsiden. Men selv om dette symbol ikke er anbragt i bogen gælder ophavsretten alligevel: man må ikke uden tilladelse optrykke en andens artikel eller kapitel af en bog. Man må gerne citere nogle sætninger eller korte afsnit (med kildeangivelse), skal man derimod benytte mere stof må man indhente tilladelse hos forfatter og/eller udgiver. Det samme gælder hvis man vil benytte f.eks. en bestemt model for opstilling af tal, en oversigt af en eller anden art eller

en tegning som er lavet til en bog. Også billeder skal man have tilladelse til at bringe hos arkivet eller samlingen.

De fleste lokalhistorikere låner gerne deres gode ideer ud og er glad for at få dem udbredt. Loven om ophavsret er først og fremmest beregnet på at sikre et kunstværk mod efterligning og ligeledes at sikre de kunstnere som skal leve af deres kunst.

De fleste arkiver låner deres billeder ud gratis, dvs. man betaler selvfølgelig aftrykket, mens f.eks. en pressefotograf almindeligvis beregner sig et honorar for brug af hans billeder. For ham er det et levebrød.

Skal der anvendes kort eller kortudsnit i en bog skal der altid søges tilladelse hos Geodætisk Institut (se adresse s. 184). Tilladelsen i sig selv koster ikke noget, men der skal betales et gebyr for ekspeditionen.

Det er let at forstå at der skal tilladelse til at anvende en andens tekst, et billede, et kort, en tegning eller andet. Det er sværere i de tilfælde hvor det drejer sig om en god ide til at udforme noget svært forklarligt, en kvik måde at stille tal op på eller andre sådanne »grænsetilfælde«. F.eks. er tidsskriftet Skalks tidstavle blevet efterlavet flere steder. Det er både rigtigst og høfligst at bede om tilladelse fremfor at efterligne en andens ide uden videre. Mange lokalhistoriske blade er slemme til at »låne« uden at spørge og det er en uskik. Ophavsretten udløber 50 år efter en forfatters død, hvis der ikke ligefrem er lavet testamentariske aftaler med en udgiver. Den gældende lov om ophavsret er lov af 31. maj 1961. En udmærket bog er Torben Lund: Ophavsretten. Kommenteret udgave af lov af 31. maj 1961, Gads forlag 1961. Den står på de fleste bibliotekers læsesale og der kan man også se de senere ændringer i loven, de er samlet i Bekendtgørelse nr. 130 af 15. april 1975. Der arbejdes imidlertid med ændringer af loven så det er klogt at orientere sig herom på biblioteket.

Moms er den almindelige forkortelse for merværdiafgift.

Det er en afgift til staten der betales med en vis procent (for tiden 22%) af den forskel der er mellem en vares købspris og salgspris.

Ved udgivelse af en bog betyder dette at trykkeriet lægger 22% på prisen og udgiveren ligeledes på bogens udsalgspris. Da det kun er forskellen der skal belægges med merværdi betyder dette, at udgiveren må fratække den moms han har betalt til trykkeriet.

Betingelsen for at den betalte moms kan blive refunderet er at man er momsregistreret. Det sker hos toldvæsenet der administrerer afgiftslovene.

Man *skal* være momsregistreret hvis den årlige omsætning er 10.000 kr. og derover. Hvis en forening eller et arkiv vil udgive og sælge en bog vil omsætningen komme langt over dette minimumsbeløb. Hvis man derfor vil have »momspenge« retur – og det kan jo nemt dreje sig om store beløb – så må man enten lade en momsregistreret forening eller et forlag udgive bogen eller selv lade sig registrere. Det sidste kan man blive for en begrænset tid f.eks. et år eller et halvt.

På biblioteket kan man læse selve loven og forskellige vejledninger i momsloven, f.eks. Momsloven, ved Johs. Bastholm og Jørgen E. Rugh, København 1976, men loven er så indviklet at det bedste er at henvende sig på det nærmeste *toldkontor* og der få råd og vejledning.

Skat.

Honorarer som udbetales til forfatter(e) og redaktør er skattepligtig indkomst for den/de enkelte. Forfatterhonorar regnes som B-indkomst og der skal derfor ikke trækkes skat ved udbetalingen. Derimod har udgiveren pligt til at meddele skattevæsenet hvilket beløb der er udbetalt. De beløb der er udbetalt for arkivrejser, fotoarbejde o.l. er naturligvis ikke skattepligtigt honorar. For at forebygge misforståelser mellem parterne bør der altid foreligge bilag på den slags udbetalinger, så er der færre muligheder for uoverensstemmelser senere.

AFSLUTTENDE BEMÆRKNINGER

Når alle overvejelser, problemer og vanskeligheder som her samles sammen på få sider bliver dimensionerne forkerte. Så besværligt og vanskeligt er det ikke. Alle disse forbehold og advarsler har forhåbentlig ikke fået nogen til at blive frygtsomme eller givet dem mindreværdsfølelse. For at arbejde med lokalhistorie, at skrive om det og være med til at fortælle andre om det er først og fremmest spændende, indholdsrigt og lærerigt. Det er ganske enkelt morsomt.

LITTERATUR

Der findes ikke megen litteratur der specielt handler om at skrive og redigere. I den almindelige debat om lokalhistorie og om de lokalhistoriske foreningers arbejde er der dog fremført mange synspunkter, som også er lærerige for den der selv tænker på at skrive eller som er redaktør af en lokalhistorisk publikation. Det er især i tidsskrifterne denne debat er ført. De vigtigste er:

Fortid og Nutid, 4 gange årl., udg. af Dansk Historisk Fællesforening.

Lokalhistorisk Journal, 4 gange årl., udg. af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger og Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver.

Der kan heri bl.a. peges på følgende artikler:

Bertouch, Kristensen, Warthoe-Hansen: *Hvad vil vi opnå med den amtshistoriske årbog?* Fortid og Nutid, bd. XXIII, 1968, s. 403–411.

Vagn Dybdahl: *Det lokalhistoriske arbejde i byerne*. Fortid og Nutid, bd. XXIII, 1968, s. 275–296 og s. 348–50.

Vagn Dybdahl: *Socialhistorie i købstaden*. Fortid og Nutid, bd. XXIV, 1972, s. 643–658, med enkelte tilføjelser også udgivet af Århus byhistoriske Udvalg.

Bernhardt Jensen: *Storkommuner og det lokalhistoriske arbejde*. Fortid og Nutid, bd. XXIV, 1972, s. 635–642, også udg. af Lokalhistorisk Afdeling som Småttryk nr. 5, 1972.

Th. Kjærgård: *Fagmænd og amatører*. Fortid og Nutid, bd. XXVI, 1976, s. 507–515.

En perspektivrig artikel der i høj grad var med til at forny diskussionen

om lokalhistorie. Forfatteren er uenig med synspunkterne i Dybdahl: Lad os afskaffe lokalhistorien (se nedenfor).

Knud Prange: *Lokalhistorikeren som forsker og skribent*. Fortid og Nutid, bd. XXVII, 1978, s. 481–496, også udg. af Lokalhistorisk Afdeling som Småttryk nr. 11, 1983.

Th. Kjærgård: *Anmeldelse af 5 sognehistorier*. Fortid og Nutid, bd. XXVIII, 1977, s. 122–124.

Peter V. Christensen: *De amtshistoriske samfund*. Fortid og Nutid, bd. XXVIII, 1979, s. 192–210.

Af bøger om lokalhistorie nævnes:

Knud Prange: *Hvorfor lokalhistorie?* udg. af Lokalhistorisk Afdeling, 1971, 32 s.

Rolf Fladby og Harald Winge: *Lokalhistorie i emning. Fra idé til bok*. Universitetsforlaget Oslo 1984, 176 s., ill.

Vagn Dybdahl: *Lad os afskaffe lokalhistorien*. Udg. af Lokalhistorisk Afdeling, Småttryk nr. 4, 1972.

Forfatteren argumenterer for at byhistorien og sociale forhold får en mere fremtrædende plads i lokalhistorien.

Den jyske Historiker, nr. 17, *Lokalhistorie*, 102 s. Forlaget Modtryk, Århus 1980.

Indeholder artikler der peger på nye veje i lokalhistorisk arbejde og en oversigt over lokalhistorisk litteratur.

Nærsamfunnet i historisk lys. Utvalde artikler fra »Heimen« i 50 år. Red. af Halv. Bjørvik m.fl. Oslo 1973.

»Heimen« er udgivet af Norsk Lokalhistorisk Institut og rummer mange fortræffelige artikler om lokalhistoriske spørgsmål.

Nye strømninger i dansk lokalhistorie. Udg. af foreningen Historia, (postbox 1082, 8200 Århus N), 1981, 160 s.

Bogen er udgivet af historiestuderende i Århus og indeholder ni artikler der beskæftiger sig med såvel lokalhistorisk forskning som med konkrete arbejdsområder.

Distrikts historie. Problemer, Metode, Organisation. Red. af Rolf Fladby og Liv Marthinsen. Norsk Lokalhistorisk Institut, Oslo 1979, 86 s.

En af det norske instituts fortræffelige håndbøger, som trods de helt forskellige vilkår for lokalhistorisk arbejde i Norge er lærerig også i Danmark.

Mere direkte vejledning og metodeanvisninger giver i:

Håndbog for danske lokalhistorikere, red. af Johan Hvidtfeldt, udg. af Dansk Historisk Fællesforening 1952–56.

På siderne 95–103 gives en anvisning på lokalhistorisk fremstilling og ss. 104–118 på trykning og offentliggørelse. Selv om der er gode betragtninger i afsnittene må de stort set betragtes som forældede.

Jørn Sandnes: *Handbok i lokalhistorie. Faget og metoderne*. Universitetsforlaget Oslo 1984. 142 s., ill.

P. Eliassen: *Redaktionsproblemer og redaktionsopgaver*. Fortid og Nutid, bd. I, 1917, s. 246–48.

Er forældet, men dog stadig læseværdig. Eliassen var foruden at være en dygtig lokalhistoriker redaktør med store journalistiske evner.

Lokalhistoriske årbøger, Redaktion, Typografi, Økonomi. Norsk Lokalhistorisk Institut, Oslo 1975, 87 s.

Henning Koefoed: *Hvordan sælge lokalhistorien? Information, Salg, Distribution*. Norsk Lokalhistorisk Institut, Oslo 1978, 30 s.

Litteratur om enkelte emner er det småt med. Der kan henvises til:

Eske K. Mathiesen: *Erindringer som historieskrivning*. Foreningen Danmarks Folkeminder 1981, 32 s.

Gunnar Sandfeld: *Erindring og udforskning. Bidrag til en metodisk vejledning for lokalhistorikere*. Særtryk af Søllerødbogen 1973, udg. 1974, 70 s.

Den kendte lokalhistoriker fortæller om erfaringer gennem sit mangeårige arbejde med Søllerøds historie. En del af artiklen behandler problemer med hensyn til billedvalg.

Peer Thomassen: *Søllerød kommune – på postkort*. Særtryk af Søllerødbogen 1973, s. 143–155.

Forfatteren der er kendt som jernbanehistoriker har gennemgået i titusindvis af postkort før 1930 og giver i artiklen en række anvisninger på hvordan postkort kan dateres, og denne sidste del af artiklen har almen interesse.

Hans Berggreen: *En kortfattet vejledning om arkivering af billeder*. Udg. af Landsudvalget for indsamling af gamle fotografier 1981, 40 s.

Lauritz Opstad: *A illustrere lokalhistorie*, »Heimen« bd. XIV, s. 434–446.

Peter Bredsdorff: *Kortlægning og historiske studier*. Udg. af Lokalhistorisk Afdeling 1973.

Vedrørende det vanskelige arbejde at udarbejde registre kan der henvises til:

H. W. Harbou: *Om personregistre*, Personalhistorisk Tidsskrift, 7. rk., bd. 3 fra 1919, s. 1–22.

Kirkeby, Helland-Hansen og Høeg: *Registre i bygdebøger*, »Heimen« bd. XIV, s. 528–533.

En artikel specielt i forbindelse med udstillingsteknik er Søren Gregersen:
Du danske sprog i Tidsskrift for Museumsformidling 1977, nr. 2.

Om sprogbrug og skriftsprog findes mange bøger. Blandt disse nævnes:
Erik Oxenvad: *Bedre dansk*, 5. udg. 1974, 120 s.

Erik Bruun: *Dansk sprogbrug – en stil- og konstruktionsbog*. Gyldendals røde ordbøger, 1978, 590 s.

Endvidere gøres opmærksom på *Dansk Sprognævns publikationer*.

Nævnet udsender *årsberetninger* der indeholder et udvalg af de forespørgsler som er blevet besvaret i beretningsperioden. Endvidere udsendes *vejledninger* som f.eks. *Forkortelser*, 2. udg. 1984, *Statsnavne og nationalitetsbetegnelser*, 1979. Blandt Sprognævnets skrifter fremhæves især *At færdes i sproget*, 1975, 155 s. En række forskere skriver dygtigt og morsomt om sproglige iagttagelser og alle der har interesse for sproget vil have udbytte af bogen. En tilsvarende samling artikler er *Ord til andet, Iagttagelser og synspunkter*, 1980.

En lille nyttig bog er Gunnar Nissen: *Skal det i et eller to ord*, 4. opl. 1980.

KNUD PRANGE

Om at finde og bruge hjælpemidler

ARBEJDET MED KILDER OG HÅNDBØGER

Om at komme i gang

Når man får lyst til at udforske en bys eller en egns historie – måske med den bagtanke at skrive lidt herom – melder der sig en masse problemer. Det første spørgsmål er: Hvordan finder man frem til de nødvendige oplysninger, det vil sige til kilderne, og kan man overhovedet finde ud af *det*, hvis man ikke er uddannet til det?

Der er ikke grund til at lægge skjul på at et lokalhistorisk arbejde er krævende, men der er heldigvis mange der overvinder deres betænkeligheder; gode lokalhistoriske artikler og bøger vidner herom. Selv om problemerne synes uoverskuelige for begynderen, må det understreges at man kan få hjælp både på biblioteker, arkiver og museer, og der findes tillige en righoldig litteratur der kan inspirere og støtte i det lokalhistoriske arbejde. De følgende sider er tænkt som en indføring i arbejdet med lokalhistorisk forskning for begyndere eller den endnu lidt uerfarne. Pladsen tillader slet ikke en omtale af blot de væsentligste lokalhistoriske kilder eller de vigtigste håndbøger og vejledninger. Begynderen er næppe heller tjent med at blive kastet hovedkuls ud i denne mangfoldighed, så der er lagt vægt på at

Numrene i teksten henviser til litteraturoversigten s. 114–124. Listen er ikke opstillet efter en formel systematik, men efter – forhåbentlig – praktiske hensyn.

give ideer og at henvise til hjælpemidler der igen kan føre lokalhistorikeren videre frem i hans spændende arbejde.

Begynderens største problem er formentlig »blot« at komme i gang, og her hjælper det meget, hvis han til en begyndelse spørger sig selv: Hvad er det egentlig jeg ønsker at studere? Lokalhistorien har nemlig mange genrer. Nogle forfattere vil samle flest muligt konkrete oplysninger om en lokalitet: alder og ejerrække for gårde og huse, statistiske oplysninger, lister over præster, degne og andre embedsmænd m.m., altså nærmest et by- eller sognehistorisk leksikon. Andre vil belyse lokalitetens udvikling gennem tiderne, og andre igen vil løse egentlige problemer. I disse henseender er den enkelte forfatter selvfølgelig frit stillet, og man må blot håbe på at læsere og anmeldere vil respektere forfatterens valg og bedømme det færdige arbejde herefter. Erfaringen viser dog ofte noget andet.

En lokalhistoriker bør imidlertid ikke blot overveje hvilken slags bog eller artikel han vil skrive, han bør tillige tænke nøje over, hvad bogen skal handle om. Også dette spørgsmål lyder mere enkelt end det er. Man kunne tro at opgaven gik ud på at skildre en eller flere sider af en bys eller et sogns historie i en bestemt periode – og dermed var det spørgsmål besvaret. Det er det nu ikke! Rent bortset fra den geografiske afgrænsning af lokaliteten står måske det væsentligste tilbage – og tillige det, der er sværest at forklare. Historie er jo nemlig betegnelse for to ting: dels det der faktisk *er* sket og *har* eksisteret, dels vores *opfattelse* heraf. I vores skildring af et sogns, en bys eller et lands fortid kan man ikke genoplive og berette om alt hvad der er hændt, eller alt hvad der var været til. Dertil vil kilderne alt for ofte være utilstrækkelige, men af større betydning er dog, at selv en meget snæver og afgrænset lokalitet i tidens løb har været beboet af så mange mennesker, der har haft så mange brogede skæbner, at et forsøg på at fremmane dette mylder af eksistenser og deres indbyrdes forhold i alle

mulige sammenhænge, vil være dømt til at mislykkes. For overhovedet at få skik på skildringen af det forbigangne må (lokal)historikeren anlægge nogle synspunkter. Når ikke alt kan tages med, må man foretage et udvalg efter et eller andet system – eller mere direkte sagt: man må skelne mellem hvad man selv finder væsentligt og uvæsentligt, interessant og uinteressant. Disse synspunkter vil selvfølgelig variere fra historiker til historiker, og vekslende generationer af historikere har været optaget af vekslende problemkomplekser. Derfor bliver forskellige historikers og forskellige tiders historieskrivning da heller ikke ens. Det er jo ikke sådan at »historien« ligger gemt på vore arkiver, museer og biblioteker, og når blot den én gang er draget frem, så kender vi den. Det er kun byggestenene der ligger her, men hvilke af stenene der udvælges, og hvilket bygningsværk der rejses heraf, ja det afhænger af historikeren. Det betyder ikke at den enes skildring af fortiden nødvendigvis er rigtigere end den andens, der kan nemlig udmærket være tale om to (eller flere) synspunkter der supplerer hinanden.

Derfor er det meget væsentligt at (lokal)historikeren spørger sig selv: Hvad er det der interesserer *mig*, hvilke problemer og forhold vil *jeg* belyse, hvilke af fortidens mange linier vil *jeg* drage frem? På den måde gør historikeren arbejdet lettere for sig selv, og han undgår måske at fortabe sig helt i det ofte uhyre store kildemateriale som eksisterer om selv den mindste lokalitet. Men ved at arbejde med sin egen situation og overveje sine valg vil han blive mere engageret i sit arbejde, og derved vil det færdige værk blive mere spændende for læseren.

Der kan være mange og meget forskellige grunde til at et menneske ønsker at studere en bestemt lokalitets historie. Ofte vil der være tale om en tilknytning til stedet og en måske helt uspecificeret trang til at vide noget om »gamle dage«. Møder man så op på et arkiv og opdager hvor mange

arkivalier der findes – og tillige opdager at de ikke er ordnet alfabetisk efter by- og sognenavn, vil man ofte have vanskeligt ved at finde frem til de ting, man – måske ubevidst – ønsker at finde. Det er ganske vist ikke svært at finde noget materiale frem, en del vil ligge samlet omkring kirken, skolen, herregården, udskiftningen eller bystyret, havneforhold, fattigvæsen osv. Men begynder man at arbejde efter den måde materialet er ordnet på, bliver man let bundet til netop disse kilder og dermed til fortidens administrative system – det fremgår gang på gang af indholdsfortegnelser til lokalhistoriske værker. Afsnittet om skolen kommer let til at handle om selve skolebygningen suppleret med biografier af de skiftende lærere, men forskeren havde måske ønsket at finde ud af hvad børnene lærte i skolen. På samme måde vil kapitlet om fattigforsorg ofte sige mere om hvordan denne organisation var bygget op og hvor meget man udbetalte i fattighjælp end om hjælpens tilstrækkelighed, de fattiges tilværelse og baggrunden for deres elendige stilling.

Det kræver kendskab til kilderne at undgå denne bundethed, for man kan nu engang ikke udnytte kilder, hvis eksistens man ikke aner. Derfor giver det et godt udbytte at bruge en del tid på at orientere sig om indholdet af biblioteker, arkiver og museer. Selv om man arbejder med et snævert afgrænset emne, skal man ikke søge snævert. Det er ofte en inspiration at studere andres lokalhistoriske værker og se hvordan de har grebet tingene an, og gennem deres kildehenvisninger vil man ofte blive ledt frem til et materiale man ikke kendte i forvejen. Der kan nævnes nogle eksempler på gode lokalhistoriske arbejder fra de seneste år (173–183) og man vil let kunne supplere listen via de mange anmeldelser i *Fortid og Nutid* (1). Her anmeldes også størsteparten af de hjælpemidler, arkivregistraturer og anden litteratur som er væsentlig for lokalhistorikeren.

Nu er det langtfra meningen at man skal kopiere andres

arbejder, man har ret og pligt til at gøre sig sine egne tanker. Et godt udgangspunkt er at sige: Hvad ønsker du selv at vide om denne lokalitet? Spørgsmålet kan stilles helt uanset hvad man kender til kilderne og helt uanset om man aner noget om, hvorvidt der findes kilder der kan besvare det. Kilderne vil nemlig ofte rumme muligheder man ikke på forhånd turde gætte på. Hvis udgangspunktet er et ønske om at vide hvordan folk levede i 1700-tallet, må man derefter gå mere håndfast frem. Hvilke folk? Ønsker man at belyse forskellene i samfundet, altså levevilkår og levevis for herremand, præst, degn, borgmester, rådmænd, købmand, bonde, husmand, håndværker, arbejdsmand, fattiglem, eller er det snarere: selvstændig – ansat, mand – kvinde, eller måske voksen – barn? Allerede disse spørgsmål fører nogle flere med sig: ønsker man viden om levevilkår eller levevis, boligforhold, madvaner, klædedragt, omgangsformer, social placering, arbejdsforhold, tro eller overtro? Er man specielt interesseret i folks boligforhold i en købstad, kan man fortsætte med at spørge: boede man i eget hus eller til leje, hvor i byen lå huset, hvem og hvad var naboerne, hvordan var huset bygget, hvor stort var det, hvor megen plads var der i forhold til husstandens størrelse, hvordan blev det opvarmet, hvor mange rum var der, hvad brugte man rummene til, hvordan blev de møbleret og hvor længe boede man egentlig på samme sted, og hvis man flyttede, hvordan var så den nye bolig i forhold til den gamle? Ønsker man at belyse boligforholdene gennem en lidt længere periode, kommer man heller ikke uden om problemet: ændrede disse forhold sig i årenes løb?

Stillet over for alle disse spørgsmål (der blot vedrører så lille en del af fortiden som boligen) vil den vordende lokalhistoriker måske være ved at opgive ævred. Det er der imidlertid ikke nogen grund til. I første omgang er det slet ikke afgørende om man kan besvare alle spørgsmål – det viser sig måske at nogle af dem slet ikke kan besvares. Det

afgørende er at komme i gang med at lede efter kilder og at bearbejde dem med et bestemt formål for øje. Efterhånden vil man så færdes mere hjemmevant på de videnskabelige samlinger, lære deres kartoteks- og registratursystemer at kende og blive dus med hjælpemidler og vejledninger. På den måde, suppleret med læsning af lokalhistorisk litteratur, kommer man efterhånden ret smertefrit i kontakt med flere og flere af de kilder lokalhistorikerne kan benytte, og man kan afgrænse, supplere eller udvide sine oprindelige spørgsmål. Normalt vil dette forme sig som en slags spiral. Man prøver at stille præcise spørgsmål, man orienterer sig i vejledninger af forskellig art, opsøger institutionerne og opdager herved andre kilder som tillader opstilling af nye spørgsmål osv. Nogle foretrækker måske at gøre erfaringerne på de forskellige læsesale, andre vil gerne være »stive i papirerne« før de møder frem på institutionerne – det må blive noget af en personlig sag. Det vigtigste er blot at man får begyndt, og her er det meget afgørende, at man så præcist som muligt har en idé om hvilke forhold, emner eller problemer man vil starte med.

Starten på biblioteket

De kilder lokalhistorikeren skal bruge i sit arbejde opbevares først og fremmest på arkiver, museer og biblioteker. Nogle vil have mest brug for én type af institutioner, nogle mest for en anden, det afhænger af hvilken tidsperiode og hvilke emner man vil kaste sig over. De fleste vil dog have behov for at opsøge alle tre steder. For den uøvede er det sikkert vanskeligst at finde sig til rette i arkivernes samlinger, og dem vil der derfor blive gjort specielt meget ud af i de følgende afsnit, mens vel næsten alle er vant til at færdes på et bibliotek og slå op i dets kartoteker. Det vil således være naturligt at begynde arbejdet på biblioteket med litteratur og håndbøger, at fortsætte på det lokalhistori-

ske arkiv, for så i tredje omgang at opsøge landsarkiv, rigsarkiv, museer og andre samlinger.

Gennem biblioteket har man mulighed for at sætte sig ind i, om der allerede er skrevet bøger eller tidsskriftsartikler om den lokalitet og de emner der interesserer en. Det er ærgerligt at kaste sig ud i et arbejde, blot for at opdage at det allerede er gjort, og at resultatet foreligger på tryk. Det er ikke så svært at finde frem til de bøger der handler om en speciel egn, det er straks vanskeligere at udtømme tidsskriftslitteraturen. Der kan udmærket være væsentlige artikler i tidsskrifter, hvis eksistens man ikke kender. Dertil kommer så en lang række værker der behandler hele Danmark, men som har udpræget lokal interesse ved for eksempel at behandle de enkelte egenes herregårde, kirker, bøndergårde og meget andet. Enkelte lokaliteter er så heldige at have bibliografier der giver oversigter over al denne litteratur – og flere er under udgivelse – ligesom der findes en del bibliografier over specielle emner. For begynderen er alt dette dog noget af en jungle, og det enkleste og mest sikre vil være at spørge biblioteket til råds.

Når man så har et overblik over den del af den trykte litteratur som har direkte interesse for ens eget arbejde, vil man allerede gennem kildehenvisninger i de pågældende bøger og artikler have ideer om nogle af de originale kilder der findes i arkiver og andre samlinger, men dermed har man på langt nær udtømt de muligheder biblioteket rummer. Biblioteket har nemlig også – eller kan i hvert fald fremskaffe – »brugsanvisninger« til arbejdet i disse samlinger. Det betyder at man på læsesalen eller hjemme kan få en fornemmelse af hvilke kilder der står til rådighed, hvad de kan give en, hvor de opbevares, og hvordan man kan finde frem til dem. Disse hjælpemidler udgør tilsammen en uhyre nyttig, men også en meget broget verden. Deres antal gør det umuligt her at opregne blot de vigtigste; de følgende sider anfører kun et udvalg, som dels nævner nogle helt

centrale værker, dels giver eksempler på nogle typer af registraturer, vejledninger m.m. Der er grund til at understrege tre forhold: 1) Foruden de trykte hjælpemidler, der ikke har været plads til at nævne, findes der på arkiver, museer og i andre samlinger mange utrykte registraturer, hjælpemidler, oversigter og kartoteker af stor betydning. For arkivernes vedkommende vil de nedennævnte guider dog henvise hertil. 2) De fleste hjælpemidler kan i tidens løb blive mere eller mindre forældede. Der kommer stadig ny litteratur, gøres nye fund, afleveres arkivalier osv. Altså: vær opmærksom på, hvornår guiden, registraturen eller oversigten er blevet til. 3) Man kan have stort udbytte af introduktioner og oversigter som slet ikke behandler det geografiske område man selv arbejder med. For eksempel kan en introduktion til de fynske godsarkiver give en idé om hvad man eventuelt kan finde i jyske og sjællandske godsarkiver.

Omtalen af hjælpemidlerne er søgt disponeret i denne rækkefølge: Generelle hjælpemidler og vejledninger, Det statslige arkivvæsen (guider m.m., egentlige registraturer, anden orientering om arkivalier, administrationshistorie og mere »tekniske« hjælpemidler), Lokalhistoriske arkiver og andre samlinger, Biblioteker, Museer samt Særlige indfaldsvinkler til lokalhistoriske kilder og arbejdsmetoder. Der vil dog i mange tilfælde være tale om at bøger og artikler går på tværs af denne inddeling.

Generelle hjælpemidler og vejledninger

Det mest omfattende værk er: Håndbog for danske lokalhistorikere (2), der består af to dele. Først en 120 sider stor vejledning bl.a. med kapitler om indsamling og bearbejdning af kilderne, dernæst et leksikonafsnit med ca. 3.500 opslagsord om arkivalier, administrative forhold og meget andet. Nærværende bog er en ajourføring, modernisering og udbygning af den nævnte vejledning, men med mindre

plads til rådighed. Leksikonafsnittet vil inden længe blive afløst af: Dansk kulturhistorisk opslagsværk (3), som både i indhold og form er en stærkt revideret udgave af Håndbogen.

Af egentlige vejledninger kan der stadig være grund til at nævne: Anvisning til at drive historisk-topografiske studier (7) og: Dansk landsbyhistorie 1844–1600 (8). I håndbogen: Lokalhistorie (4) er der et kapitel om kilderne på biblioteker, museer og arkiver, hvor hovedvægten er lagt på hvad en række centrale arkivalske kilder indeholder af oplysninger. Endelig giver: Lokalhistoriske kilder, hvorfor, hvordan og hvorledes? (5) en kommenteret gennemgang af en række lokalhistoriske og arkivalske hjælpemidler.

Sønderjyske lokalhistorikere kan bruge en særlig vejledning for lokalhistorikere (9) og en mere generel om Sønderjyllands historie i almindelighed (10). Også for andre landsdele kan der henvises til specielle hjælpemidler, f.eks. for Lolland og Falster (11) og Ribe amt (12). Andre vejledninger af speciel karakter er nævnt i afsnittet: Særlige indfaldsvinkler.

Det statslige arkivvæsen

I de statslige arkiver opbevares (bl.a.) de papirer – og det vil for eksempel sige embedsprotokoller, regnskaber og korrespondancesager – der gennem århundreder har samlet sig hos henholdsvis centraladministrationens og lokaladministrationens embedsmænd. Til alt held er der et stærkt udbygget system af vejledninger der behandler de mange kilometre af arkivalier der opbevares på Rigsarkivet og landsarkiverne. Der findes tilmed en bibliografi over denne arkivlitteratur med henvisninger til ca. 3.500 artikler og bøger (13). Litteraturen før 1973 kan man desuden orientere sig i gennem en oversigt over: Hjælpemidler til arkivbenyttelse (14). Utrykte hjælpemidler vedrørende Rigsarkivets ældre sager (før ca. 1848) er fortegnet i: Foreløbig oversigt

- 2843 Brandforsikringsarkivalier fra købstæder i Landsarkivet for Nørrejylland. 1969, 11 s.
- 2844 Ørberg, Paul G.: De ældste folketællinger i Alborg og Nibe, et bidrag til dansk folketællingshistorie. - Fra Himmerland og Kjær herred, 1976, s. 87-106.
- 2845 Oversigt over fæste- og skiftearkivalier i Landsarkivet for Nørrejylland. 2. Statslige og kirkelige godsadministrationer. 1977, 23 s.
- 2846 Oversigt over de private godsers fæste- og skiftearkivalier i Landsarkivet for Nørrejylland. 1970, 63 s.
- 2847 Nygård, S.: Jyske kirkebøger. - Jy. Saml. 4. rk. 3. bd., 1917-19, s. 22-43.
- 2848 Ørberg, Paul G.: Omkring de nørrejske kirkebøger. - Afhandlinger om arkiver (= nr. 31), s. 63-69, ill. + noter s. 303 f.
- 2849 Christensen, Chr. Villads: De jyske kirkebøgers bidrag til belysning af krigen i Jylland 1657-59. - Hist. Tidsskr. 6. rk. 5. bd., 1894-95, s. 519-54.
- 2850 Holmgård, Jens: Thi kendes for ret - Viborg Landstings ældste dombøger. - Humaniora 4, 1978-80. Beretning fra Statens humanistiske forskningsråd 1978-80. Forskningssekretariatet 1981, s. 189-93, ill.
- 2851 Henningsen, Gustav, Jens Chr. V. Johansen og Ditlev Tamm: 16.000 jyske domme. En sagtypologisk analyse af Hofman-Bangs regest til Viborg landstings dombøger 1569-1805. - Fortid og Nutid 28. bd., 1979-80, s. 240-70, ill.
- 2852 Ørberg, Paul G.: Kjær herreds tingbøger og tingsted. - Fra Himmerland og Kjær herred, 1979, s. 25-38.

*Fig. 23. Dansk arkivbibliografi 1889-1981 (nr. 13) er, som denne side viser, et både nyttigt og inspirerende opslagsværk.
(Foto: Landsarkivet for Sjælland m.m.)*

over 1. afdelings registraturer og hjælpemidler vedrørende arkiver m.m. i Rigsarkivet (16). Drejer det sig om nyere arkiver i Rigsarkivet (dvs. efter ca. 1848) giver: Vejledning i arkivheuristisk (findekunst) orientering om hvad arkiverne rummer og hvordan man finder de ønskede sager (17).

En helt ny bog: Danmarks Arkiver (15) behandler disse, og enkelte andre, arkivers historie og giver derved en god baggrundsorientering for brugerne, men man kan også gå direkte til de såkaldte guider. Det er oversigter over indholdet i Rigsarkivet indtil ca. 1848 (18) og efter 1848 (19), landsarkivet i København for Sjælland, Lolland, Falster og Bornholm (20), landsarkivet i Odense for Fyn (21), landsarkivet i Viborg for Jylland nord for Kongeå-grænsen (23) og landsarkivet i Åbenrå for Sønderjylland (25). For landsarkivet i Odense findes tillige: Oversigt med angivelse af arkivernes omfang samt af i hvilke publikationer, der findes fortegnelse over arkivernes indhold (22). En lignende generel karakter har også: Håndbog for slægts- og lokalhistoriske undersøgelser ved Landsarkivet for Nørrejylland (24), ligesom: Håndbog i slægtsforskning (26) har omfattende oversigter over væsentlige dele af arkivernes indhold.

De nævnte guider indeholder en summarisk oversigt over det enkelte arkivs indhold ordnet efter de forskellige embedskategorier, og de vigtigste typer af arkivalier nævnes med angivelse af yderår for de bevarede og afleverede arkivalier. Desuden gives der oplysninger om såvel trykte som utrykte registraturer og andre hjælpemidler, og der er en del administrationshistoriske redegørelser af betydning for brugerne. Nogle af guiderne har også stikordsregister. For Statens erhvervshistoriske arkiv i Århus (Erhvervsarkivet) findes der desværre ikke nogen guide, men man kan følge arkivets tilvækst gennem de årlige fortegnelser i: Erhvervshistorisk Årbog (27).

For at få det fulde udbytte af guiderne må man vide, at arkivalierne ordnes efter det såkaldte provenienssystem: De

Holbæk. Arkivet indeholder bl.a. rådstueprotokoller 1757-1918 med borgerskaber (register 1757-1855 på læsesalen), bilag 1784-1868. Magistratens korrespondance 1513-1790 og sagligt ordnede sager, herunder byens bog 1595-1726 samt privilegier og gavebreve 1443-1746. Borgerrepræsentanternes kopibog 1844-68. Kommunalbestyrelsens forhandlingsprotokoller 1838-67.

Kæmner- og hovedregnskaber 1575-1674, 1700-1825 og 1844-67 med bilag fra 1655, konceptregnskaber 1806-37. Dokumenter vedr. markjorder 1579-1820 og vedr. faste ejendomme 1783-1827. Skattevæsen, herunder ligninger 1583-1682, regnskaber for kgl. skatter 1643-46, 1661-99, 1710-21 og 1809-14, grundtaksten 1682 og sager vedr. denne 1794-1868, sager vedr. statsskatter på fast ejendom 1808-58, skattebøger for kommunale skatter 1781-1813, 1840 og 1854-58. Acciseberegninger 1715-24 og kvittancer 1725-68.

Skolevæsen, herunder forhandlingsprotokol 1799-1850, korrespondance 1708-26 og 1800-69. Fattigprotokol 1708-32 og fattigregnskaber 1622-1760 med bilag 1620-70 og 1726-67. Fattigkommissionens forhandlingsprotokoller 1803-69, korrespondance 1805 og 1818-69, regnskaber 1837-1902, fattigkassens forhandlings- og regnskabsprotokol 1856-80. Legatsager 1613-1848, herunder regnskab for Peder Pedersens legat 1740-1848.

Sundhedskommissionens beslutningsprotokol 1831 og korrespondance 1806-63. Indkvarteringsvæsen 1666-1708 og 1807-15, herunder indkvarteringsruller 1666-1708, forhandlingsprotokol 1814-15. Borgervæbningen 1801-32, herunder krigsretsprotokol 1804-32. Havnevæsen 1595-1876, herunder korrespondance 1798-1863, regnskaber 1595-1653 og 1783-1876. Bygningskommissionens indkomne breve 1833-38 og 1842-59, bygningsfortegnelser 1832-38. Gader og veje 1730-1834, herunder kopibøger 1794-1808, klageprotokol 1794-1817. Sager vedr. brandvæsenet 1718-1859. Bestillingsmænd 1702-1864, herunder instrukser 1749-1835, vejer- og målerprotokoller 1702-1864 (div. år). Valg, herunder valgprotokol for

Fig. 24. Illustrationen gengiver et udsnit af guiden for Landsarkivet for Sjælland m.m. (nr. 20) med en kortfattet beskrivelse af Holbæk rådstuearkiv (byarkiv). (Foto: Landsarkivet for Sjælland m.m.)

arkivalier der har aflejret sig hos den enkelte embedsmand (protokoller han har ført, breve han har modtaget, kopier af breve han har afsendt) holdes samlet som et særligt embedsarkiv, ofte kaldt et arkivfond. Rigsarkivet og landsarkiverne består altså af en lang række embedsarkiver som f.eks.: Undervisningsministeriets arkiv, Harlev sognepræsts arkiv, Odense bisps arkiv, Frederiksborg amts arkiv. En konsekvens heraf er, at man i almindelighed ikke kan »slå op under« den enkelte lokalitets navn og vente at finde alle kilder om den samlet på ét sted. Man må i stedet finde ud af hvilke embedsmænd og jurisdiktioner stedet har hørt under i tidens løb. Det kan lyde mere indviklet end det er, men også her findes der hjælpemidler, se nedenfor. Der findes to oversigter for enkelte kommuner: Arkivalier i Landsarkivet for Nørrejylland om Viborg kommune og: Hvidovre – en lokalhistorisk vejledning til landsarkivet (40), som viser hvor mange embedsarkiver lokalhistorikeren kan udnytte. Bøgerne har generel værdi, den første fordi den er tematisk opbygget, den anden på grund af sin administrationshistoriske del, der viser hvilke sagområder de enkelte embedsmænd har behandlet.

Foruden guidernes summariske fortegnelser over arkivalierne findes der imidlertid en mængde registraturer, det vil sige fortegnelser der opregner indholdet i enkelte arkiver eller dele af arkiver, bind for bind og pakke for pakke. Det er den type hjælpemidler der mest ligner bibliotekernes kataloger. Klassiske eksempler herpå er registraturen over: Danske Kancelli (28), som var det regeringskontor der varetog landets indre styre, og over: Rentekammeret (31), som tog sig af den finansielle forvaltning. Begge disse arkiver har derfor stor interesse for lokalhistorikerne, og der er grund til at gøre opmærksom på den store trykte udgave af: Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold (29) og den dertil hørende introduktion: Kancelli og brev-

1758–75 Dokumenter ang. Løgstør grundens opmudring	1 pk.
1774–97 (div. år) Indberetninger om hvad norsk tømmerlast de handlende i Århus stifts købstæder formener at kunne afsætte i årene 1774–75, 81, 83–85, 87, 92 og 97 1 pk.
1791 Kopi af opmålingsforretning over Hjørring købstads grunde og ejendomme 1 pk.
1773–80 Månedlige indberetninger om kvægsygen i Jylland 2 pk.
1774–79, 86–95 Indkomne breve m. m. ang. sandflugten i Jylland 2 pk.
1784–94 Amtsforvalternes specificationer over afgivne fri befordringer 1 pk.
1776–80 Journalsager ang. godtgørelse for kreperede rytterheste 1 pk.
1805–10 Journalsager ang. stykkuske og stykheste fra Århus og Ribe stifter 1 pk.

*Fig. 25. Lokalhistorikere kan hente mange oplysninger i Rentekammerets arkiv, det fremgår af dette eksempel fra den trykte registratur (nr. 31).
(Foto: Landsarkivet for Sjælland m.m.)*

bøger (30). For middelalderens vedkommende har også registraturen over: Lokalarkiver til 1559 betydning (32).

Især i den sidste snes år har landsarkiverne udsendt så mange registraturer at selv de nyeste guiders henvisninger hurtigt forældes på dette punkt. Som særligt opdyrkede områder kan nævnes: registraturer over præstearkiver (Landsarkivet for Sønderjylland alene 5 bind), over herredsfoged-, byfoged og birkedommerarkiver – dvs. de såkaldte retsbetjentarkiver (Landsarkivet for Sjælland er dækket på dette område), over godsarkiver (Landsarkivet for Fyn alene 17 bind) og over land- og bykommunale arkiver. Inden for sidstnævnte gruppe er der grund til at fremhæve registraturen vedrørende Helsingør (33) fordi den giver en indgående skildring af byens administration og derfor kan tjene som eksempel på hvad man i almindelighed kan vente at finde i et sådant arkiv. Af særlig lokalhistorisk interesse er også registraturen over Landhusholdningsselskabets arkiv i Erhvervsarkivet (36).

Nu rummer arkiverne ikke blot arkivalier der stammer fra embedskontorer, man har også modtaget papirer fra godser, privatpersoner, foreninger m.m. Fra det fynske område kan således nævnes en registratur over foreningsarkiver (34) og over: Samlingen Topografica (35).

Andre registraturer tager udgangspunkt – ikke i et embede, men i et bestemt emne, som kan belyses af arkivalier fra flere forskellige embeder. De kaldes tværregistraturer fordi de går på tværs af den arkivalske proveniens. Af stor lokalhistorisk interesse er f.eks.: Oversigt over skolehistorisk materiale i Landsarkivet for Sjælland (37) og en tilsvarende over: Skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet (38). I denne forbindelse kan der være grund til at nævne at arkiverne – af praktiske grunde – har skabt særlige kortsamlinger, der går på tværs af provenienssystemet. Landsarkivet for Sjælland har udgivet en registratur over sin kortsamling

Hedningemissionens kredsforening for Kærum
Assenskredsens radikale ungdom
Assens forsikringsforening mod tab af svin
Assens understøttelsesforening
Håndværkernes enkekasse i Assens
Assens Sygekasse
Assens m. fl. Sygekasse
Kærum sogns Sygekasse
Sandager - Holevad sygeplejeforening
Gamtofte - Søby - Turup sygeplejeforening
Helnæs sygeplejeforening
Pensionistklubben i Frelsens Hærs lokaler
Sønderby bibliotek
Gamtofte sognebibliotek
Assens amtsbibliotek
Assens Borgerskoles bibliotek
Salbrovad bibliotek
Sandager - Holevad bibliotek
Barløse sogns forsamlingshus

Fig. 26. Danmark er rigt på foreninger. Den side der gengives her (fra nr. 34) viser hvad Landsarkivet for Fyn har af foreningsarkiver vedrørende den nuværende Assens kommune.

(Foto: Landsarkivet for Sjælland m.m.)

kobberskat 1646:202
 kornskatter 1641:86; 1642:88, 324; 1643:108; 1644:136
 140, 142, 143, 159, 235; 1646:29, 202; 1648:155
 kornskat betalt med landbrugsredskaber 1643:108
 månedsskatter 1645:66; 1646:29
 pengeskatte: af 30. maj 1646 1646:202 (den store penge
 skat); af 31. maj 1647 1647:180; 1648:137; af 26.
 juli 1648 1648:155
 provianskatter 1646:29; 1647:181; 1648:137
 skatterestancer 1641:14, 17, 32, 86; 1642:52, 88, 264,
 324; 1643:49, 145, 280, 372, 374, 385; 1644:27, 73
 174; 1645:217, 268; 1646:45, 158, 202; 1647:226
 (jfr. 232); 1648:14, 116, 137, 198, 216
 skattefritagelser eller skattnedsættelser ved tingsvidne
 1640:109; 1641:14, 125; 1642:99, 319; 1643:399;
 1644:141, 142, 143, 151, 159, 162, 167, 204, 210, 21
 216 (?), 217, 229, 231, 235; 1645:32, 34, 45, 66, 6
 81, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 116, 312, 313, 314;
 1646:7, 8, 31, 49, 215; 1647:228, 229
 ødegårde fritaget for skat 1643:165; 1644:165; 1645:31
 313. - Ødegårde, se iøvrigt gruppe 251
 skat og udgift, gårde øde på grund heraf 1645:201
 skattefritagelse for forarmede, hvis lensmanden vil 1641
 skat, den store, kan ikke udgives af forarmet 1644:210
 skat, forarmede har intet at skatte af 1641:334; 1644:1
 213; 1645:47, 67, 98, 313; 1646:7, 20; 1647:299;
 1648:67
 forarmet, tidl. gårdfæster, nu tigger, intet at skatte af
 1645:312, 314
 forarmet efter ildebrand intet at skatte af 1645:312
 fattig, blind, forarmet mand intet at skatte af 1646:49;
 1648:224

Fig. 27. Tingbøger er en fortrinlig kilde, og dette udsnit af Sagregistre til Aasum
 berreds tingbog 1640-48 giver kun en antydning af protokollernes varierede indhold.
 (Foto: Landsarkivet for Sjælland m.m.)

(39). Jævnfør iøvrigt afsnittet om Lokalhistoriske arkiver og andre samlinger.

Der findes desuden en lang række andre hjælpemidler, som i større eller mindre grad har karakter af registraturer, men som først og fremmest er skrevet for at gøre opmærksom på nogle arkiver eller kildegrupper som i for ringe grad har været udnyttet af forskningen. Undertiden er disse artikler forsynet med – eventuelt summariske – oversigter over det bevarede materiale, men andre gange ligger hovedvægten på det rent orienterende. Disse arbejder kan findes via den ovennævnte bibliografi (13) eller de kan slås op i de anførte leksika (2 og 3). Nogle eksempler kan belyse hvor meget der er at hente i denne litteratur.

Bispearkiverne rækker ofte langt tilbage i tiden og indeholder kilder der går langt ud over det rent kirkehistoriske. Det fremgår tydeligt af oversigterne over indholdet i de sjællandske, fynske og nørrejske bispearkiver (41, 42 og 43). Af en lignende bred interesse er landsarkivernes store samlinger af godsarkiver, og: Introduktion til de fynske godsarkiver er en god indføring i stoffet, uanset hvilken landsdel man arbejder med (45). Tilsvarende værdi har en artikel om: Sjællands stifts præstearkiver (44) – foruden det kirkelige arbejde varetog præsten også opgaver vedrørende bl.a. fattig- og skolevæsen (78).

I snart en generation har historikere beskæftiget sig meget med indholdet i tingbøger, dvs. retsprotokoller. Flere tingbøger er blevet udgivet (forsynet med navne- og sageregister), for eksempel for Skast herred (49) og en retshistoriker, en sproghistoriker og en kulturhistoriker har hver ud fra sit synspunkt vurderet disse protokollers værdi (46). I: De danske rådstueprotokoller og tingbøger (47) er der en summarisk fortegning over de bevarede tingbøger, og for de sjællandskes vedkommende er der en mere detaljeret oversigt i: Tingbøger i Landsarkivet for Sjælland før år 1700 (48). Ejendomshandeler der oprindeligt var i tingbogen blev

efterhånden indført i en skøde- og panteprotokol. Vejledning herom, samt en summarisk registratur, kan hentes dels i: Købstædernes skøde- og panteprotokoller (50), dels i: Dansk landsbyhistorie (8). En tredje meget vigtig serie er skifteprotokollerne der principielt medtager alle dødsboer med fortegnelse over den afdødes efterladenskaber. En introduktion hertil findes i: Skifter og testamenter (51), og de enkelte landsarkiver har gennemgående gode (til dels trykte) hjælpemidler til at finde det ønskede materiale.

Af økonomiske grunde har det altid været vigtigt at holde styr på personer, jord og penge, og det har affødt en række væsentlige kildegrupper hvis betydning for (lokal)historien rækker langt ud over deres oprindelige formål. Bedst kendt er kirkebøgerne, hvoraf de ældste er fra 1600-årene. Et godt eksempel på hvad de kan bruges til er: Kirkebogsstudier, bidrag til dansk befolkningsstatistik og kulturhistorie i det 17. århundrede (53). De bevarede protokoller fra før 1891 er anført i: Danmarks kirkebøger (52) og enkelte af dem er udgivet, f.eks. Vonsild kirkebog og levnedsløbene fra Sørbymagle og Kirkerup (54). Et godt supplement hertil er folketællingerne (den ældste, men ufuldstændigt bevarede, er fra 1769); en introduktion til dem er givet i: Folketællingerne og deres benyttelse, som udmærket suppleres af: Folketællingen 1845 (55).

Vigtige regnskaber er først og fremmest lensregnskaberne som behandles i: Lensregnskaberne og deres benyttelse som historisk kilde (56). Denne artikel har en fortegnelse over de ældste regnskaber, og den suppleres af: Lensregnskaberne, en oversigt (57), der har en udførlig redegørelse for det bevarede materiale fra 1560 til 1660. I: Det danske skattevæsen (59) skildres landbefolkningens skatteforhold 1530–1660. Efter 1660 opkrævedes landbefolkningens skatter gennem amterne, og der er redegjort for dette materiale i: Om amtsregnskaberne som historisk kilde (58).

Matriklerne er en fortegnelse over bondejorden, dens ejere og dyrkere. Over nogle af de ældste er der en registratur: Matriklerne 1664 og 1688 (62) samt to introduktioner: De danske matrikler og deres benyttelse ved historiske undersøgelser (60) og: Matriklen og matrikelkortene som hjælpemidler ved lokalhistoriske undersøgelser (61). For 1844-matriklens vedkommende (som findes på Matrikelarkivet – og ikke som de øvrige på Rigsarkivet) kan specielt henvises til: Om 1844-matriklen som landbohistorisk kilde (63).

Blandt meget andet økonomisk materiale af særdeles bred interesse må nævnes toldregnskaberne. Deres betydning er karakteriseret i: Kongerigske toldregnskaber fra det 18. århundrede (64), hvori der tillige er en fortegnelse over de bevarede regnskaber.

For landbygningers, men især for byernes vedkommende er brandforsikringsarkivalierne af stor værdi. Bygningshistoriske brandforsikringsarkivalier (65), Landbygningernes brandforsikring (66) og Brandforsikringsarkivalier i Rigsarkivet vedrørende landbygninger (67) giver gode oplysninger om materialet og brugen af det. Der kan også henvises til to undersøgelser der viser hvor meget disse kilder kan bruges til, nemlig: Køge i det 18. århundrede, en studie i taxationer (68) og: Byernes brandtaxationer og deres kildeværdi for genealogisk og lokalhistorisk forskning (69).

En givende, men ikke særlig hyppigt brugt kilde er auktionsprotokoller og -kataloger. En artikel om: Auktionsvæsen og auktionskataloger i København viser hvad der kan findes her (70).

I de fleste embedsarkiver ligger der store mængder af breve, ikke blot korrespondance mellem embedsmænd indbyrdes, men også mange breve fra »almindelige mennesker«. Ikke mindst for den lidt ældre tids vedkommende har de stor interesse, men på grund af materialets omfang er det desværre uhyre svært at benytte. Gode eksempler på denne kildegrubes værdi fremgår af: Breve til amtmanden, kilder

til 1700-tallets lokalhistorie (71). Afsnittet Særlige indfaldsvinkler vil omtale endnu en række vejledninger og introduktioner.

Som nævnt ovenfor er arkivernes indhold opstillet efter embeder (proveniens), og benytteren må derfor sætte sig ind i, hvilke embeder: pastorat, provsti, stift, kommune, amt, retskreds osv. netop hans lokalitet har hørt under i tidens løb. Det er altså nødvendigt med et vist kendskab til landets administrative inddeling, men det er heldigvis ikke svært at opnå. Gennem registret til sidste udgave af Trap: Danmark (72) kan man finde en beskrivelse af lokaliteten som – suppleret med de indledende afsnit (inddeling samt bebyggelsen i historisk tid) om de enkelte amter og de enkelte herreder – giver lokalitetens nutidige placering i det administrative netværk – og også en del oplysninger om tidligere placeringer. Det sidste er vigtigt, fordi de administrative forhold ofte har undergået store ændringer, således at administrationskontorer kan være delt eller sammenlagt, de geografiske grænser mellem administrative enheder kan være flyttet, og behandlingen af en bestemt type sager kan være overført fra én myndighed til en anden.

Det kan være svært – også for specialister – at gennemskue alle enkeltheder i dette indviklede system, men det er normalt slet ikke nødvendigt for begynderen. Hans problemer er lette at løse takket være en række hjælpemidler. Allerede i de ovennævnte guider (18–23) findes der mange administrationshistoriske oplysninger, og det samme gælder for næsten alle de arkivregistraturer der er udgivet samt for de utrykte seddelregistraturer på landsarkivernes læsesale. Landsarkivet for Sjælland har desuden et alfabetisk ordnet kartotek der giver oplysninger om de enkelte sognes administrative tilhørsforhold gennem tiderne. Særlig med hensyn til retskredse er der sket en mængde omlægninger, men de kan følges ret let, for Sjællands vedkommende gennem de alfabetiske sogneregistre til registraturerne over retsbe-

tjentarkiverne, for Nørrejyllands gennem: De nørrejske landdistrikters rets- og politikredse (74) og for Sønderjyllands vedkommende gennem guiden (25) s. 200–216.

Det værste problem er nok, når sagområder bliver flyttet rundt mellem forskellige myndigheder. En del oplysninger herom vil fremgå af de tidligere nævnte introduktioner og hjælpemidler vedrørende embeder og saglige emner, men der er også hjælp at hente f.eks. i: Salmonsens Leksikon og i den egentlige administrationshistoriske litteratur. Der er grund til at nævne nogle centrale værker. For Rigsarkivet findes en væsentlig oversigt i: Dansk centraladministration i tiden indtil 1848 (73), og vigtige dele af det lokale administrationsapparat er behandlet i: Dommer og administrator, herredsfogden 1790–1868 (75), Jorddrot og offentlig administrator, godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede (77), Lensbesidderen som amtmand (76), Præst og administrator, sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841 (78) og: Lokal praxis på det sociala området i de nordiska länderna ca. 1800–1920 (80). For fattigforsorgens vedkommende kan der henvises til en studie over fattigvæsenets udvikling i 1800-tallet (81). Byernes administration belyses i oversigtsværkerne: Dansk Købstadstyrelse til 1619 (82) og Købstadstyrelsen i Danmark 1619–1848 (83) samt i specialundersøgelserne: Magistrat og borger, købstadstyret på Sjælland omkring 1750 (85) og Stadsadministration i Norden på 1700-talet (84).

Administrationshistoriske studier har dog ikke blot interesse i den her nævnte sammenhæng. Ved deres gennemgang af de enkelte embedskontorers arbejdsopgaver fungerer de tillige som introduktioner til indholdet i de pågældende arkiver og supplerer derved de tidligere nævnte hjælpemidler.

Et eksempel på hvor indviklede problemerne kan være og hvor svært det kan være at finde de ønskede arkivalier

er givet i: Præste- og sognearkiver, forsvundne og bevarede kilder til lokalsamfundets historie i det 19. århundrede (79).

Inden begynderen kaster sig ud i arbejdet på rigsarkiv eller landsarkiv, er der imidlertid to forhold, der må overvejes. Det ene angår arkivaliernes tilgængelighed. Hovedreglen er, at arkivalier er tilgængelige når de er 50 år gamle. Enkelte sager (som f.eks. tinglysningsarkivalier) er dog umiddelbart tilgængelige så snart de er afleveret til landsarkiverne. Andre sager skal derimod være 80 eller 100 år gamle. Det gælder først og fremmest arkivalier der rummer »følsomme« oplysninger om personer eller som vedrører »statens sikkerhed«. For alle disse tidsgrænser kan der dog gives dispensation af rigsarkivaren og i nogle tilfælde af lands- og overarkivarerne.

Det andet forhold er, at begynderen bør undersøge om det *i første omgang* er nødvendigt at opsøge rigsarkiv eller landsarkiv. For det første er en del af kilderne trykt og kan benyttes på biblioteket, og dernæst foregår der en betydelig »fjernbetjening« af arkivbenytterne. Arkiverne leverer nemlig (mod betaling) mange film og fotokopier af arkivalier, og væsentlige arkivgrupper – i Rigsarkivet f.eks. lensregnskaberne og matrikler – foreligger på mikrofilm og lånes ud. Også mange originale arkivalier lånes ud til andre arkiver eller biblioteker, som har forsvarlige opbevaringsforhold. Desuden har mange af de lokalhistoriske arkiver i de seneste år opbygget ganske omfattende kopisamlinger af især landsarkivernes materiale. Derfor er det hensigtsmæssigt at begynderen allerede på et meget tidligt stadium i sit arbejde henvender sig til det nærmeste lokalhistoriske arkiv. Her vil han kunne få vejledning i benyttelse af de forskellige arkivalske hjælpemidler, danne sig en opfattelse af hvilke centrale kildegrupper der findes om lokaliteten, samt eventuelt kunne benytte en del af dem direkte. Dertil kommer at lokalhistorikeren selvfølgelig må være orienteret i det lokalhistoriske arkivs egne samlinger, som omtales i det

følgende afsnit. Men når dette er sagt, bør det også tilføjes at en lokalhistoriker sjældent kan klare sig med at benytte rigsarkiv og landsarkiv via fjernbetjening. Der er betydelig forskel på at kende arkivalier via en registratur og ved selvsyn, og det er langt fra alle arkivalier der lånes ud.

Lokalhistoriske arkiver og andre samlinger

En del private arkivalier (papirer der stammer fra mere eller mindre fremtrædende personer, fra godser, institutioner, virksomheder m.m.) er som nævnt endt i de statslige arkiver, men derudover findes adskilligt materiale af historisk og lokalhistorisk interesse. Det kan f.eks. dreje sig om »almindelige menneskers« arkiver: breve, ejendomsdokumenter, dagbøger, fotografier, foreningsarkiver, tryksager og meget andet. Der er ikke nogen som helst form for afleveringspligt for sådanne ting, og statens arkiver har aldrig haft tilstrækkelig kapacitet til at indsamle disse utallige mindre arkiver og løse sager. Derfor er store mængder af dem gået tabt, ved dødsfald, ved oprydninger og ved opløsning af foreninger. For at råde bod herpå oprettedes det første egentlige lokalhistoriske arkiv i Fåborg i 1937. Eksemplet smittede, og især i løbet af den sidste snes år er der oprettet så mange lokalhistoriske arkiver, at der nu kun er få kommuner uden et sådant arkiv. En fortegnelse over arkiverne med åbningstider, adresser og virkeområde findes i: Lokalhistorisk Vejviser (87) – en ajourført liste med titlen: Historisk Vejviser er under udarbejdelse.

Der er meget stor forskel på de enkelte lokalhistoriske arkiver, både med hensyn til personale, struktur, størrelse og samlingernes indhold. De ældre arkiver, og de der har fast ansat (og eventuelt fagligt uddannet) personale, kan have meget omfattende og værdifulde samlinger, mens en række nyere arkiver må karakteriseres som værende under opbygning. Den nedennævnte guide: Manuskripter og arkivalier i danske samlinger (86) er fra 1968, altså før arkivbe-

vægelsen tog rigtigt fart, og den giver derfor et meget ufuldstændigt indtryk af samlingernes antal og omfang. Man får en bedre fornemmelse af arkivernes principielle arbejdsområde gennem: Lokalhistoriske arkiver, en vejledning for medarbejdere og benyttere (88) og: Vejledning for lokalhistoriske arkiver (89), hvor især stikordsregistret giver en idé om, hvilke typer af arkivalier man kan håbe at finde i et lokalhistorisk arkiv.

Egentlige guider findes desværre ikke, men en del af de amtshistoriske årbøger bringer fortegnelser over den årlige tilvækst til arkiverne i amtet. En væsentlig del af samlingerne består af privatarkiver, arkiver fra forretninger og foreninger af alle mulige slags, kort, billeder og fotografier (ofte mange og værdifulde). Der har i de seneste år været store og til dels landsomfattende kampagner hvor man dels har indsamlet fotografier og film, dels arkivalier fra folkelige bevægelser. Den sidste betegnelse dækker en meget bred vifte af aktiviteter af økonomisk, kulturel, politisk og sportslig art. Der er ikke tvivl om at der her er reddet et særdeles værdifuldt – og næsten totalt uudnyttet – kildemateriale til belysning af de sidste 100 års udvikling. Der foreligger allerede et par registraturer herover, og som eksempel på variationsbredden kan henvises til registraturen over: Foreningsarkiver for Storstrøms Amt (90).

De lokalhistoriske arkiver indsamler i almindelighed ikke arkivalier af offentlig proveniens (altså de ting der normalt ender i lands- eller rigsarkiv), undtagelser findes dog, bl.a. er der en del kommunale skolearkiver i lokalhistoriske arkiver. Der findes imidlertid andre afgrænsningsproblemer. Arkiver fra erhvervsvirksomheder og fagforeninger indsamles også af Erhvervsarkivet (fagforeningernes tillige af Arbejderbevægelsens Arkiv), privatarkiver kan findes på landsarkiv og rigsarkiv (alt efter den pågældende persons større eller mindre virkekreds, kunstneres privatarkiver desuden i Det kgl. Bibliotek) og manuskripter, kort, billeder samt især

fotografier findes i stort tal på statslige arkiver, museer og bl.a. Det kgl. Bibliotek. Det eneste generelle hjælpemiddel på dette indviklede område er: Manuskripter og arkivalier i danske samlinger (86), som desværre er delvis forældet.

På mange lokalhistoriske arkiver findes samlinger af bøger og artikler om lokaliteten, egnens aviser og annonceblade samt småtryk, det vil sige vejvisere, skattebøger, meddelelsesblade, regnskaber og beretninger m.m. fra foreninger, institutioner og erhvervsvirksomheder. Dertil kommer at der er lavet ikke så få navne- og/eller sagregistre til aviser, kirkebøger og andet, og mange arkiver har drevet egentlig undersøgelsesvirksomhed: foretaget interviews, fotograferet og filmet. Som nævnt ovenfor har man også adskillige steder opbygget kopisamlinger af relevante dele af landsarkivernes eller Rigsarkivets indhold, det gælder især folketællinger, kirkebøger, fæsteprotokoller og brandtaksationer.

Ud over de her nævnte arkiver findes der en del andre institutioner og samlinger som indeholder håndskrevne, tegnede, fotograferede samt trykte kilder. Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv i København indsamler først og fremmest arkivalier fra fagforbund, fagforeninger, politiske foreninger og politikere. Der findes en kort redegørelse for institutionen (91) og yderligere hjælpemidler vil blive nævnt under: Særlige indfaldsvinkler. Også fra denne institution sker der udlån til lokale biblioteker og arkiver.

Et andet landsomfattende arkiv er Matrikelarkivet. Her opbevares matriklen fra 1844 (vedrørende landejendomme) matrikuleringen af købstæderne fra 1860-erne samt et uhyre stort kortmateriale der rækker tilbage til slutningen af 1700-årene. Der findes en orientering om arkivet (92) og en speciel redegørelse: Matrikelarkivet og den personalhistoriske forskning (93). Der kan endvidere henvises til de tidligere nævnte introduktioner (60, 61 og 63).

De fleste byer har afleveret deres (ældre) arkivalier til et landsarkiv, men enkelte steder har man foretrukket at

opbevare arkivalierne lokalt i et såkaldt stadsarkiv. Det gælder først og fremmest for København hvorfra der foreligger en guide: Københavns Stadsarkiv, oversigt og vejledning (94) samt en redegørelse for kortsamlingen (95). Også Frederiksberg har et stadsarkiv, der findes en fortegnelse over arkivalier fra før 1857 (96), og Århus benytter Erhvervsarkivet som stadsarkiv for de nyere sager. De ældre arkivalier er i Landsarkivet i Viborg.

For byarkiver som for embedsarkiver i øvrigt gælder, at de først afleverer deres arkivalier til lands- eller rigsarkiv når de har en vis – undertiden temmelig høj alder. Det betyder at der på kommunens kontor samt hos den lokale præst, dommer, politimester m.m. ligger arkivalier, (for kommunekontorenes vedkommende især kort), som kan have interesse for lokalhistorikeren. En del af disse arkivalier er umiddelbart tilgængelige, det gælder således sager vedrørende tinglysning, men i andre tilfælde kan tilgængelighedsreglerne eller praktiske hensyn stille sig i vejen for en benyttelse af arkivalierne.

Ud over arkiver i mere traditionel forstand findes der adskillige offentlige samlinger af betydelig lokalhistorisk interesse. Således vil man kunne hente vigtige oplysninger i Institut for Navneforskning (tidligere Stednavneudvalget). Her er samlet et landsomfattende materiale af sted- og personnavne, som er ordnet kronologisk, alfabetisk og topografisk, og der foreligger en oversigt over indholdet (97).

Mange biblioteker har håndskrifter, det vil sige skriftlige samlinger som kan behandle emner af næsten enhver tænkelig art og som ofte har en betydelig alder. Den fornemste samling (hvor der stadig kan gøres gode fund) er på Det kongelige Bibliotek, og der findes udmærkede kataloger herover (98, 99 og 100). Det må dog bemærkes at det yngste af dem snart er 50 år gammelt og at samlingerne stadig bliver forøget.

Også mange arkiver ligger inde med håndskrifter, se

f.eks.: Håndskriftsamlingen, udg. af Landsarkivet for Nørrejylland (101). Det samme gælder for museerne – Nationalmuseets samling vil blive omtalt nedenfor.

En kildegruppe for sig er de såkaldte folkeminder, dvs. indsamlede beretninger om sagn, traditioner og meget andet. En del heraf er udgivet, men endnu mere findes på Dansk Folkemindesamling, for en stor del topografisk ordnet. Der er en oversigt herover i: Folkeminder og traditionsforskning (102). Den lokalhistoriker der beskæftiger sig med den nyere tids historie kan selvfølgelig også selv indsamle et værdifuldt materiale ved samtaler med egnens befolkning. Der findes en vejledning: Etnologisk interviewteknik (103).

Et emne som er uhyre vanskeligt at overskue, er landkort, for som tidligere nævnt kan der findes kort i mange forskellige typer af institutioner og samlinger. Den ældste vejledning er: En oversigt over de topografiske kort- og billedsamlinger (107). Selv om den på mange punkter revideres og suppleres af: Bibliografisk vejviser over kortsamlinger i Danmark (108) indeholder den stadig oplysninger af værdi. Der er også grund til at henvise til: Geodætisk Institut (106) der giver en redegørelse for instituttets virksomhed og dets kortarkiv. Af geografisk afgrænsede hjælpemidler findes den tidligere omtalte registratur fra Landsarkivet for Sjælland (39), Fortegnelse over landkort over de fynske øer indtil 1970 (110) og: Om Københavns Statsarkivs kortsamling (95). Endelig må nævnes oversigten: Historisk kartografi (104) og: Kortlægning og historiske studier (105) som dels giver en introduktion til emnet, dels viser hvorledes historikeren kan benytte kort som et redskab i sin forskning. I den udstrækning disse værker ikke slår til, må lokalhistorikeren opsøge de institutioner hvor han mener der kan være relevante kort.

Drejer det sig om fotografier og tegninger (enten af lokaliteter eller personer) er man næsten endnu dårligere stillet. Dette materiale findes i rigt mål i lokalhistoriske

arkiver, biblioteker og museer. Nogen hjælp giver den nævnte: Oversigt over kort- og billedsamlinger (107), og der kan yderligere henvises til: Det kongelige Biblioteks kort- og billedafdeling (109) og til: Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger (111). Adskillige fotografier vil endnu kunne findes i privat eje, f.eks. de mange topografiske postkort, hvoraf adskillige samlinger er blevet udgivet i de sidste år. For films vedkommende findes: Lokalhistorisk filmvejviser (112).

Biblioteker

På biblioteket og/eller det lokalhistoriske arkiv kan man finde en del lokale aviser og småtryk. Aviserne med deres referater, artikler og – ikke mindst – annoncer er en tidkrævende, men fortrinlig kilde. Undertiden har arkivet udarbejdet register til avisen. En fuldstændig avissamling med registre til Berlingske Tidende, Politiken m.fl. (118) findes på Statsbiblioteket i Aarhus, hvorfra man kan bestille kopier. Mange aviser findes dog på mikrofilm, som bliver udlånt, jvfr.: Fortegnelse over danske aviser 1648–1967/75 (118). Også Universitetsbiblioteket i København har en avissamling (119).

Betegnelsen småtryk kan bl.a. dække referater, regnskaber, årsberetninger, kataloger, reklamer og meget andet. Et indtryk af variationsbredden får man gennem: Danske småtryk i Det kgl. Bibliotek (120), og der foreligger en bibliografi: Lokale småtryk (121).

Gennem bibliotekerne og deres bibliografiske system kan man endvidere finde frem til den overvældende rigdom der foreligger af kildeudgaver og behandlinger der beskæftiger sig med længere eller kortere perioder af landets historie eller med specielle sider af danskernes tilværelse. Der er snart sagt ikke de emner eller forhold som ikke kan belyses gennem trykt litteratur. Det er dog næppe her lokalhistorikeren kan eller bør starte, men efterhånden som hans arbejde

skrider frem får han et stigende behov for at orientere sig også på dette område, så det er rimeligt at give nogle antydninger af de veje og muligheder der foreligger.

Man kan få en ganske bred orientering gennem: Introduktion til historie – bibliografi over fagets hjælpemidler (113), og drejer det sig om leksikalske oplysninger med henvisninger til speciel litteratur kan man for ældre tiders vedkommende benytte: Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (114) og for nyere tid: Håndbog for danske lokalhistorikere (2) og dens kommende 2. udgave: Dansk kulturhistorisk opslagsværk (3).

Der findes imidlertid to centrale bogværker som ikke blot skildrer (centrale dele af) Danmarkshistorien men som tillige refererer forskernes synspunkter og giver oversigter over faglitteraturen og kilderne, trykte som utrykte. Det er: Gyldendals Danmarks historie (115) – som endnu er under udgivelse – og Dansk social historie (116). De to værker er af eminent betydning for lokalhistorikeren – også i den forstand at de vil kunne hjælpe ham til at se lokalitetens historie på baggrund af landets almindelige udvikling, og i denne forbindelse må også oversigtsværket: Det danske landbosamfund 1500–1800 (117) nævnes. Uden viden om hvad der er generelt og hvad der er specielt i lokaliteten er det umuligt at skrive værdifuld lokalhistorie.

Endelig kan der være grund til at omtale en række topografiske værker som omfatter hele landet, men som har betydelig interesse for de enkelte lokaliteter. Trap: Danmark (72) er allerede nævnt. Værket er uundværligt som hjælpemiddel, og indeholder desuden mange konkrete oplysninger om hvert enkelt sogn og hver enkel by. I begge henseender kan man have glæde ikke blot af 5. og (foreløbig) sidste udgave, men også af de foregående tilbage til 1. udgave fra 1859–60.

Der findes adskillige forgængere for Trap. Her skal blot nævnes Arent Berntsen: Danmarckis og Norgis fructbar

Herlighed, 1656 (122), Resens danske atlas fra årene efter 1666 – hvoraf størsteparten er brændt, men hvis rester delvis er udgivet, først og fremmest kobberstikkene (123) og Pontoppidans Danske atlas, 1763–81 (124), som i høj grad bygger på nu tabte indberetninger fra sognepræster m.fl. Af senere værker med mere specielt sigte er Begtrup: Beskrivelse over agerdyrkningens tilstand, 1803–12 (125) og Landhusholdningsselskabets serie om de enkelte amters forhold (126).

Der er også en del litteratur om enkelte bygningsværker eller enkelte sider af den historiske udvikling. Nogle af de mest omfattende er: Dansk præste- og sognehistorie (127), Danmarks kirker (128) – som endnu ikke er afsluttet – Danske slotte og herregårde (129) og Danske gårde (130).

Endnu en gruppe bøger skal nævnes, selv om den ikke i egentlig forstand tilhører den topografiske litteratur. Det er de flere hundrede bind som er udsendt af Danmarks Statistik. Tilsammen dækker de mangfoldige sider af samfundets udvikling og den menneskelige tilværelse, og de ældste oplysninger går tilbage til 1801. Her kan der både findes tal og oplysninger vedrørende enkelte lokaliteter, men også et fortrinligt sammenligningsmateriale. En oversigt over disse udgivelser findes i den til enhver tid sidste udgave af Statistisk Årbog (131).

Museer

Museerne bliver gennemgående udnyttet alt for lidt – eller eventuelt slet ikke – af lokalhistorikerne. Det hænger sikkert sammen med at mange nok ikke er klar over, at museerne ikke blot indsamler genstande, men også ligger inde med et stort skriftligt materiale, dels om genstande, dels om jordfaste mindesmærker (fra gravhøje over huse til kirker og herregårde), og – i stigende grad – om ældre tiders levevilkår og levevis. Selvfølgelig kan museernes samlinger

- R. H. Kruse:** Beretning til Commissionen for Oldsagers Opbevaring. 1843.
 Indh.: Antikvariske efterretninger fra rejser 1842—43 i Vendsyssel og Himmerland. — Anm.: 2 folioark.
Udtog af Chr. Erichsøns Manuskript: Viborg Byes Beskrivelse.
 Indh.: Afskrift af de dele af originalmanuskriptet i Grams bibliotek, som ikke er medtaget i den trykte udgave (1721). — Anm.: Kwartbind. Indholdsfortegnelse på titelbladets bagside. Erholdt 1871 fra kammerherre E. Vedel, Bornholm.
- Viborg Byes Beboere April 1839.**
 Anm.: Oktavhæfte, 14 bl., dateret Viborg 18. apr. 1839, underskrevet af R. Christensen og stilet til pastor Ursin. Gave fra kaptajn Daniel Bruun 1920.
- C. Testrup: Rinds Herreds Krønike.**
 Anm.: Kwartbind, 26 s. På titelbladet: Historiske og antiqvariske Optegnelser ved J. J. A. Worsaae 1840. Nærværende afskrift er meddelt Worsaae af stud. theol. M. N. C. Rasmussen.
- J. J. A. Worsaae: Samlinger til Weiles Historie. I—II. 1838—39.**
 Indh.: Samlingerne går til o. 1700, A. Henrichsens beskrivelse 1838. — Anm.: To kvartbind, 176 og 67 s., købt efter Worsaae 1887.
- J. J. A. Worsaae: Samlinger til Weile Bys Historie i det 17. Aarhundrede. 1840.**
 Indh.: Weile-Bye under det keiserlige Indfald 1627—29 og i Aarene 1629—43. 2) Weile-Bye under de Svenske i Midten af det syttende Aarhundrede. 3) Weile-Egnen under de svenske og brandenborgske Tropper (1657—60). 4) Weile-Egnen efter Fredens Slutning og de fremmede Troppers Bortmarch 1660. — Anm.: 4 Kvarthæfter.
- Jacob Ørsted: Colding Kirkes Inscriptioner Samlede i Aaret 1730 og efter begiering Provsten ved Staden . . . Mag. Laurits Leeh samt . . .**

Fig. 28. Både arkiver, biblioteker og museer kan rumme manuskript- og håndskriftsamlinger. Illustrationen er hentet fra fortegnelsen over Nationalmuseets håndskrifter vedrørende Danmarks topografi (nr. 134).

(Foto: Landsarkivet for Sjælland m.m.)

udnyttes til at skaffe illustrationsmateriale til lokalhistoriske arbejder, men de bør tillige bruges som kilder til lokalitetens historie.

Man bør først opsøge det lokale museum, og der findes en oversigt over dem i: Alle danske museer (132), som også har en kort, men langt fra fyldestgørende karakteristisk af de enkelte samlingers indhold. De fleste museer har et registratursystem som kan hjælpe benytteren til at finde ud af hvilke genstande der er bevaret fra en bestemt egn. Desuden bør man undersøge hvad det enkelte museum har af manuskripter og etnologiske optegnelser og undersøgelser. Hvor stort udbytte dette arbejde vil give, afhænger selvfølgelig helt af det enkelte museums omfang og samlinger.

Lokalhistorikeren må imidlertid også opsøge Nationalmuseet, som har væsentlige oplysninger om hver eneste egn i landet. Hver af museets afdelinger har topografisk ordnede registre der oplyser hvilke genstande der findes fra hvert sogn og hver by, og der findes tillige en udmærket trykt vejledning: Nationalmuseet og den lokalhistoriske forskning (133). Også museets arkiv og håndskriftsamling har betydelig interesse. Foruden manuskripter og tegninger (helt fra 1600-årene) findes der f.eks. indberetninger fra sognepræsterne fra omkring 1810 og optegnelser fra de såkaldte herredsrejser der begyndte i 1873. Her igennem vil man kunne finde udgravningsrapporter, beskrivelser, tegninger, opmålinger og fotografier af blandt andet arkæologiske fund, genstande, huse m.m., hvoraf en del ikke længere eksisterer. Den netop nævnte artikel samt: Håndskrifter vedrørende Danmarks topografi i Nationalmuseet (134) orienterer herom. Endvidere begyndte Nationalmuseet for godt 40 år siden en systematisk undersøgelse af dansk bondekultur baseret på spørgelister, se redegørelsen i: Nationalmuseets etnologiske undersøgelser (135). Siden er denne indsamling af ofte meget fyldige beretninger udvidet til at dække alle befolkningsgrupper i samfundet og rummer

derfor et vigtigt materiale, som dog endnu ikke er umiddelbart tilgængeligt.

Også de mange specialmuseer vil kunne indeholde materiale af betydning for lokalhistorikeren. Der kan først og fremmest peges på Landbrugsmuseerne, Købstadsmuseet Den gamle By, Fiskerimuseerne, Handels- og Søfartsmuseet og Arbejder-, håndværker- og Industrimuseet, men der findes adskilligt flere. Der må henvises til den tidligere nævnte oversigt (132) og til Manuskripter og arkivalier i danske samlinger (86).

Særlige indfaldsvinkler

Selv en flygtig gennemlæsning af de foregående sider vil sikkert have givet begynderen en fornemmelse af hvor bredt og rigt et kildemateriale der står til rådighed – men måske også en angst for at begynde på arbejdet. Der er dog ingen grund til at lade sig slå ud af denne mangfoldighed. Man skal i stedet betragte den som et overdådigt tilbud samt huske, at ingen starter med at være inde i hele kildematerialet og alle søgeteknikkerne, og at de færreste ender med en dyb all round indsigt på området.

Nu skal lokalhistorikeren heller ikke løse alle problemer på én gang. Efterhånden som man arbejder sig ind i sit emne, stiller man flere spørgsmål og kan begynde at inddrage nye kilder. Det gælder hele tiden, at det er lokalhistorikeren selv der skal styre sit arbejde og afgrænse sit emne; hvis ikke det var lysten der drev værket, var der aldrig blevet skrevet ret megen lokalhistorie. Der er trykt mange udmærkede artikler om meget begrænsede emneområder, men der er også trykt arbejder der overvejende består af ophobninger af isolerede enkeltheder. Med mindre der er tale om bøger af leksikalsk karakter vil sådanne arbejder ofte være til ringe glæde for læseren, som kan have vanskeligt ved at vurdere betydningen af enkelte konkrete oplysninger, netop fordi de ikke er sat ind i en forståelig sammenhæng. Det er

også et spørgsmål, om et slutresultat af denne art er, hvad lokalhistorikeren selv havde forestillet sig da han begyndte at udforske lokalitetens fortid. Kildematerialet rummer i hvert fald muligheder for mere end det, og de følgende sider vil pege på nogle af de udgangspunkter man kan tage og nogle af de synsvinkler man kan vælge.

Der er ikke grund til at skjule at der er fremført ret forskellige meninger om, hvad lokalhistorie egentlig er og hvad den kan – eller måske skal – være. Et par efterhånden klassiske artikler behandler forholdet mellem lokalhistorie og den såkaldte rigshistorie (136 og 137, jvfr. 138). Med udgangspunkt i en modstilling af amatører og fagmænd har der i de sidste år været ført en debat der imidlertid først og fremmest drejer sig om indholdet af den lokalhistoriske litteratur (139–142). Et par undersøgelser belyser specielt de amtshistoriske årbøger, deres indhold og de forfattere der har skrevet dem (143–145). Der er gjort flere forsøg på at vurdere lokalhistoriens placering i dag, for eksempel i: Søkelys på lokalhistoria (146), som har bidrag fra Norge, Finland, Sverige og Danmark, samt i et debatoplæg: Lokalhistorien i dagens kulturliv (147). Interessant i denne forbindelse er også redegørelsen: Nye strømninger i dansk lokalhistorie (148) der blandt meget andet bringer artikler om påvirkninger fra Leicesterskolen i England, Annales-skolen i Frankrig og fra den etnologiske videnskab. Etnologi bliver her defineret som en videnskab der studerer mennesket som kulturskaber og kulturel skabning inden for et givet samfunds rammer. Der er ikke tvivl om at lokalhistorikere vil kunne få udbytte af at orientere sig om en del af de teknikker og metoder der er ved at blive udviklet inden for grene af etnologien.

Lokalhistorie beskæftiger sig med geografisk afgrænsede områder, og meget af betydningen af, og charmen ved dette studium består i, at denne tilsyneladende indsnævring giver mulighed for – eller måske ligefrem kræver – at man bevæ-

ger sig ud over snævre faggrænser. Det er ikke nødvendigt at studere en enkelt side af lokaliteternes historie, man kan inddrage alle aspekter af udviklingen i et forsøg på at skildre menneskers vilkår og liv gennem tiderne.

Dette synspunkt gør det sådan set ikke nemmere at få begyndt på et lokalhistorisk arbejde, men uanset hvor bredt man sigter kan der være grund til at fremhæve tre emneområder som hver for sig kan være udgangspunkt for det praktiske arbejde med kilderne: 1) fortidens mennesker, 2) deres boliger og 3) deres arbejde. For alle tre emners vedkommende er det ret let at finde frem til væsentlige og givende kilder, det er ikke vanskeligt at inddrage flere kilder efter behov, og man kan udbygge sine problemstillinger efterhånden som man arbejder sig gennem kilderne.

Ved studiet af en lokalitet er det ikke blot væsentligt at vide hvor mange mennesker der boede på stedet, man må også kende svingningerne i befolkningstallet og befolkningens sammensætning fordelt på køn, aldersgrupper, beskæftigelse og husstandsstørrelse. Alle disse demografiske forhold kan påvirkes af historiske begivenheder og omvæltninger af mange slags, men disse ændringer virker igen tilbage på udviklingens forløb. For de sidste 2–3 århundreders vedkommende foreligger der et udmærket kildemateriale i kirkebøger (52–53) og folketællinger (55), en introduktion: Historisk demografi – metoder til studiet af dagliglivet hos ældre tiders befolkning (149) samt en oversigt: Kilder til dansk befolkningshistorie ca. 1750–1914 (150). Alene en bearbejdelse af kirkebøger og tællinger og en opdeling af befolkningen i forskellige grupper rejser en mængde spørgsmål som kan føre undersøgelsen videre. Hvor stor var for eksempel børnedødeligheden, hvor gammel var man før man giftede sig, hvor mange børn fik man og hvor gammel blev man egentlig? Og var der for disse forholds vedkommende forskel mellem forskellige grupper i samfundet som gårdmænd og husmænd, købmænd og håndværkere, funk-

tionærer og arbejdere? Det er også værd at vide hvor mange erhverv der var repræsenteret på stedet og hvordan talforholdet var mellem de forskellige erhvervsgrupper og sociale grupper. Spørgsmål af denne art spiller en stor rolle i: Dansk social historie (116) og en række af dem behandles i rapporten fra det 2. nordiske seminar i lokalhistorie (151). Der kan også henvises til vejledningen: Socialhistorie i købstæderne (153), samt til: Socialhistorie (152), der er en oversigt over kilder og studieområder for tiden efter 1890.

Fra 1845 indeholder folketællingerne oplysninger om befolkningens fødested og på grundlag heraf kan man studere befolkningens vandringer fra sogn til sogn. Omfanget af disse indre vandringer er nok større end de fleste forestiller sig – det tyder et par specialundersøgelser i hvert fald på (53 og 154) – og der er betydelig forskel på vandringens mønstre for de forskellige befolkningsgrupper, f.eks. fordelt efter køn, alder, erhverv og social stilling i samfundet. Der er også store forskelle mellem de enkelte lokaliteter, og en sammenligning med forholdene i naboområder kan godt kaste lys over bl.a. levevilkår i lokaliteten. For flere af disse punkters vedkommende kan man have udbytte af slægts- og personalhistorien, se f.eks.: Slægtshistorie/Lokalhistorie (155). En kort indføring heri findes i: Slægtshistorie (157), en mere udførlig i: Håndbog i slægtsforskning (26), og der er en speciel vejledning vedrørende: Slægtshistorie i Sønderjylland (158). Som et eksempel på slægtsforbindelsernes betydning for lokaliteten – ikke mindst i økonomisk henseende – kan henvises til: Købmændene i Sakskøbing og Maribo (159), jvfr. i øvrigt artiklen: Slægt – miljø – samfund (156).

Også når det drejer sig om at studere befolkningens boliger er det ret let at gå til kilderne, og der findes gode hjælpemidler. Ejerrækker og priser kan først og fremmest følges gennem skøde- og panteprotokollerne (8 og 50) og brandtaksationerne giver beskrivelser af husenes byggemå-

de, størrelse og eventuelt indretning (65–69). Tre vejledninger, der behandler både ejerhistorie og bygningshistorie dækker henholdsvis landejendomme (160), købstadsejendomme (161) og ejendoms historie i Nordslesvig (162), jvfr. i øvrigt: Vejledning i undersøgelse af købstadbygninger (163). Med disse redskaber i hænde kan man så at sige genopbygge en landsby eller købstad og vurdere og sammenligne boligernes kvalitet og alder. Gennem skifteprotokollerne (51) vil man også kunne få møbleret en stor del af husene med mange slags inventar, og auktionslister (70) kan måske fortælle hvorfra og hvornår man har købt tingene. Det næste trin kan være at inddrage de demografiske kilder, der er nævnt ovenfor. Derved kan man befolke husene og finde ud af hvor megen plads og hvor mange rum der har stået til rådighed for de enkelte personer. Det kan afsløre store forskelle i boligstandard mellem de forskellige sociale grupper og tillige ændringer i tidens løb. Det vil også være naturligt at kombinere sådanne undersøgelser med beregninger af børnetal, børnedødelighed, ægteskabsalder og levealder. Vil man have en fornemmelse af de enkelte familiers omgangskreds kan man udnytte kirkebøgersnes fadderlister ved dåbsindførsler og forlovernavne ved vielser.

Nu er boligens historie jo ikke blot et spørgsmål om størrelse og kvalitet af det enkelte hus. Navnlig for byernes vedkommende kan man undersøge om der var specielle kvarterer f.eks. for arbejdere, fiskere, håndværkere eller måske tilflyttere. Men det er også spændende at undersøge hvor i landet folk boede, hvor man flyttede fra, hvor man flyttede hen, hvormange der flyttede og hvorfor. Det var bestemt ikke ligegyldigt for et sogn eller en by om det var et afvandings- eller et tilvandingsområde, og man må se de enkelte lokaliteters udvikling i forhold til naboområderne. Drejer det sig specielt om forholdet mellem by og omland, kan der henvises til en seminarrapport (164).

I løbet af de sidste godt et hundrede år er der sket en voldsom vandring fra land til by, som i høj grad har interesseret forskningen. Der findes en oversigt over problemer og litteratur vedrørende dette emne (165) og en stor nordisk forskningsrapport (166) vil også kunne give lokalhistorikeren mange ideer.

Et andet fænomen som ligeledes hører 1800-tallet til er fremvæksten af de mange stationsbyer. I: Stationsbyen (167) er der ikke blot en gennemgang af arkivmateriale og litteratur, men også 50 forslag til forskningsemner om stationsbyer. To specialvejledninger redegør for de relevante kilder i henholdsvis Erhvervsarkivet (168) og i de lokalhistoriske arkiver (169).

Den tredje indfaldsvinkel, arbejdet, er måske vanskeligere at gå til. Mange lokalhistoriske arbejder har i høj grad koncentreret sig om gårdmændene, embedsmændene og købmændene – hvor det også gennemgående er lettest at finde kilder – mens der er skrevet langt mindre om husmænd, landarbejdere, fiskere, håndværkere, funktionærer og arbejdere. Hvis man prøver at give en skildring af hele lokalitetens historie må også disse grupper med, dels fordi de var så talrige, dels fordi samspillet mellem de forskellige dele af befolkningen er så vigtig. I denne forbindelse må man heller ikke glemme kvindernes arbejde (både ude og hjemme) og dem der slet ikke havde noget arbejde, de mange der levede kummerligt af fattigunderstøttelse og tiggeri.

Gennem biblioteket er det ikke svært at finde litteratur der kan være til hjælp i dette arbejde. Her skal af generelle værker kun nævnes: Dansk social historie (116), der har udførlige henvisninger til litteratur og kilder. Dog må et enkelt aspekt omtales: arbejdernes og arbejderbevægelsens historie, fordi det har været så sørgelig forsømt af lokalhistorikerne. De seneste år har bragt forskellige hjælpemidler, først og fremmest: Grav hvor du står (170), som ligefrem

er en »håndbog i at udforske et arbejde«. Bogen er meget let tilgængelig og er forsynet med gode henvisninger til hvor man kan finde kilderne, og til hvordan de kan udnyttes. Der kan endvidere henvises til artiklen: Lokalhistorien og arbejderbevægelsen (171) og en oversigt over Forskning i dansk arbejderbevægelses historie (172).

Uanset hvor lokalhistorikeren begynder, og uanset hvad hans endemål er, er det vigtigt for ham at huske to forhold. For det første at »hans« lokalitet er en del af et større samfund. Livsbetingelserne og udviklingen i byen eller sognet påvirkes på mange måder udefra – ganske på samme måde som forholdene i Danmark påvirkes af hvad der sker uden for landets grænser. Men det er ikke ligegyldigt hvordan disse påvirkninger udefra bliver modtaget i lokaliteten. Reaktionen og følger kan variere betydeligt fra sted til sted. Det andet forhold er, at det lille samfund på mange måder udgør en helhed hvor mennesker i større eller mindre grad er afhængige af hinanden. Ændringer i sociale, økonomiske, kulturelle, religiøse og mange andre forhold ændrer balancen i et sådant samfund og er med til at forandre tilværelsen for mennesker. At studere disse ændringer og reaktioner er en af lokalhistorikerens mest spændende opgaver.

En sådan arbejdsopgave stiller store krav. Den fremtrædende lokalhistoriker, førstelærer H. K. Kristensen, skrev engang: »Der er jo så mange ting en lokalhistoriker skal kunne« og så opregnede han: kendskab til arkæologi, skriftlæsning, gammelt sprog, kunsthistorie, lovgivning – og han sluttede: »Ja, i det hele taget var det selvfølgelig bedst, om han beherskede alle mulige videnskaber, dog måske med undtagelse af atomteori!« Englænderen H. P. R. Finberg, der var professor i lokalhistorie, var af samme mening. Han sagde, at lokalhistorien i sin videste udstrækning udnytter alle de andre historiske discipliner, og at man derfor med god grund kan betragte den som den mest avancerede af

dem alle. Der er mængder af uløste arbejdsopgaver som enhver kan være med til at løse. Derfor er lokalhistorien ikke blot »en udfordring til den her har den bedst mulige uddannelse i historisk arbejde, det er også det sidste tilflugtssted for ikke-specialisten.«

LITTERATUR

GENERELLE HJÆLPEMIDLER & VEJLEDNINGER

- 1 Fortid og Nutid. Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie. Bd. 1ff. 1914ff. Register til bd. 1–17 (1914–48), 1950 og Indholdsfortegnelse til bd. 18–30 (1949–83), 1984.
2. Johan Hvidtfeldt (red.): Håndbog for danske lokalhistorikere. 1952–56. Fotooptryk 1965, 1970. 519 s.
3. Dansk kulturhistorisk opslagsværk. 2. udg. af Håndbog for danske lokalhistorikere. Under udgivelse.
4. Leif Ingvorsen (red.): Lokalhistorie. En vejledning til undervisnings- og studiebrug. 1978. 127 s.
5. Knud Prange: Lokalhistoriske kilder, hvorfor, hvordan og hvorledes? Lokalhistorisk Afdeling, Småtryk nr. 10. 1983. 24 s.
6. Lokalhistorie – rigshistorie ... og andre artikler fra Fortid og Nutid. 1967. 250 s.
7. S. Nygård: Anvisning til at drive historisk-topografiske studier. Fortid og Nutid bd. 7, 1928–29, s. 1–30. Genoptrykt i nr. 6.
8. Svend Aakjær: Dansk landsbyhistorie 1844–1600. Fortid og Nutid bd. 4, 1923, s. 147–63. Genoptrykt i nr. 6.
9. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. 1946. 64 s.
10. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. 1944. 215 s.
11. W. Norvin: Kilder og hjælpemidler til studiet af Lollands og Falsters Historie I–II. 1915–19. 86 s.
12. Hans Knudsen: De vigtigste kilder til Ribe amts historie i Landsarkivet for Jylland. Fra Ribe Amt bd. 7, 1928–31, s. 447–62.

DET STATSLIGE ARKIVVÆSEN

Oversigter og guider

13. Grethe Ilsøe: Dansk arkivbibliografi 1889–1981. 1982. 364 s. 2. rev. udgave 1984, 376 s.

14. Knud J. V. Jespersen: Hjælpe midler til arkivbenyttelse. En oversigt. 1973. 58 s.
15. Danmarks Arkiver. Historie, funktioner, fremtid. 1982. 168 s.
16. Hans Kargaard Thomsen: Foreløbig oversigt over 1. afdelings registraturer og hjælpemidler vedrørende arkiver m.m. i Rigsarkivet. 1975. 90 s.
17. Vejledning i arkivheurstik. Rigsarkivets 2. afdeling. 2. udg. 1979. 81 s.
18. Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse I. 1–2. 1983. 982 s.
19. Oversigt over arkivalier efter 1848. Rigsarkivets 2. afdeling. 1–2. 1979. 626 s.
20. Harald Jørgensen: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse. 2. udg. 1977. 405 s.
21. Anne Riising: Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse. 1970. 179 s.
22. Poul Thestrup: Arkiver i Landsarkivet for Fyn. Oversigt med angivelse af arkivernes omfang samt af i hvilke publikationer, der findes fortegnelser over arkivernes indhold. Arkivserien nr. 16. 1981. 132 s.
23. Hans H. Worsøe og Poul Rasmussen: Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse. 1–2. 1980 og 1981 [dvs. 1981 og 1983]. 272+261 s.
24. Henning Jensen og Ebba Thorkelin: Arkivhåndbog. Nørrejylland. Håndbog for slægts- og lokalhistoriske undersøgelser ved Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg. 1980. 243 s.
25. Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt: Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. En oversigt. Vejledende Arkivregistraturer VI. 1944. 216 s.
26. Albert Fabritius og Harald Hatt: Håndbog i slægtsforskning. 3. udg. 1963. 278 s.
27. Erhvervshistorisk årbog. Bd. 1ff. 1949 ff.

Egentlige registraturer m.m.

28. Bjørn Kornerup: Danske Kancelli og de dermed beslægtede institutioner. Vejledende Arkivregistraturer I. 2. udg. 1943. 182 s.
29. Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1551–1645. 24 bd. 1885–1968. Fortsættelse kan ventes.
30. Paul G. Ørberg: Kancelli og brevbøger. Fortid og Nutid bd. 24, 1969–71, s. 520–28.
31. Jens Holmgaard: Rentekammeret I. Danske og norske afdelinger 1660–1848. Vejledende Arkivregistraturer XII. 1964. 282 s.

32. Thelma Jexlev: Lokalarbiver til 1559, 1–2. Vejledende Arkivregistraturer XVII–XVIII. 1973–1977. 399+432 s.
33. Sjællandske rådstuearkiver indtil ca. 1868. Frederiksborg amt I, Helsingør rådstue. 1971. 210 s.
34. Foreningsarkiver i Landsarkivet for Fyn. 1979. 177 s.
35. Samlingen Topografica i Landsarkivet for Fyn. 1981. 81 s.
36. Ole Degn og Fritz Tandrup: Landhusholdningsselskabets arkiv: Registratur og journalregistre 1–2. 1769–1834. 1971–1974. 492+337 s.
37. Oversigt over skolehistorisk materiale i Landsarkivet for Sjælland m.m. I–II. 1971. 270 s. Siden 1972 har landsarkivet modtaget omfattende afleveringer af skolehistoriske kilder.
38. Ebba Waaben: Skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet. 1978. 342 s.
39. Oversigt over Landsarkivet [for Sjælland]'s samling af kort og tegninger indtil ca. 1900. 1973. 207 s.
40. Ole Tuxen: Arkivalier i Landsarkivet for Nørrejylland om Viborg kommune. 1978, 183 s. og Birger Thomsen: Hvidovre. En lokalhistorisk vejledning til landsarkivet. U.å. [ca. 1982]. 71+74 s.

Anden orientering om arkivalier

41. Holger Hansen: Oversigt over Sjællands bispearkiv og Sjællands stiftsøvrigheds arkiv. Fortid og Nutid bd. 5, 1924–25, s. 45–54.
42. Hans Knudsen. Det fynske bispe- og stiftsøvrighedsarkiv. Fortid og Nutid bd. 6, 1926–27, s. 65–74.
43. Hans Knudsen: De jydsk bispearkiver. Fortid og Nutid bd. 5, 1924–25, s. 81–103.
44. Finn Andersen: Sjællands stifts præstearkiver. Personalhistorisk Tidsskrift 99. årg., 1979, s. 17–48.
45. Lotte Jansen: De fynske godsarkiver. En introduktion. 1973. 84 s.
46. Jens Ulf Jørgensen, Kristian Hald & Axel Steensberg: Tingbøger. Fortid og Nutid bd. 23, 1966–68, s. 412–21.
47. Hans Knudsen: De danske rådstueprotokoller og tingbøger. Fortid og Nutid bd. 15, 1943–44, s. 73–90.
48. Grethe Ilsøe: Tingbøger i Landsarkivet for Sjælland før år 1700. Fortid og Nutid bd. 24, 1969–71, s. 700–709.
49. Skast herreds tingbog 1636–40, med registre, 7 bd., 1954–81.
50. Holger Hjelholt: Købstædernes skøde- og panteprotokoller. Fortid og Nutid bd. 6, 1926–27, s. 32–57.
51. Johan Jørgensen: Skifter og testamenter. 1968. 94 s.
52. S. Nygård: Danmarks kirkebøger. En oversigt over deres væsentligste indhold indtil 1891. Vejledende Arkivregistraturer V. 1933. 189 s.
53. Gustav Bang: Kirkebogsstudier, bidrag til dansk befolkningsstatistik

- og kulturhistorie i det 17. århundrede. 1906, genoptrykt 1976. 142 s.
54. Hans H. Worsøe: Vonsild kirkebog 1659–1708, 1982. 481 s. og Ole Højrup: Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646–1731. 1–2. 1963–68. 145+120 s.
 55. E. Marquard: Folketællingerne og deres benyttelse. Fortid og Nutid bd. 3, 1921, s. 137–48 og Jørgen Elklit: Folketællingen 1845. Metodiske problemer ved databehandling af et folketællingsmateriale. 1–2. 1969. 278 s.
 56. Thomas B. Bang: Lensregnskaberne og deres benyttelse som historisk kilde. Fortid og Nutid bd. 1, 1914–16, s. 141–60. Genoptrykt i nr. 6.
 57. Thelma Jexlev: Lensregnskaberne, en oversigt. 1978. 230 s.
 58. C. Christiansen: Om amtsregnskaberne som historisk kilde. Fortid og Nutid bd. 4, 1923, s. 1–37. Genoptrykt i nr. 6.
 59. Haakon Bennike Madsen: Det danske skattevæsen. Kategorier og klasser. Skatter på landbefolkningen 1530–1660. 1978. 456 s.
 60. Gunnar Knudsen: De danske matrikler og deres benyttelse ved historiske undersøgelser. Fortid og Nutid bd. 2, 1919, s. 1–42. Genoptrykt i nr. 6.
 61. H. O. Nordlund: Matriklen og matrikelkortene som hjælpemidler ved lokalhistoriske undersøgelser. 1978. 38 s.
 62. J. O. Bro-Jørgensen: Matriklerne 1664 og 1688. 1968. 169 s.
 63. K. L. Jarnhus: Om 1844-matriklen som landbohistorisk kilde. Fortid og Nutid bd. 20, 1957–59, s. 201–11.
 64. Anders Monrad Møller: Kongerigske toldregnskaber fra det 18. århundrede. Fortid og Nutid bd. 26, 1975–76, s. 86–103.
 65. Hans Knudsen: Bygningshistoriske brandforsikringsarkivalier. Fortid og Nutid bd. 16, 1945–46, s. 200–211.
 66. Helle Linde: Landbygningernes brandforsikring 1792–1872. Fortid og Nutid bd. 22, 1963–65, s. 1–4.
 67. Frank Jørgensen: Brandforsikringsarkivalier i Rigsarkivet vedrørende landbygninger i kongeriget. Fortid og Nutid bd. 23, 1966–68. s. 383–89.
 68. Johan Jørgensen: Køge i det 18. århundrede. En studie i taxationer. Arkiv bd. 1, 1966–67, s. 253–74.
 69. Luise Skak-Nielsen: Byernes brandtaxationer og deres kildeværdi for genealogisk og lokalhistorisk forskning. Personalhistorisk Tidsskrift 99. årg., 1979, s. 163–84. Også udgivet som Lokalhistorisk Afdeling, Småttryk nr. 12. 1983.
 70. Margit Mogensen: Auktionsvæsen og auktionkataloger i København. Historiske Meddelelser om København, 1980, s. 75–88.

71. Rita Holm: Breve til amtmanden. Kilder til 1700-tallets lokalhistorie. Fortid og Nutid bd. 30, 1983, s. 191–206. Også udgivet som Lokalhistorisk Afdeling, Småtryk nr. 14. 1984.

Administrationshistoriske hjælpemidler

72. J. P. Trap: Statistisk-topografisk beskrivelse af kongeriget Danmark. 1. udg. 1859–60, 2. udg. 1872–79, 3. udg. 1898–1906, 4. udg. 1920–29, 5. udg. bd. 1–31. 1953–72 samt J. P. Trap: Statistisk-topographisk beskrivelse af hertugdømmet Slesvig I–III, 1864. Genoptrykt 1975.
73. Frank Jørgensen og Morten Westrup: Dansk centraladministration i tiden indtil 1848. 1982. 197 s.
74. De nørreyske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956. 1967. 123 s.
75. Birgit Løgstrup: Dommer og administrator. Herredsfogden 1790–1868. 1982. 269 s.
76. Lotte Dombornowsky: Lensbesidderen som amtmand. 1983. 524 s.
77. Birgit Løgstrup: Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede. 1983. 477 s.
78. Erik Nørr: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. 1981. 559 s.
79. Erik Nørr: Præste- og sognearkiver. Forsvundne og bevarede kilder til lokalsamfundets historie i det 19. århundrede. Med en totalregistratur over Støvring Kommune. 1983. 92 s.
80. Nordisk Lokalhistoria, Mötesrapport 4. Udkommer formentlig 1985, den foreløbige titel er: Lokal praxis på det sociala området i de nordiska länderna ca. 1800–1920.
81. Harald Jørgensen: Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19. århundrede. 1940, genoptryk 1975. 426 s.
82. M. Mackeprang: Dansk købstadstyrelse til 1619. 1900, genoptryk 1975. 285 s.
83. P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark 1619–1848. 1900, genoptryk 1977. 435 s.
84. Birgitta Ericsson m.fl.: Stadsadministration i Norden på 1700-talet. 1982. 392 s.
85. Helle Linde: Magistrat og borger. Købstadstyret på Sjælland omkring 1750. 1978. 132 s.
- LOKALHISTORISKE ARKIVER OG ANDRE SAMLINGER
86. Helle Linde og Anker Olsen: Manuskripter og arkivalier i danske samlinger. 1968. 144 s.

87. Vibeke Nielsen: Lokalhistorisk vejviser. 2. udg. 1978. 156 s.
88. A. Strange Nielsen: Lokalhistoriske arkiver. En vejledning for medarbejdere og benyttetere. 1972. 91 s.
89. Vejledning for lokalhistoriske arkiver. 1–3. 1977. 23+36 s. + upag.
90. Foreningsarkiver for Storstrøms Amt. 1980. 138 s.
91. Børge Schmidt: Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv. Fortid og Nutid bd. 22, 1963–65, s. 175–80.
92. Johs. Ewens: Matrikulararkivet. Fortid og Nutid bd. 17, 1947–48, s. 247–62.
93. Svend Balslev: Matrikelarkivet og den personalhistoriske forskning. Personalhistorisk Tidsskrift 99. årg., 1979, s. 49–56.
94. Københavns Stadsarkiv. Oversigt og vejledning. Tillæg til Historiske Meddelelser om København. 1974. 98 s.
95. Egill Skall: Om Københavns Stadsarkivs kortsamling. Historiske Meddelelser om København. 1971, s. 101–21.
96. J. Boisen Schmidt: Frederiksberg Stadsarkiv, i: Afhandlinger om arkiver. Ved Rigsarkivets 75-års jubilæum 1964, s. 246–54.
97. John Kousgård Sørensen: Institut for Navneforsknings samlinger. Fortid og Nutid bd. 24, 1969–71, s. 412–25.
98. E. Gigas: Katalog over Det kongelige Biblioteks håndskrifter vedrørende Norden, særlig Danmark. 1–3. 1903–15.
99. C. Behrend: Katalog over Det kongelige Biblioteks håndskrifter vedrørende dansk personalhistorie. 1–2. 1925–27.
100. Alfr. Krarup: Katalog over Universitetsbibliotekets håndskrifter [nu i Det kongelige Bibliotek]. 1–2. 1929–35. 224+360 s.
101. Håndskriftsamlingen [i Landsarkivet for Nørrejylland]. 1969. 156 s.
102. Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning. 2. udg. 1971. 100 s.
103. Carsten Bregenhøj: Etnologisk interviewteknik. 1971. 88 s.
104. Ib Kejlbø: Historisk kartografi. 2. udg. 1972. 83 s.
105. Peter Bredsdorff: Kortlægning og historiske studier. Et værktøj? Lokalhistorisk Afdelings skriftserie nr. 3. 1973. 60 s.
106. Einar Andersen: Geodætisk Institut. Fortid og Nutid bd. 22, 1963–65, s. 5–16.
107. Otto Smith: En oversigt over de topografiske kort- og billedsamlinger. Fortid og Nutid bd. 6, 1926–27, s. 227–43.
108. Bjørn Westerbeek Dahl: Bibliografisk vejviser over kortsamlinger i Danmark. Fortid og Nutid bd. 29, 1981–82, s. 57–67.
109. Bjørn Ochsner: Det kongelige Biblioteks kort- og billedafdeling. Fortid og Nutid bd. 24, 1969–71, s. 123–33.
110. Bjørn Westerbeek Dahl: Fortegnelse over landkort over de fynske øer indtil 1970. 1–2. 1979 (=1980). 395 s.
111. Hakon Lund: Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger. For-

tid og Nutid bd. 21, 1960–62, s. 274–78.

112. Ole Brage (red.): Lokalhistorisk filmvejviser. 1980. 246 s.

BIBLIOTEKER

113. Introduktion til historie. Bibliografi over fagets hjælpemidler med en vejledning i litteratursøgning. 1971. 361 s.
114. Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder. 1–22. 1956–78.
115. (Gyldendals) Danmarks historie 1ff. 1977ff. (Under udgivelse.)
116. Dansk social historie. 1–7 + register. 1979–82.
117. Fridlev Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund 1500–1800. 1978. 480 s.
118. H. Tønnesen (red.): Fortegnelse over danske aviser 1648–1967 – med angivelse af de mikrofilmene. 1967. 35 s. samt: Topografisk, kronologisk fortegnelse over danske, færøske og grønlandske aviser 1648–1975. 2. udg. 1977. 48 s. og Frantz W. Wendt: Et system til registrering af aviser. Fortid og Nutid bd. 14, 1941–42, s. 149–57.
119. Danske provinsaviser – fortegnelse over danske provinsaviser, distriktsblade m.m. på Universitetsbiblioteket i København. 1964.
120. Lise Hesselager: Danske småtryk i Det kgl. Bibliotek. Fortid og Nutid bd. 25, 1972–74, s. 63–98. Også udgivet som Lokalhistorisk Afdeling, Småtryk nr. 7. 1974.
121. Therese Høeg Jacobsen: Lokale småtryk. Fortegnelse over småtryk vedrørende danske lokaliteter uden for København. Registreret i småtryksafdelingen i Det kgl. Biblioteks danske afdeling. 1. saml. 1983. 480 s.
122. Arent Berntsen: Danmarckis og Norgis Fructbar Herlighed. 1656, genoptrykt 1971.
123. Ib Rønne Kejlbo: Kobberstikkene fra Peder Hansen Resen Atlas Danicus 1677. 1974. 109 pl. + 45 s.
124. Erik Pontoppidan: Danske atlas I–IX. 1763–81. Genoptrykt 1969–72.
125. G. Begtrup: Beskrivelse over agerdyrkningens tilstand. 7 bd. 1803–12. Genoptrykt 1978.
126. Det kongelige Landhusholdningsselskab (udg): Bidrag til kundskab om de danske provinser nærværende tilstand i økonomisk henseende. 1826–44. Der er et bind for hvert amt, og en del af dem er udsendt i fotooptryk de seneste år.
127. Paul Nedergaard: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie 1849–1949. 1–9. 1951–68. Haderslev stift er under udgivelse ved Anders Pontoppidan Thyssen.
128. Danmarks kirker. 1ff. 1933ff. (Under udgivelse.)
129. Aage Roussell (red.): Danske slotte og herregårde 1–20. 2. udg. 1963–68.

130. J. C. B. la Cour: Danske gårde. 1–4. 1906–07.
 131. Statistisk årbog, årg. 87, 1983. 669 s.

MUSEER

132. Erik Reimert (red.): Alle danske museer. 1976. 266 s. Ny udg. ved Erik Reimert og Finn Suenson. 1983. 320 s.
 133. Nationalmuseet og den lokalhistoriske forskning. En vejledning i museets danske samlinger. Fortid og Nutid bd. 17, 1947–48, s. 1–19.
 134. Victor Hermansen: Håndskrifter vedrørende Danmarks topografi i Nationalmuseets 2. afdelings bibliotek. Fortid og Nutid bd. 5, 1924–25, s. 55–68. Genoptrykt i nr. 6.
 135. Svend Jespersen: Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. Fortid og Nutid bd. 15, 1943–44, s. 9–20. Et stort antal beretninger er udgivet i Ole Højrup: Herregårdsliv 1–8. 1981–82.

SÆRLIGE INDFALDSVINKLER

Debat om lokalhistorie

136. Johan Hvidtfeldt: Samarbejdet mellem rigshistorikere og lokalhistorikere. Fortid og Nutid bd. 14, 1941–42, s. 206–25. Genoptrykt i nr. 6.
 137. Albert Olsen: Lokalhistorie – rigshistorie. Fortid og Nutid bd. 15, 1943–44, s. 1–8. Genoptrykt i nr. 6.
 138. Knud Prange: Hvorfor lokalhistorie? 1971. 32 s.
 139. Thorkild Kjærgaard: Fagmænd og amatører. Om herremænd og bønder i den danske historikerverden. Fortid og Nutid bd. 26, 1975–76, s. 507–15.
 140. Knud Prange: Lokalhistorikeren som forsker og skribent. Fortid og Nutid bd. 27, 1977–78, s. 481–96. Også udgivet som Lokalhistorisk Afdeling, Småttryk nr. 11. 1983.
 141. Flemming Just: Status og muligheder i lokalhistorien. Fortid og Nutid bd. 28, 1979–80, s. 436–42.
 142. Knud Prange: Koncentriske cirkler – kommentar til en lokalhistorisk status. Fortid og Nutid bd. 28, 1979–80, s. 442–47.
 143. Peter V. Christensen: De amtshistoriske samfund. Fortid og Nutid bd. 28, 1979–80, s. 192–210.
 144. Klaus Egeberg: »Til oplevelse af historisk sans« – en analyse af tre lokalhistoriske årbøger. Lokalhistorisk Afdelings skriftserie nr. 8. 1983. 133 s.
 145. Knud Prange: De sidste 25 årgange af Historiske Meddelelser om København i: Historiske Meddelelser om København 1982, s. 7–30.
 146. Rolf Fladby og Harald Winge (red.): Søkelys på lokalhistoria. 1981, 92 s.

147. Knud Prange: Lokalhistorien i dagens kulturliv – nogle kætterske overvejelser. Fortid og Nutid bd. 31, 1984. s. 42–47.
148. Nye strømninger i dansk lokalhistorie. 1981. 201 s.

Befolkningshistorie

149. Hans Chr. Johansen: Historisk demografi – metoder til studiet af dagliglivet hos ældre tiders befolkning. Fortid og Nutid bd. 26, 1975–76, s. 68–85.
150. Hans Chr. Johansen: Kilder til dansk befolkningshistorie ca. 1750–1914. U.å. 61 s.
151. Bosætnings- og befolkningshistorie 1500–1800. Nordisk Lokalhistoria, Mötesrapport 2. 1978. 207 s.
152. Gunnar Viby Mogensen m.fl.: Socialhistorie. Kilder og studieområder vedrørende dansk socialhistorie efter 1890. 1975. 168 s.
153. Vagn Dybdahl: Socialhistorie i købstæderne. Fortid og Nutid bd. 24, 1969–71, s. 643–58.
154. Knud Prange: Svenskekrig – stilstand – opgang. Reflexioner over befolkningsudviklingen i sjællandske købstæder ca. 1650 til ca. 1850, i: Stæder i utveckling – Tolv studier kring stadsförändringar tillägnade Ingrid Hammarström, 1984. Også udgivet som Lokalhistorisk Afdeling, Småtryk nr. 15, 1985.
155. Knud Prange: Slægtshistorie/Lokalhistorie. Personalhistorisk Tidsskrift 99. årg., 1979, s. 147–61. Også udgivet som Lokalhistorisk Afdeling, Småtryk nr. 13. 1983.
156. Knud Prange: Slægt – miljø – samfund. Personalhistorisk Tidsskrift 15. rk., bd. 5, 1971. Også udgivet som Lokalhistorisk Afdeling, Småtryk nr. 3. 1972.
157. Hans H. Worsøe: Slægtshistorie, en vejledning. 3. reviderede oplag 1982. 105 s.
158. Hans H. Worsøe: Slægtshistorie i Sønderjylland. 1983. 125 s.
159. Gregers Hansen: Købmændene i Saksøbing og Maribo i 1700-årene – deres økonomiske og sociale placering. Fortid og Nutid bd. 25, 1972–74, s. 20–62.

Ejendoms- og bosætningshistorie

160. Ellen Christensen-Dalgaard: Kilder til landejendommenes historie i landsarkiverne. En vejledning. 1982. 42 s.
161. Helle Damgaard: Kilder til købstadsejendommenes historie i landsarkiverne. En vejledning. 1983. 53 s.
162. Lars N. Henningsen: Ejendomshistorie i Nordslesvig. En kildevejledning. 1983. 58 s.
163. Kjeld Kayser og Poul Strømstad: Vejledning i undersøgelse af køb-

- stadbygninger. Fortid og Nutid bd. 23, 1966–68, s. 355–82.
164. Rolf Fladby og Harald Winge (red.): By og bygd. Stad og omland. Nordisk Lokalhistorie, seminarrapport nr. 3. 1981. 249 s.
165. Ole Degn: Urbanisering og industrialisering. En forskningsoversigt. 1978. 160 s.
166. Grethe Authén Blom (red.): Urbaniseringsprocessen i Norden. 1–3. 1977. 286+181+356 s.
167. Chr. R. Jansen (red.): Stationsbyen. Rapport fra et seminar om stationsbyens historie 1840–1940. 1980. 150 s.
168. Henrik Fode: Stationsbyen og de store arkiver i Erhvervsarkivet. 1981. 35 s.
169. Jørgen Peder Clausager: Kilder til stationsbyernes historie. En undersøgelse af de lokalhistoriske arkivers samlinger, I: Nyt fra Stationsbyen 2. 1982. 37 s.

Arbejdets historie

170. Sven Lindqvist m.fl.: Grav hvor du står. 1982. 238 s.
171. Gerd Callesen: Lokalhistorien og arbejderbevægelsen. Fortid og Nutid bd. 26, 1975–76, s. 558–67.
172. Niels Senius Clausen: Forskning i dansk arbejderbevægelses historie 1967–77. Fortid og Nutid bd. 27, 1977–78, s. 391–409.

UDVALG AF GOD LOKALHISTORIE FRA DE SENESTE ÅR

173. Henrik Fangel: Haderslev bys historie 1800–1945, I, 1975. Anm: Fortid og Nutid bd. 26, s. 643ff.
174. Harry Christensen: Ni tværsnit af Nibes historie. 1977. Anm: Fortid og Nutid bd. 28, s. 519.
175. Peter Dragsbo: Mennesker og huse i Aabenraa – et etnologisk studie af kvarterudvikling i en nordslesvigsk købstad 1850–1920. 1978. Anm: Fortid og Nutid bd. 28, s. 525ff.
176. Odense Bys historie: Jørgen Hæstrup: Krig og besættelse. 1940–45. 1979. Aage Fasmer Blomberg: De magre år. 1660–1700. 1980. Anne Riising: Guds frygt og oplysning. 1700–1789. 1981. Anm: Fortid og Nutid bd. 28, s. 705ff, bd. 29, s. 354ff og bd. 30, s. 138ff.
177. Ole Degn: Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560–1660. 1–2. 1981. Anm: Fortid og Nutid bd. 30, s. 308–22.
178. Sigurd Rambusch (red.): Rødovre 1901–1976. 1978. Anm: Fortid og Nutid bd. 28, s. 152f.
179. Ove H. Nielsen: Holeby kommune – historisk set. 1977. Anm: Fortid og Nutid bd. 28, s. 314.

180. Svend Frederiksen: Seden – træk af sognets historie. 1979. Anm: Fortid og Nutid bd. 29, s. 154f.
181. Sevel Andersen: Vitved sogn – som det var engang. 1979. Anm: Fortid og Nutid bd. 29, s. 155f.
182. Anna Rasmussen: Hylke sogn i det attende århundrede. 1980. Anm: Fortid og Nutid bd. 29, s. 360f.
183. Verner Bruhn: Plint og talerstol. Træk af gymnastik- og ungdomsforeningernes historie i Ribe amt. 1979. Anm: Fortid og Nutid bd. 28, s. 711f.

Manuskript afsluttet maj 1984

Jeg takker mine fagfæller Erik Nørr og Hans H. Worsøe som har gennemlæst manuskriptet og givet mig gode råd.

ERIC MOURIER

Om at få bogen trykt

INDLEDNING

En bogtilrettelægers opgave er, ud fra manuskript og illustrationer, at tilrettelægge en bog, så den kommer til at fungere så godt som muligt i forhold til de brugere, bogen henvender sig til. De elementer, bogtilrettelæggeren i de fleste tilfælde arbejder ud fra er: sats, illustrationer og evt. farver og disse elementers indbyrdes forhold.

Dette kræver, at bogtilrettelæggeren dels kender noget til almindelig layout-opbygning, men også kender så meget til den tekniske side af fremstillingen, at tilrettelæggeren – naturligvis i samråd med de grafiske fagfolk på sætteri og trykkeri – kan vælge de løsninger, der er hensigtsmæssige at producere, og som derfor er forsvarlige over for tidsplaner, budgetter osv.

Bogens indhold og dens tilrettelægning bør fremstå som en helhed. Og for at opnå dette, vil det i mange tilfælde være nødvendigt, at de personer, der er involveret i bogens tilblivelse, nemlig: forfatter, redaktør, tilrettelægger, illustratør, billedredaktør, sætter og trykker allerede på planlægningsstadiet går ind i et snævert samarbejde. På den måde kan de implicerede parter tage hensyn til hinanden, inspirere hinanden og bruge den enkeltes særlige viden og kunnen.

Artiklen her vil forsøge at beskrive de enkelte processer, man som tilrettelægger kommer i berøring med – og som man skal tage stilling til. Det er ikke muligt at sætte helt faste regler op for, hvordan man skal gøre. Men forhåbentlig

kan artiklen være en hjælp for de personer, der har eller vil få den spændende opgave at skulle være med til at producere en bog.

FORMATET

Bogens format må afgøres ud fra to hensyn:

1. Formatet må passe til bogens funktion, dens tekst og dens illustrationer.
2. Formatet må passe til den tekniske produktion – herunder hvilken størrelse maskine bogen skal trykkes i og hvilke formater ligger det papir i, man ønsker, bogen skal trykkes på?

Er der mange store og flotte illustrationer, vil de måske lide overlast, hvis de skal sættes meget ned. Dette kan f.eks. være bestemmende for formatet. Det kan også være, at man ønsker en mindre og handy bog, som man evt. kan have med sig på rejser el.lign. Så ligger der også i disse betragtninger en rettesnor for fastlæggelse af formatet.

Skal man så vælge et format på højformat? på tværformat? eller et kvadratisk? Igen må det være materialet og bogens funktion, der er den bestemmende faktor. Er det f.eks. en bog, der skal indeholde en række gamle postkort – ja, så vil det være nærliggende at overveje tværformatet.

Spaltearrangementet

Det kan også være ønskerne om, hvordan man vil have sit spaltearrangement, der kan være afgørende for valget af format. Ønsker man at arbejde med flere spalter på siden, må man ofte vælge et større – bredere – format, end hvis man blot ønsker 1 spalte. Men naturligvis *kan* man fremstille store bøger med kun 1 spalte – og små bøger med flere spalter. Beslutningen om, hvorvidt man vælger 1 spalte eller flere spalter, ligger igen i bogens udgangsmateriale, teksten

og illustrationerne, ligesom hensynet til læsbarheden også spiller en rolle for spaltearrangementet.

Er der tale om en uillustreret bog, er det nok i de fleste tilfælde rimeligt at arbejde med 1 spalte. Foreligger der derimod et varieret illustrationsmateriale, giver to spalter flere valgmuligheder for billedstørrelse. Og det giver samtidig større muligheder for at layoute nogle spændende opslag.

Er der kun 1 spalte, ja så er illustrationerne stort set dømt til – i bredden – at fylde det samme som spalten. Ganske vist kan man mindske illustrationerne, men dette kan give nogle uheldige »huller« i spalten. Og ønskes illustrationerne større, ja så har man naturligvis muligheden for at lade billedet gå til kant, hvilket vil sige, at det går fra ryg til skærekant.

Har man imidlertid to spalter, bliver mulighederne flere, og man kan arbejde mere fleksibelt med stoffet. Illustrationerne kan gå enten over en eller to spalter, ligesom man stadigvæk har mulighederne for, som omtalt før, at gå til kant.

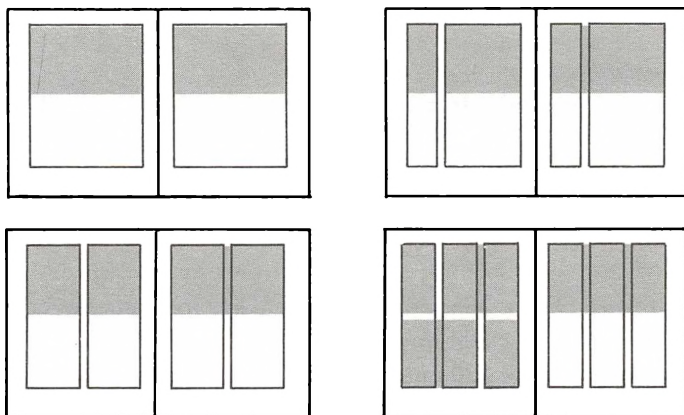

Fig. 29. Forskellige spaltearrangementer, der viser de muligheder der er for at variere billedformaterne.

Vil man gerne arbejde med to spalter, har man mulighed for dels at arbejde med to lige brede spalter, dels at gøre den ene af spalterne bred og den anden smal. Det giver de samme variationsmuligheder; men den smalle spalte er samtidig ofte velegnet til billedtekster, noter, mindre illustrationer etc.

Endelig kan man have tre spalter – eller flere. Og mulighederne for forskellige billedbredder bliver naturligvis endnu større.

Teknikkens krav til formatet

Som nævnt er det ikke ligegyldigt, hvilket format man vælger. Det skal være sådan, at det trykkeri, der skal producere bogen, har en maskine, der passer til det valgte format. Endvidere at der findes papir i den rigtige størrelse, således at spildet – det papir der evt. må skæres fra – bliver mindst muligt. Det kræver, at man – inden man kommer ret langt i sine overvejelser vedrørende tilrettelægningen – må tale med trykkeriet. Og også helst med bogbinderen, således at man kan sikre sig, at han kan false og indbinde bogen efter trykningen.

Standardformater

De mest anvendte standardformater, A3, A4 og A5 er ikke de mest velegnede til bogfremstilling. Til gengæld har bogproduktionen sine egne standardformater. Og disse formater er der stor sandsynlighed for, at mange trykkerier kan klare.

A-format	115 × 185 mm	beskåret (f.eks. »pocket«-bøger)	
B-format	125 × 200 mm	beskåret (f.eks. romanformat)	
C-format	140 × 220 mm	beskåret (f.eks. større skolebøger)	
D-format	155 × 230 mm	beskåret	} (f.eks. illustrerede værker)
E-format	175 × 250 mm	beskåret	
F-format	190 × 260 mm	beskåret	

Men naturligvis er man ikke bundet af netop disse formater, med mindre trykkeriet kan give et meget favorabelt tilbud på de nævnte formater. Ellers kan man roligt i samarbejde med trykkeri og bogbinder finde frem til et format, som præcis opfylder de krav, man vil stille til den bog, man er i færd med at tilrettelægge.

PAPIRET

Samtidig med at man gør sig sine overvejelser omkring bogens format, må man også gøre sig klart, hvilket papir man ønsker bogen trykt på.

Her er valget bestemt af indholdet. Er der tale om en bog, hvor en væsentlig del er reproduktioner i sort/hvid og/eller farve, så skal der vælges et stykke papir, hvor illustrationerne står godt med en stor detaljerigdom. Og det betyder, at man skal vælge et stykke papir, der er overfladebehandlet.

Er det derimod en bog, som først og fremmest består af tekst, der skal læses, så er det et stykke mat – og gerne let tonet (gulligt) – papir, man skal vælge. Intet er mere generende end at skulle læse i en bog, hvor lyset giver reflekser. Det både sinker læsningen og trætter øjet. Inden for det seneste ti-år har man ofte set bøger trykt på helt kridende hvidt papir. Kontrasten mellem de sorte bogstaver og det helt hvide papir kan gøre, at teksten opleves flimrende, hvilket også trætter og generer øjet. Derfor det let tonede papir, hvor der er tale om tekst-bøger.

Glitning

Når papiret kommer ud af papirmaskinen har det en meget ru overflade. Den kan gøres mere glat ved at lade papiret passere mellem nogle roterende stålvalser. Resultatet er glittet papir.

Den type papir kan ved trykning gengive fine detaljer bedre end uglittet papir.

Overfladebehandling

Man kan også overfladebehandle papiret. Det kaldes så krideret, coated eller bestrøget papir. I denne proces påfører man papirets overflade et tyndt kridtholdigt lag.

Ved trykning på et sådant stykke papir opnår man en meget skarp rastergengivelse, ligesom farver står rent og med stor glans.

Gramvægt

Ved et stykke papirs gramvægt forstår man den vægt i gram, som 1 m² af papiret vejer.

Meget tyndt og let papir, f.eks. gennemslagspapir har en gramvægt på omkring 40 g. Brevpapir og brochurer ligger ofte på 70–80 g.

Papir til bogproduktion ligger normalt på mellem 80 og 100 g.

Baneretning

I papirmaskinen lægger de fibre, som papiret bliver bygget op af, sig hovedsageligt i maskinens længderetning. Derved bliver papiret stivest og stærkest i denne retning.

Det har betydning for, hvordan en bog vil være at slå op i – og at lukke. Det er nemlig vigtigt, at baneretningen i den færdige bog ligger parallelt med ryggen. Ellers kan man opleve, at bogen klapper i næsten før man får den åbnet.

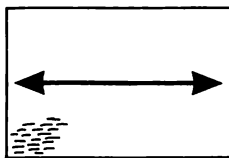

Fig. 30. Går fibrene på langs af papiret, er det smal bane.

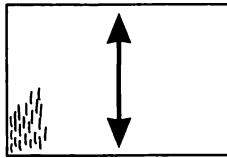

Fig. 31. Går fibrene på tværs af papiret, er det bred bane.

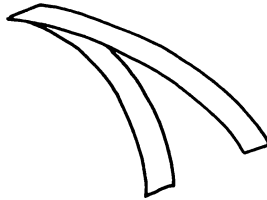

Fig. 32. Man kan bestemme et arks baneretning ved at skære to strimler ud af arket i hver sin retning. Strimlen hvor fibrene går på tværs vil bøje mest nedad.

Når den enkelte side i bogen således skal have en baneretning der går op-ned, (altså parallelt med ryggen) så må man, dvs. trykkeriet finde ud af, hvordan baneretningen skal være på det stykke papir siderne skal trykkes på. Det skal have en baneretning, der, når arket er falset, giver den rigtige baneretning på den enkelte side.

Man bruger udtrykket »smal bane« når maskinretningen (fibrene) går i arkets længderetning, og »bred bane« når maskinretningen går på tværs af arket.

TEKSTEN

Det at læse er en kompliceret proces. Og det skyldes, at vi dels benytter os af et alfabet, der består af en række helt abstrakte figurer, som vi må lære, og dels af at vi aflæser teksten ved at rykke øjnene i spring. Vi stopper øjnene ét

sted på linien og »affotograferer«, hvad vi kan overskue her (fikseringsfelt). Så rykker vi øjnene frem til næste fikseringspunkt, og sådan fortsætter vi. Afhængig af hvor trænede læsere vi er, kan disse spring være kortere eller længere, men mange kan træne sig op til at kunne overskue en hel linie i én fiksering.

At vores læsning fungerer som den gør, betyder at der vil være nogle grænser for, hvor lange linier vi kan overskue. Blicher de for lange, kan øjnene have vanskeligt ved at blive på den rigtige linie. Måske vil øjnene hoppe op i den ovenstående linie eller ned i linien nedenunder.

På samme måde betyder afstanden *mellem* linierne også meget for, hvor let det vil være for os at holde øjnene på den rigtige linie.

Ved tilrettelægning af teksten er linjelængde og linjeafstand derfor to faktorer, der bør tages hensyn til.

Når der i det følgende gives nogle råd og vejledninger, er udgangspunktet således ikke alene æstetik, men i nok så høj grad funktion.

Man kan ret let danne sig et indtryk af, om en tekst er let at læse: er den overskuelig, indbydende, nem for øjnene at aflæse?

Om en tekst bliver svær eller god at læse er derfor først og fremmest et spørgsmål om at bruge sin sunde fornuft.

Antikva skrifter/grotesk skrifter

Til brødskrifter (brødteksten er betegnelsen for den »almindelige« sammenhængende læsetekst) har man to hovedgrupper af skrifter: Antikva og grotesk.

De adskiller sig ved, at antikva formen er forsynet med fødder (seriffer), og at de er bygget op med varierende stregtykkelser.

Groteskskrifterne er uden fødder, og stregtykkelserne er næsten altid uden den store kontrast.

Til bøger med større tekstmængder er der ingen tvivl

Fig. 33. En aktiva-skrift. Stregtykkelsen veksler mellem tyk og tynd, og der er mange variationer i de forskellige seriffer (fødder) og udløb.

Fig. 34. En grotesk-skrift. Her er stregtykkelsen meget ensartet, og der er ingen variationer i bogstavernes afslutninger.

om, at skrifter med fødder er at foretrække. Serifferne hjælper med til at holde øjnene på linien: de får nogle vandretgående træk. Samtidig er de enkelte bogstaver mere differentierede og derfor lettere at skelne fra hinanden. Se illustrationen.

Hvilken skrift skal der vælges?

Der er i dag en mangfoldighed af skrifter at vælge imellem. Men til bogopgaver bruges der faktisk ikke så mange forskellige skrifter. Det kan måske undre én, men tradition og vane spiller formentlig en stor rolle i denne forbindelse.

Eksempler på gode – og meget benyttede – bogskrifter er: Baskerville, Garamond, Century, Times, Aldus og Plantin.

Hovedparten af disse skrifter er – eller har deres forbilleder i – meget gamle skrifter.

Med hensyn til de mange fotosatssystemer, der er på markedet, skal man være klar over, at de enkelte skrifter kan se forskellige ud fra system til system. I ét system er

Et af vor tids mest brændende problemer er forholdet mellem mennesket og maskinen,

Fig. 35. Baskerville

Et af vor tids mest brændende problemer er forholdet mellem mennesket og maskinen,

Fig. 36. Garamond

Et af vor tids mest brændende problemer er forholdet mellem mennesket og ma-

Fig. 37. Century Schoolbook

Et af vor tids mest brændende problemer er forholdet mellem mennesket og maski-

Fig. 38. Times

Et af vor tids mest brændende problemer er forholdet mellem mennesket og maskinen,

Fig. 39. Aldus

Et af vor tids mest brændende problemer er forholdet mellem mennesket og maskinen,

Fig. 40. Plantin

skriften måske tegnet kraftigere end i et andet osv. Det betyder, at man må bede om satsprøver fra det trykkeri/sætter, der skal arbejdes sammen med på en given opgave. Først når man har en satsprøve, kan man vurdere, om den valgte skrift nu også er, som man havde forventet.

Udgangspunkt for valg af skrift kan dels være, hvad man selv synes er pænt, og dels hvilken skrift man finder er let og god at læse. Men i nogle tilfælde kan andre ting også spille ind i valget af skrift. Skal man f.eks. tilrettelægge en bog, der omhandler et historisk emne, ja, så vil det være nærliggende – og yderst rimeligt – at vælge en skrift, der stammer fra den pågældende historiske periode. Ligeledes kan geografiske grunde spille ind. Omhandler bogen noget om England, ja så vil det vel være naturligt at vælge en skrift der stammer fra det angelsaksiske område.

Hvor stor skal skriften være?

Afhængig af hvilken skrift der er valgt, vil en skriftstørrelse på 9–12 punkt være god at læse for de fleste.

Et punkt (forkortet p eller •) er den mindste enhed i det typografiske målesystem. Det er et 12-tal system, og 12 punkt kaldes en Cicero (forkortes cic).

1 punkt svarer til 0,37 mm.

Når man siger om en skrift, at den har størrelsen 12 punkt, kan man dog ikke direkte på et aftryk af skriften måle, at det er en 12 punkt skrift.

De 12 punkt stammer fra højden på den blyklods (kegle), bogstavet har været støbt på. Måler denne kegle 12 punkt i højden, så er der tale om en 12 punkt skrift. Dette kan synes urimeligt, da kun ganske få bøger bliver sat med blytyper. Langt den største del af bogproduktionen bliver sat i fotosats, hvor bogstaverne på den ene eller den anden måde fotografisk bliver overført til fotografisk papir eller film. Og her er der ingen blykegler at måle på. Men sådan er det altså, og skal man finde frem til en skrift-størrelse, ja

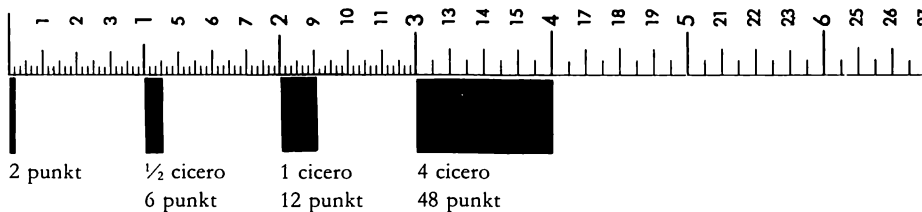

Fig. 41. Det typografiske mål: Ciceromålet.

så må man rådføre sig med en skriftprøvebog eller tale med trykkeriet/sætteriet.

For at gøre dette område endnu mere besværligt, så er man begyndt også at regne i et andet system, nemlig pica-systemet. Det er et mål som nogle, amerikansk fremstillede fotosatsanlæg benytter sig af. Pica'en er en smule mindre end Cicero'en. Her må man igen rådføre sig med satsleverandøren, så man ikke kommer ud for uforudsete problemer. Men flere satsanlæg kan arbejde i begge systemer, ja flere kan endda også arbejde i et tredje, nemlig i millimeter.

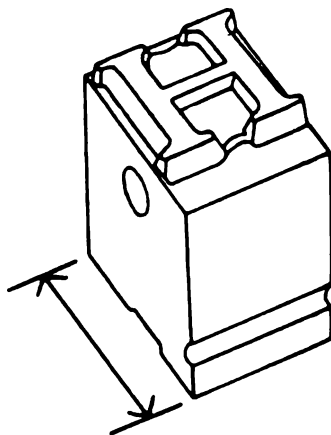

Fig. 42. Det er højden på blyklossen (keglen) der skal måles, når skriftstørrelsen skal bestemmes.

Linjelængde

Som tidligere nævnt er der grænser for, hvor lange man skal sætte sine linier. Bliver de for lange, giver det problemer for læseren at få øjnene til at holde sig på linien.

Det kan være vanskeligt præcist at sætte tal på hvor mange enheder, der skal være på en linje. Det vil afhænge af skriften og dens størrelse. Men normalt anses en spaltebredde med 50–65 enheder pr. linie at være passende.

Linieafstand (skydning)

Afstanden mellem linierne (skydningen) har som nævnt også stor betydning for aflæsningen af teksten. Er afstanden lille, vil hele tekststykket være tilbøjeligt til at flyde sammen; det er svært at skille den ene linie ude fra den anden. Er der derimod rimelig luft mellem linierne, vil hver linie stå for sig, og læseren vil ikke have problemer med at holde øjnene på linien fra start til slut. Samtidig vil det lette læseren at finde den næste linie ved lineskift.

Fig. 43.

Denne satsprøve vil mange nok synes er vanskelig at læse. Det kan forekomme mærkeligt, da selve skriftgraden er stor. Men problemet med aflæsningen kommer af, at de enkelte linier ikke skiller sig klart ud fra hinanden. Læsernes øjne har svært ved at holde sig på den enkelte linie.

Denne satsprøve er sat med en mindre grad. Til gengæld er skydningen forholdsmæssigt blevet større. De fleste vil nok synes, at den er lettere at læse end det foregående eksempel. I denne prøve bliver det lettere at holde øjnene på hver enkelt linie. Linien skiller sig klart ud fra de øvrige.

Inden for den plads, man har til rådighed er det derfor ikke altid løsningen bare at gøre skriften så stor som mulig, hvis man ønsker at gøre det godt for læseren. Så hellere vælge en grad mindre, så man har mulighed for at få rigelig skydning.

Målangivelser

I afsnittet om skriftstørrelser blev det forklaret, hvorfor en 12 punkt skrift hedder 12 punkt.

Det er en af de informationer, sætteriet skal have, når de skal sætte en bog.

Et andet mål de skal have, er målet på afstanden mellem linierne, skydningen. Hvis man har valgt en 12 punkt skrift, og sætter linierne lige oven på hinanden, skriver man således: 12/12. – Og læser det 12 på 12.

Denne tekst er sat med Times 12/12. Skriftens størrelse er 12p, og afstanden fra den ene lines underkant (grundlinie) til den næste er også 12 p.

Denne tekst er sat med Times 12/13. Skriftens størrelse er stadigvæk 12p, men nu er afstanden mellem linierne forøget med 1p. Skydningen bliver derved 13p.

Denne tekst er sat med Times 12/14. Her er skydningen forøget med yderligere 1p til 2p, og altså bliver afstanden fra grundlinie til grundlinie nu 14p.

Fig. 43A. 3 forskellige opsætninger. Det er den samme skrift og samme skriftstørrelse i alle 3 eksempler, men afstanden mellem linierne ændres.

Hvis man ønsker en større afstand mellem linjerne, f.eks. 1 punkt ekstra, men ellers beholder den samme størrelse skrift, skrives det således 12/13. Det første tal er stadigvæk størrelsen på skriften, og det sidste er skydningen.

Ønsker man 2 punkt skydning, hedder det: 12/14. Osv.

Det tredje mål, sætteriet skal have opgivet, er målet på spaltebredden. Den er selvfølgelig afhængig af bogens format, skriftens størrelse osv.

Den opgives i Cicero. F.eks. 22 cic. Eller 22½ cic. Normalt vælger man en bredde på hele eller halve antal cicero, men der er intet til hinder for at vælge en bredde på f.eks. 22 cic og 4 punkt.

Satsen i denne bog er skriften Garamond, 10/12, sat på 20 cic!

Bagkant

Begyndelsen på en linie kaldes forkant, liniens afslutning bagkant. Når der er tale om bagkanten kan man få sat sin tekst på to forskellige måder: med fast eller løs bagkant.

Fast bagkant betyder, at linierne har samme længde. Løs bagkant betyder, at linierne er af forskellig længde. Alle linier begynder fra samme forkant, men de slutter ikke lige under hinanden.

Når man har disse to muligheder, skyldes det, at man fordeler den overskydende luft, der fremkommer ved sætningen af en linie, på forskellig måde.

Ønsker man, at linierne skal være lige lange, sker der det i sætningen, at sætteren – eller elektronikken i sættemaskinen – registrerer, når linien »er fyldt op«, dvs. at der ikke er plads til flere ord eller stavelser i linien. Derefter fordeles den luft, der bliver til overs, i de ordmellemlum, der findes i linien.

Derved får man i sats med *fast* bagkant ordmellemlum af forskellig størrelse i de enkelte linier. Men ved godt sat tekst registrerer man ikke dette. Kun hvis man sætter i

smalle spalter med fast bagkant, kan man komme ud for meget ujævne ordmellelrum fra linie til linie. Det kan genere læsningen betydeligt. Har man spalter med under 40 enheder pr. linie, bør man få dem sat med løs bagkant.

Sætter man med *løs bagkant*, bliver alle ordmellelrum sat med den samme bredde. Og den luft, der så bliver til overs i den enkelte linie, får så lov til at blive, hvor den er; nemlig i bagkanten af linien. Derved fremkommer linier af uens længde. Noget alle kender fra skrivemaskinen.

Den løse bagkant har den fordel, at satsen bliver meget jævn. Der opstår ingen huller i form af uregelmæssige ordmellelrum. Men det sker på bekostning af en rolig bagkant.

I almindelige bøger f.eks. romaner er det rimeligt at arbejde med den faste bagkant. Dels fordi vi er vant til at læse bøger, der er sat på den måde, dels fordi man ofte arbejder med linielængder, der er så brede, at der fremkommer et rimeligt antal ordmellelrum, hvori den overskydende luft kan fordeles.

Fremhævelser i teksten

Er der ord eller sætninger, der skal fremhæves i teksten, råder man over flere muligheder.

Normalt har man, når man har valgt sin brødskrift (oftest den ordinære udgave af skriften), to muligheder for at fremhæve ord eller sætninger i teksten: en *kursiv* (skrå) udgave af skriften, og en **halvfed** (kraftig) udgave.

Om det er den ene eller den anden mulighed, der skal bruges, afhænger af teksten og opsætningen i det hele taget.

Normalt vil en kursiv være at foretrække. Den er markant nok til at skille sig ud fra den øvrige tekst, og samtidig er den ikke så dominerende, at den springer alt for meget i øjnene. Det kan til gengæld den halvfede udgave komme til. Valget bør afhænge af, hvor kraftigt man ønsker noget fremhævet.

Både kursiv og halvfed er dog noget, man kun bør benytte i små mængder. Større tekstmængder sat med disse udgaver af skriften vil være vanskelige at læse.

Halvfed er måske især velegnet til ledeord i begyndelsen af en linie.

Man kan også bruge STORE BOGSTAVER (Versaler) til fremhævelser. Men dette vil altid give noget flimren i teksten, samtidig med, at Versaler er vanskelige at læse.

Markering af nye afsnit

Når der i teksten kommer et nyt afsnit, bør dette altid markeres i satsen.

Det kan gøres ved enten i forkanten af den første linie i afsnittet at lade lidt luft stå: Dette kaldes en indrykning.

Eller man kan forøge afstanden mellem afsnittene.

Om man vælger den ene eller den anden løsning beror på indholdet. Den sidste løsning giver en vis afbrydelse af aflæsningen, som måske med fordel kan bruges, hvis der skal være et større ophold i teksten.

Normalt vil en indrykning i en løbende tekst være at foretrække. Den markerer tydeligt nok, at der kommer et nyt afsnit, uden at det slår læserytmen i stykker.

Billedtekster

Når vi får en illustreret bog i hånden, er noget af det første vi overhovedet læser billedteksterne. Derfor er det vigtigt, at billedteksterne er placeret præcis dér, hvor der er brug for dem, nemlig i direkte tilknytning til illustrationerne. Intet er mere generende end at skulle lede efter billedteksterne – eller finde dem, og så ikke vide, hvor de hører til.

Billedtekster må i sin opsætning skille sig klart ud fra den øvrige tekst. Oftest ser man kursiv anvendt, og det kan så være i samme størrelse og skydning som brødteksten. Hvis der er tale om omfattende tekster, er kursiv muligvis

for vanskelig at læse, og man kan så overveje at bruge brødtekstens skrift, men i en mindre grad.

Overskrifter

Det typografiske system i overskrifterne skal klart tilkendegive over for læseren, hvor vigtigt det pågældende afsnit er – eller om der begynder en helt ny helhed.

Normalt arbejder man med tre former for overskrifter:

Kapiteloverskrift
Hovedafsnit
Mellemrubrik

Naturligvis kan der i nogle tekster forekomme flere former for overskrifter, men det vigtigste er, at de indbyrdes er således graderet, at læseren let kan orientere sig i teksten.

Kapiteloverskriften er den, der skal være størst – eller have mest plads omkring sig. Luften har overordentlig stor betydning i typografi, og selv en lille grad i en skrift kan få stor vægt, hvis den står helt for sig selv på en side.

Hovedafsnittet skal være mindre end kapiteloverskriften. Men den skal dog klart tilkendegive, at det er noget nyt, man skal begynde på.

Mellemrubrikken er den overskrift, der findes nede i selve teksten. Den kan nøjes med at være i samme grad som brødskriften i f.eks. halvfed for at markere sig.

Man kan med fordel placere mellemrubrikkerne i et »huk« i spalten, der svarer til et helt antal linier. På den måde vil man hele bogen igennem kunne holde linieregister, dvs. at alle linier flugter med hinanden. Det ser dels pænt ud, dels letter det trykkeriet, når de skal monteres siderne op. Gennemføres denne placering konsekvent bliver der ingen halve afstande at tage hensyn til.

Mellemrubrikken bør placeres nærmest det afsnit, der følger end det foregående. Placeres mellemrubrikken lige i midten, vil den synes at sidde for højt.

SÆTNINGEN

Når manuskriptet er færdigt, og man har valgt skrift, skriftstørrelse, linielængde og skydning samt evt. indrykning kan sætteren gå i gang med at omsætte manuskriptet til sats.

Tidligere blev al sats fremstillet støbt i bly. Enten som løse bogstaver sat op efter hinanden, eller støbt sammen linie for linie.

I dag er den overvejende del af al sats fotosats. Det har vist sig at være en mere hensigtsmæssig måde at fremstille sats på i dag.

Sætter man i bly, så trykker man direkte fra blytyperne. I fotosats er det fotografisk papir eller film, der kommer ud af fotosatsanlægget, og dette materiale kan man naturligvis ikke trykke direkte fra. Det må overføres til trykplader, hvorfra man så kan trykke, f.eks. i offset, som bliver beskrevet side 156.

Der findes mange forskellige former for fotosatsanlæg. Fra ganske enkle anlæg, hvor hvert enkelt bogstav bliver eksponeret af en lysstråle, der går gennem et negativ hvor skriften sidder – til store udbyggede anlæg, der både kan behandle tekst og fremstille sats via elektronik.

Og man er allerede flere steder begyndt at skrive bøger på den måde, at forfatteren sidder og skriver foran sin dataskærm. Når manuskriptet er færdigt, og det hele er overført til en diskette, hvorpå alle informationerne ligger, kan denne diskette sættes direkte i en fotosætter, der så sætter manuskriptet, som man gerne vil have det!

Men uanset om satsen bliver fremstillet i den ene eller den anden teknik, så er overvejelserne omkring læselighed, funktion og æstetik de samme.

Tekst på skrivemaskine

Et middel til satsfremstilling, som man ofte selv har mulighed for at benytte sig af, er skrivemaskinen.

Den har den fordel, at man ser det færdige resultat med det samme, og på den måde kan man – mens man skriver – selv disponere teksten. I mange tilfælde giver det også en klar økonomisk fordel.

Naturligvis er satsbilledet på ingen måde at sammenligne med f.eks. en god fotosat tekst. Men til mange formål vil skrivemaskinen være yderst velegnet.

Skriver man sin tekst på skrivemaskine, bør det være på en elektrisk maskine med engangscarbon-bånd. Kun på den måde er man sikret et ensartet og reproduktionsvenligt resultat.

Der findes mange forskellige skrifter at vælge imellem. Ikke alle er lige velegnede til bog-sats-fremstilling. Her skal nævnes Courier, som dels er god at læse, dels tilpas kraftig til også at kunne tåle at blive nedfotograferet.

Skrivemaskineskrifter findes i to størrelser. Nogle skrivemaskiner kan skrive med dem begge. Det er 10 og 12 pitch størrelser. Det betyder, at der går henholdsvis 10 og 12 enheder ind på en tomme. 10 pitch skriften er altså større end 12 pitch skriften.

10 pitch skriften kan godt i større tekstmængder virke for stor og lidt læse-blokerende. Derfor kan den med fordel nedfotograferes til 70%. Det svarer til, at man skriver på formatet A4 og fotograferer det ned til A5.

12 pitch skriften er god i sin egen størrelse, og kan dårligt tåle at blive fotograferet ned. Så bliver den for lille.

MANUSKRIPDET

Et manuskript er to ting: Dels forfatterens eget produkt, og dels et arbejdsgrundlag for den første proces i bogens produktion: sætningen.

Af hensyn til det sidste er det meget vigtigt, at det manuskript, man overlader til sætteriet, er udført på en

sådan måde, at det er let for sætteren at arbejde med. Det skal være let at læse og let at finde rundt i. Det skal være fejlfrit, og hvis der er fejl, skal de være rettet med standard-korrekturtegn.

Et ordentligt, renskrevet manuskript er en forudsætning for, at sætningen kan forløbe problemfrit og hurtigt, og at satsen kan blive så billig som mulig.

Checkliste/manuskript

1. Manuskriptet bør skrives på skrivemaskine på papir i format A4 (21 × 29,7 cm).
2. Anvend dobbelt linieafstand. (Dette giver plads til evt. rettelser og tilføjelser).
3. Skriv med en venstremargin på ca. 6 cm.
4. Skriv med ensartet liniebredde. (Antal enheder).
5. Brug korrekturtegn DS 114 (se side 146) hvis der er rettelser.
6. Skriv kun på den ene side af papiret.
7. Nummerér manuskriptsiderne.
8. Markér i manuskriptet, hvor illustrationer skal placeres – og vedlæg dem som bilag.
9. Skriv billedtekster o.l. som manuskript for sig.
10. Tag en kopi til eget brug (korrekturlæsning m.m.).

Manuskriptark

Det kan være en god idé at lade trykke nogle manuskriptark, hvor der er tale om bøger med f.eks. flere bidragydere, eller om bøger eller hæfter, der udkommer regelmæssigt.

På denne måde kan man sikre sig ensartethed i alle manuskripter, hvad der både vil lette redaktionens og senere sætterens arbejde.

Sådanne fortrykte ark kan udformes på forskellig måde. Men der skal nok være et fast hoved, som kan udfyldes med emne, sidetal, forfatter etc.

Arket bør endvidere være forsynet med to lodrette streger

Der mangler et bogstav	Lgl
Et helt ord eller delene af et ord går udgår	— del
Et bogstav står ved det følgende ord	∩ Y
To fejl – forskellig markering	Le Te
Denne rettelser er blevet annulleret	— del
+> To linjer, der står for tæt på hinanden, skilles ad på denne måde	+> —
To linjer, der står for langt fra hinanden, trækkes sammen	(
Linjen rykkes ind	┌
Linjen rykkes ud	←
Udgangslinje her. Her begynder en ny linje	└
Linjen slutter her.	↪
Denne føres op i umiddelbar fortsættelse	↪
Et ord sprunget over	Yer
Ordstillingen skal her ændres	Lo dH
To ord skifte skal plads	┌
Mellemrumstypen glemt. Ordet trækkes sammen	Y ∩
Mellemrummet for stort	↑

Fig. 44. Nogle af de mest anvendte korrekturtegn.
 DS 114 fra Dansk Standardiseringsråd viser samtlige tegn.

med en passende afstand. Her imellem skrives så teksten. Afstanden – bredden af spalten – kan evt. være beregnet på grundlag af optælling af bredden af en sat linie, således at 1 linie på manuskriptarket svarer til 1 sat linie. På den måde er det hurtigt at overskue, hvor meget manuskriptet kommer til at fylde.

MANUSKRIPTOPTÆLLING + OMFANGSBEREGNING

Det vil ofte være nødvendigt at kunne beregne et manuskripts omfang, således at man kan vurdere den færdige bogs omfang. Dette har betydning i den økonomiske oversigt, i beregning af papirforbrug, trykomkostninger og bogbinderarbejde.

Man begynder at tælle manuskriptet op: Hvor mange enheder (bogstaver, ordmellemlum, tal og tegn) består hele manuskriptet af? Man tæller en gennemsnits-linie op og ganger den med antal linier i manuskriptet.

Når man skal beregne, hvor meget dette kommer til at fylde i den færdige sats, må man vide, hvorledes bogen skal sættes. Hvilken skrift skal der bruges, hvilken skriftgrad, hvilken linie-skydning og hvor brede linier skal teksten sættes på?

Et manuskript skrevet på en almindelig skrivemaskine er normalt let at tælle op, fordi samtlige anslag fylder lige meget. Hvad enten det er et stort W eller et lille i, er bredden den samme. Det betyder, at på en vis bredde er der i alle linier det samme antal enheder.

Således forholder det sig ikke i den satte tekst. Her er der forskel i bredden af de enkelte anslag. Derfor vil der altid være et forskelligt antal anslag – selv i linier der har samme bredde. For at kunne regne et *gennemsnit* ud her,

bliver man nødt til at tælle f.eks. 10 linier op, og så dividere tallet med 10.

Når antallet af enheder i satslinien er talt op, dividerer man dette tal op i antallet af enheder i hele manuskriptet. Derved kommer man frem til, hvor mange satslinier manuskriptet vil fylde. Det samlede antal enheder kan derefter divideres med det antal linier, der skal være på hver side. På denne måde når man frem til, hvor mange sider bogen bliver på. Hertil skal dog lægges plads til overskrifter, titelsider etc., og skal bogen illustreres, må man også prøve at vurdere, hvor meget disse vil komme til at fylde.

$$\frac{\text{Antal enh./manus.linie} \times \text{antal manus.linier}}{\text{Antal enh./satslinie}} = \text{antal satslinier}$$

$$\frac{\text{Samlet antal satslinier}}{\text{Samlet antal satslinier på siden}} = \text{antal sider i bogen}$$

KORREKTUR

Når teksten er sat, leveres der en korrektur fra sætteriet.

En sådan korrektur bør i virkeligheden kun tjene som kontrol af, at der ikke er direkte slå- og stavfejl i teksten. Eventuelle fejl skal naturligvis rettes.

Korrekturen må ikke være det sted i produktionsforløbet, hvor forfatter og/eller redaktør pludselig finder ud af, hvad det i grunden var, de *skulle* have skrevet. Dels vil en sådan omskrivning tage yderligere tid, dels kan det få til følge, at den oprindelige omfangsberegning ikke holder. Og begge dele vil naturligvis betyde en væsentlig fordyrelse.

Et manuskript, der sendes til sætning, bør derfor være færdigbehandlet og let at gå til for sætteriet.

ILLUSTRATIONER

Bogillustrationer kan bestå af 3 typer originalmateriale:

Stregoriginaler

Halvtoneoriginaler

Farveoriginaler

Stregoriginaler

Stregoriginaler er illustrationer, som består af heldækkede flader, streger eller prikker.

For at kunne blive reproduceret godt kræves det, at flader og streger står kraftigt og skarpt. Grålige fotokopier er normalt uegnede. Ligeledes er illustrationer i svage farver, f.eks. lyseblå, ikke umiddelbart mulige at affotografere. Er man i tvivl om materialets egnethed, må man rådføre sig med trykkeriet.

En stregoriginal kan også være et tidligere trykt billede, f.eks. et fotografi, der har været trykt før. I dette tryk vil billedet være opdelt i prikker (raster), og det betyder, at det direkte kan affotografes som en stregoriginal.

Halvtoneoriginaler

Dette er det tekniske udtryk for egentlige fotografier i sort/hvid.

Disse originaler kan – i modsætning til stregoriginalerne – ikke affotografes direkte. De skal fremstilles som rasterbilleder. Det betyder, at de forskellige gråtoner, originalbilledet har, skal omdannes til små prikker af forskellig udbredelse, afhængig af, om der er mørke eller lyse felter på originalen.

Hvor stor udbredning det enkelte rasterpunkt får, bestemmes af optagelsen i reproduktionskameraet. Det afhænger som sagt af tonerne i originalbilledet. Men man kan selv bestemme, hvor fint et raster man vil arbejde med.

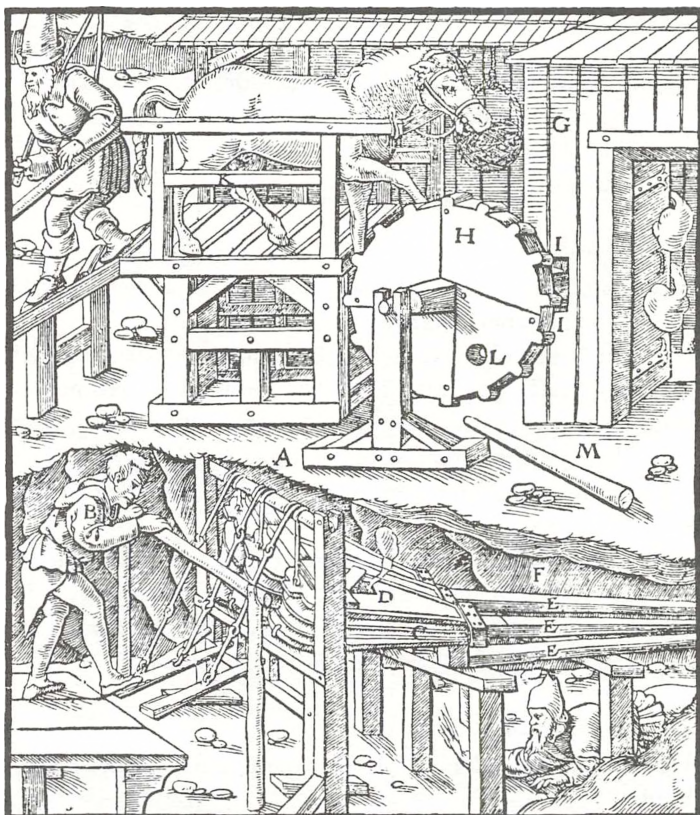

Fig. 45. Eksempel på en stregillustration.

Jo flere rasterpunkter pr. cm man opdeler et fotografi i, des finere detaljegengivelse får man.

Rasterfinheden er udtryk for, hvor mange linier pr. cm rasteret har. Et raster på f.eks. 25 linier vil opdele fotografiet i 25×25 rasterpunkter = 625 rasterpunkter pr. cm^2 .

Hvilken finhed man skal vælge afhænger bl.a. meget af, hvilket papir man skal trykke på. De normalt anvendte rasterfinheder til offset er:

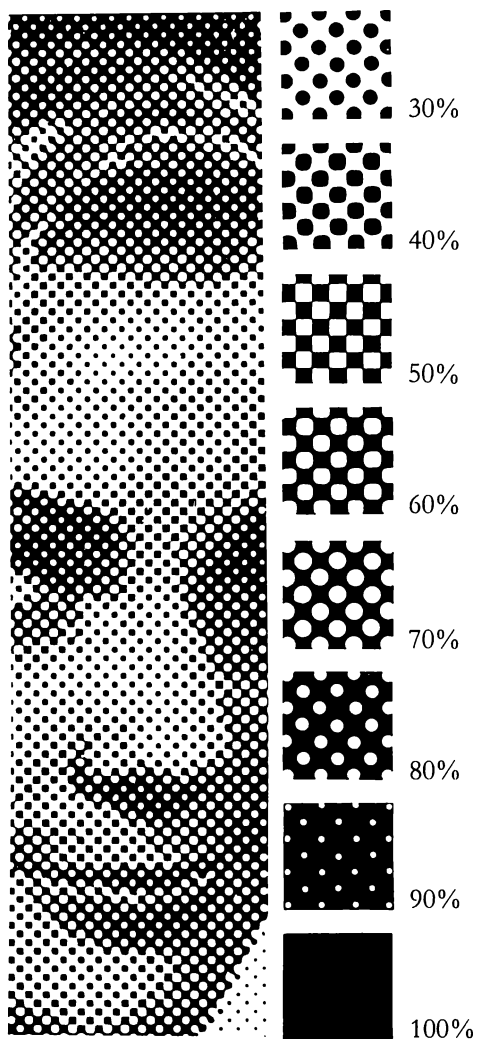

Fig. 46. Den farvetone, rasteret giver, angives i procent af en fuldt dækket tone.

- 24–34 linier/cm til avispapir
- 30–48 linier/cm til uglittet papir
- 40–54 linier/cm til glittet papir
- 40–60 linier/cm til coated papir

Men også her gælder det, at man skal rådføre sig med sit trykkeri. Ofte ser man eksempler på, at der, for at gøre det så godt som muligt, er valgt et for fint raster til det papir, der skulle trykkes på. Mange illustrationer er af denne årsag kommet til at stå skjoldet og klattet.

Farveoriginaler

Har man farveoriginaler, der skal gengives i farvetryk, må trykkeriet (reproduktionsanstalten) først separere originalen i de fire standard-farver, man bruger til farvetryk: gul, blå (cyan), rød (magenta) og sort. Det gør man ved at affotografere originalen gennem forskellige farvefiltre, og samtidig lægger man et raster ind i de enkelte farver ligesom ved halvtonereproduktionen.

På samme måde som man ved sætningen får et korrekturftryk til rettelser og kontrol, så får man ved farveillustrationer et prøvetryk til godkendelse. Det kan enten være et aftryk af illustrationen trykt »rigtigt« på det papir, bogen senere skal trykkes på, eller det kan være et fotografisk overført farveaftryk – f.eks. Cromalin.

Ud fra prøven kan man så vurdere, om farveholdningen er blevet rigtig. Blot skal man huske, at læseren ikke har originalen at sammenligne trykket med. Så man bør faktisk vurdere prøvetrykket uden at se på originalen. Måske har originalen – f.eks. et diapositiv – rødstik el.lign, som kan afbødes i reproduktionen. Man vil derved kunne få en gengivelse, der fremtræder bedre end originalen. Men man bør altid overveje sine farvekorrektioner meget nøje. Er det f.eks. et maleri, der skal gengives, ja, så er det naturligvis et krav, at trykket bliver så original-tro som overhovedet muligt.

Det lys, man vurderer farveoriginaler og prøvetryk i, spiller en stor rolle for bedømmelsen. En farve ændrer sig meget, fra at man ser den i sollys en sommerdag til en efterårsdag i gråvejr. Eller fra elektrisk belysning til dagslys. Derfor har man indført en standardbelysning til brug ved vurdering af disse ting. Det er lysstofrør med en farvetemperatur på 5000° Kelvin.

Billedbeskæring

En rigtig beskæring af et billede kan have stor betydning for, hvordan billedets virkning bliver.

Ved en beskæring kan man bl.a. få lagt vægten på netop dét, man finder er det væsentligste i billedet.

For at kunne danne sig et indtryk af, hvorledes en beskæring vil virke, kan man med fordel benytte to vinkler fremstillet i karton. Ved at føre disse hen over billedet, kan man se, hvilken virkning en beskæring vil have.

Når det ønskede udsnit er fundet, må man hverken klippe eller skære eller tegne direkte på billedet. Det skal måske bruges i en anden beskæring på et senere tidspunkt. Tag derimod et stykke kalkepapir og tape det fast henover billedet. Og marker derefter med en filtskriver eller en blød blyant på kalkepapiret, hvordan beskæringen skal være. Brug aldrig et hårdt skrive- eller tegneredskab. Anvender man f.eks. en kuglepen, vil den kunne sætte mærker i billedets overflade, og de kan være umulige at få fjernet.

Ændring af billedstørrelser

Det er de færreste billeder, man kan bruge i den størrelse, de foreligger i, og der vil derfor meget ofte være behov for at få fotograferet illustrationerne op eller ned. Afhængig af billedets – eller det valgte udsnits – højde og bredde, kan man hurtigt overskue, hvad der sker med et billede, hvis man f.eks. ændrer bredden fra 10 cm til 16 cm. På overliggen af kalkepapir tegner man en streg diagonalt gennem

Fig. 47. Ved hjælp af to papvinkler kan man hurtigt og overskueligt beskære et billede.

billedets to modstående hjørner: fra nederste venstre hjørne til øverste højre. De ændringer der så gøres i bredden, vil hele tiden svare til en højde, som skærer hinanden på diagonalstregen. Og det gælder, hvad enten billedet skal sættes op eller ned.

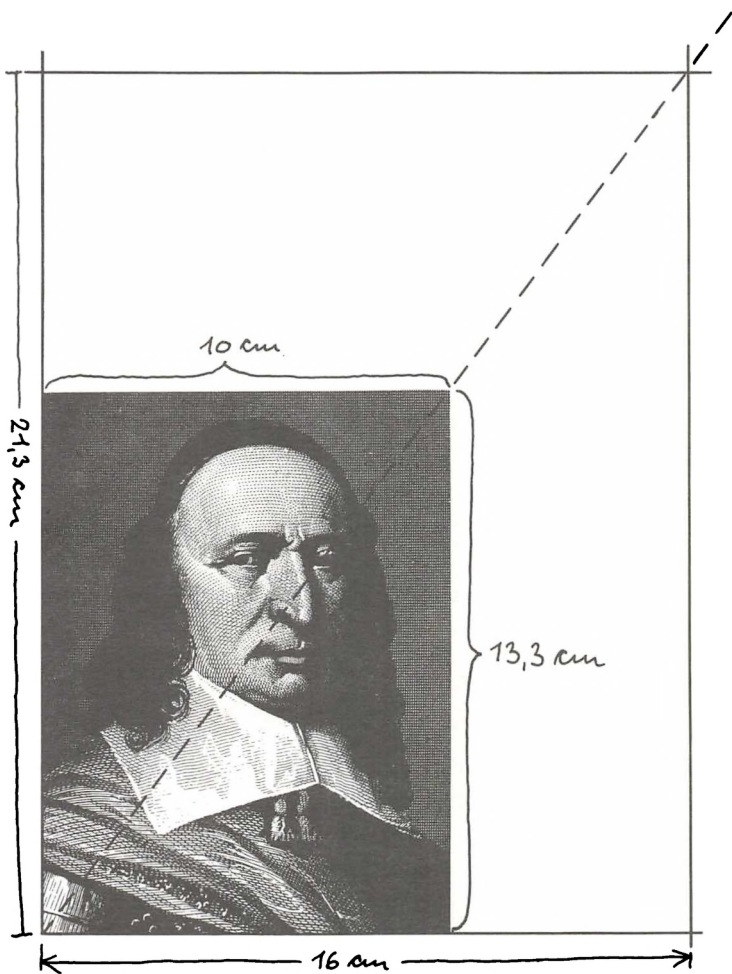

Fig. 48. Ved brug af diagonalmetoden kan man finde ud af, hvilket mål man får i højden, når man f.eks. som her ønsker at ændre et billedes bredde fra 10 cm til 16 cm.

Størrelsesændringer kan også angives i % af originalens størrelse. En original i formatet 24 × 30 cm, der skal reproducere i 90%, vil således blive 21,6 × 27 cm stor. Angivelsen 100% betyder, at originalen skal gengives i hel størrelse (kan også markeres med betegnelsen 1/1).

Angivelsen 150% betyder, at det færdige billede skal være en halv gang højere og bredere end originalen. Er denne igen 24 × 30 cm, vil en 150% reproduktion give slutmålet 36 × 45 cm.

TRYKNING

Der er to trykmetoder, der kan komme på tale, når det drejer sig om bogproduktion: bogtryk og offset-tryk. Tidligere blev alle bøger trykt i bogtryk, men i dag bliver langt den største del trykt i offset.

Det har vist sig at være en god og hensigtsmæssig trykmetode.

Bogtryk

Bogtryk er en højtryksmetode. Dvs. at de trykgivende partier, satsen og illustrationerne er ophøjede. Når trykformen i trykmaskinen bliver valset ind med farve, afsættes farven kun på de ophøjede partier. Når papiret så trykkes ned mod formen, overføres farven direkte fra motiverne til papiret.

I bogtryk er satsen normalt støbt i bly, og illustrationerne er klicheer, hvor motivet er ætset i metal.

Offset

Offset er en plantryksmetode. Dvs. at de trykgivende partier ligger i samme niveau som de partier, der ikke skal trykke med. At dette kan lade sig gøre beror på, at fedt og vand skyer hinanden. Man trykker fra en tynd metalplade, hvorpå motivet er overført ved en fotografisk proces. I trykmaski-

Bogtryk

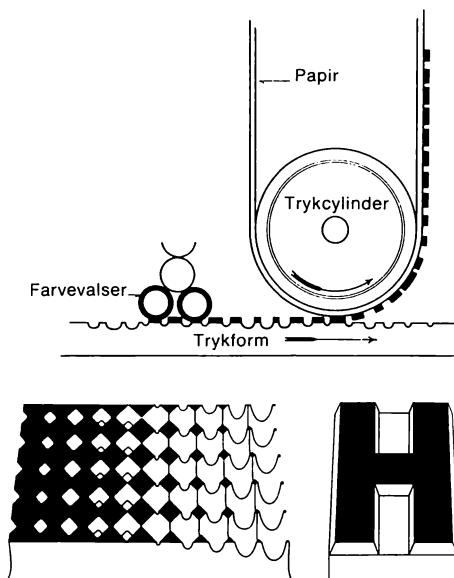

Fig. 49. Bogtryk er en højtryksmetode, hvor de trykkelige elementer er opbøjede. Papiret presses direkte mod trykformen.

nen passerer cylinderen, hvorpå trykpladen er fastspændt, først et sæt valser, der påfører pladen et ganske tyndt lag vand. Da motivet på pladen er »fedtet«, perler vandet væk fra dette og bliver kun »hængende«, hvor der ikke er noget motiv.

Derefter passerer pladen farvevalserne, som afsætter farve de steder, hvor motivet er, men ikke, hvor der er vand på pladen.

Når trykpladen er valset ind med farve, trykkes den mod en anden cylinder, hvorpå der er spændt en gummidug. Motivet bliver så overført hertil, og deraf kommer: offset.

Fra denne gummidug overføres motivet til papiret, som via en modtrykcylinder presses mod gummidugcylinderen.

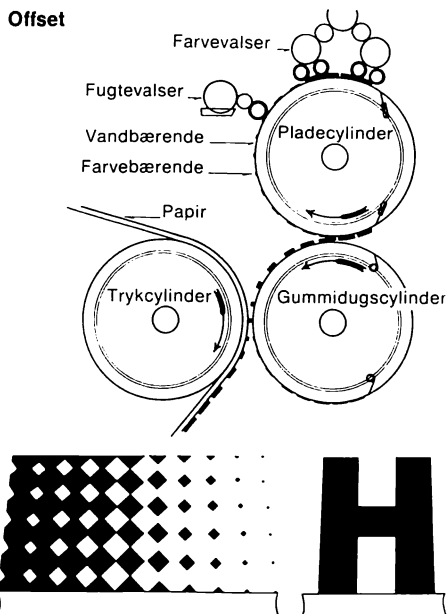

Fig. 50. Offset er en plantryksmetode, hvor de trykende elementer ligger i samme niveau som det, der ikke skal trykkes med. Trykbilledet overføres til papiret via en gummidugscylinder.

Offsetmaskiner findes i mange størrelser. Fra små maskiner der maksimalt kan køre A4-ark til maskiner, der kan trykke store formater og med flere farver i samme proces.

FÆRDIGGØRELSE

Når trykningen er tilendebragt på trykkeriet, forestår der endnu en meget væsentlig del af arbejdet: færdiggørelsen. Det arbejde, som bogbinderiet tager sig af.

Trykarkene skal skæres, falses, hæftes og i de fleste tilfælde indbindes, før arbejdet er færdigt, og bogen ligger klar.

Skæring

Normalt begynder bogbinderen sit arbejde med at skære trykarkene, således at de får den rigtige størrelse til den efterfølgende falsning.

Falsning

Falsningen er den foldning af arkene, der gør, at siderne i bogen kommer til at ligge i den rigtige rækkefølge (i det rigtige format): Det foregår i en falsemaskine.

Afhængig af hvor mange sider bogen eller hæftet er på, og hvorledes det færdige produkt ellers skal fremtræde, er der bogbindermæssigt forskellige muligheder.

Nikkelhæftning. Er der tale om et mindre hæfte eller en mindre publikation, kan man normalt klare sig med hæfteklammer i ryggen.

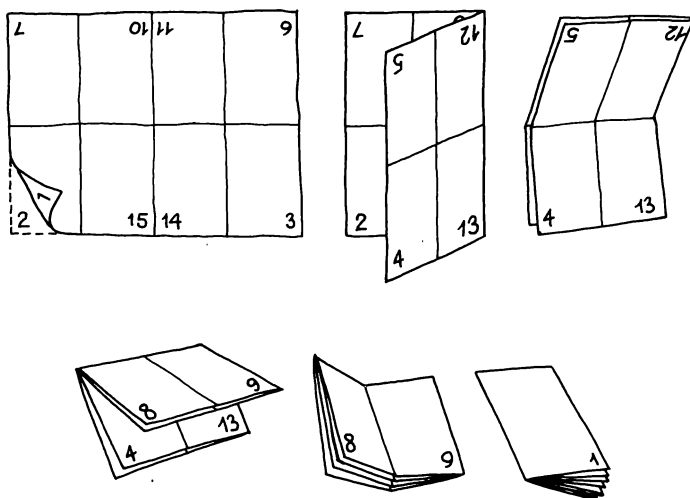

Fig. 51. Således falses et 16-sides ark.

Består tryksagen af mere end 1 ark, stikker man arkene inden i hinanden, inden man hæfteklammer dem. Denne fremgangsmåde benyttes, fordi man ved nikkelhæftning kun kan have 1 ryg – incl. et eventuelt omslag, som hæftes med udenpå.

Garnhæftning. Består tryksagen af flere ark, og er det en bog, der skal kunne tåle at blive læst og slået op i mange gange, så syr man de enkelte ark sammen med hørtråde.

Arkene falses hver for sig og tages op, dvs. at de lægges i den rigtige rækkefølge. Derpå syes (hæftes) de sammen. Hæftningen foregår i dag oftest maskinelt. Ryggen forstærkes normalt med en gaze-strimmel, hvorefter bindet kan klæbes på.

Limindbinding. Dette kaldes også trådløs indbinding. Her syes arkene *ikke* sammen.

Når arkene er taget op, fræser man ryggen af, således at bogen faktisk kommer til at bestå af lutter løse blade. Denne ryg påføres så lim, hvilket er tilstrækkeligt til at holde bladene sammen.

Men ikke alle bøger, og ikke alle papirkvaliteter er lige velegnede til denne proces. Det er imidlertid en hurtig, billig og rimeligt holdbar metode, der bl.a. anvendes til billigbøger/paperbacks.

Andre metoder. Her kan nævnes spiralhæftning og plasticfligehæftning, som er velegnede metoder til samling af rapporter, instruktioner osv. i mindre oplag, eller hvor der skal foretages hyppige udskiftninger af sider (bøger i løsblad-system).

Valg af bindtype

Det må være ud fra krav til funktion og økonomi, om man vælger den ene eller den anden form for indbinding.

Man kan have kartonomslag, »blødt bind«, eller man kan have stift bind.

Kartonomslaget må naturligvis være så kraftigt og så slidstærkt, at det kan holde til, at bogen bruges. På kartonomslaget kan illustrationer og tekst trykkes direkte. Og man kan naturligvis også trykke på omslagets indersider.

Endelig kan omslaget forsynes med flapper, som kan være med til at gøre bogen lidt stivere i det. Samtidig kan flapperne udnyttes på forskellig måde. Man kan anbringe tekst, kort el. større illustrationer – trykt på omslagets og flappens inderside.

Man kan vælge mellem at lade bogen renskære til en bogblok, eller man kan lade omslaget gå lidt ud over selve bogblokken. Går bindet lidt ud over, hedder det formering. Det var især tidligere, hvor det var almindeligt at lade sine bøger binde ind, at man lod omslaget rage ud over bogblokken. Og derfor renskar man heller ikke bogblokken, men overlod til læseren at skære bogen op.

I dag bliver så godt som ingen »privat-bøger« bundet ind, så derfor må man sige, at formeringen ingen nytte er til. Tværtimod bliver den ofte stødt og kommer til at se grim ud.

Hvis bogen skal holde til meget, f.eks. som opslagsbog, kan omslaget lakeres eller lamineres. På den måde bliver overfladen mere afvisende over for snavs og slitage.

På bindet til den indbundne bog trykker man evt. dekoration og tekst på et stykke papir, som efterfølgende klæbes op på det pap, der skal bruges til bindet.

Man har således både trykmæssigt og dekorationsmæssigt næsten helt frie hænder – uanset om man vælger et omslag eller et bind.

Det bør nok til sidst nævnes, at uanset om man vælger den ene eller den anden form for indbinding, er det vigtigt, at der opnås en samhörighed mellem indholdet og omslaget/bindet – både hvad angår dekoration og valg af materialer.

LAYOUT

Det er ikke muligt generelt at sige, hvordan en bog skal bygges op layoutmæssigt, dvs. hvordan samspillet mellem formatet, typografien og illustrationerne skal være.

Det afhænger af den enkelte bogs elementer og af bogens funktion.

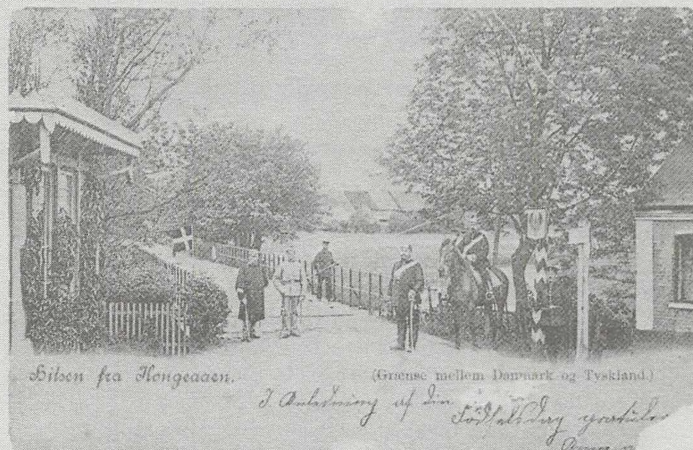
Men en bog, der er godt layoutet, må være en bog, det er indbydende at slå op i, og som giver læseren lyst til at gå i gang med bogen. Det må være en bog, det er let at orientere sig i, – både når det gælder teksten og illustrationerne. Der skal være overensstemmelse mellem det, der bliver fortalt i tekst og billeder, og den måde det bliver fortalt på.

For at kunne præcisere dette lidt nærmere, er der i det følgende vist nogle eksempler på opslag fra bøger, der er færdigproducerede. Og til disse opslag er der knyttet nogle kommentarer.

Eksemplerne er valgt ud fra et omfattende materiale. Der kunne være valgt andre, men det vigtigste har været at få nogle karakteristiske ting trukket frem.

LITTERATURLISTE

- Grafisk håndbog. Bearbejdet af Ole Brinch. Lademann, København 1985.
- Ole Brinch: Grafiske produktionsmetoder. Erhvervsskolernes Forlag, Odense 1980
- Erik Ellegaard Frederiksen: Bogens Funktion og Æstetik. Christian Ejlers' Forlag, København 1981
- Erik Ellegaard Frederiksen m.fl. Bøger på skrivemaskine. Gyldendal, København 1978
- Åke Hallberg: Klart för tryck. Spektras Handboksserie, Halmstad, 1985
- Mourier, Eric: Fra idé til tryk. Hvordan man selv kan udforme sine tryksager, bøger, plakater m.m., og gøre dem klar til trykning. Høst & Søns Forlag, København 1977
- Philip, Ejnar & Frederiksen, Erik Ellegaard: Det danske Skriftatlas. Et udvalg af gode skrifter anvendt i Danmark. Forum, København 1976
- Reimer, Eli: Europæisk standard for klassifikation og gruppering af trykskrifter. Den grafiske Højskole, København 1975
- Jokum Smith: Bogfremstilling. Forening for Boghaandværk, København 1973.

Grænsen ved Foldingsbro. Den tyske toldbygning ses til højre, foran den er opstillet tyske gendarmere med pikkelhuer og til venstre ses to danske gendarmere. I baggrunden på grænseskillet står en mand roligt og fisker. Pavillonen til venstre var indgangen til kroen. Kort fra o. 1900.

**Jens Bruhn: Den gamle grænse – set på postkort
Toldhistorisk Selskab 1978**

Format: 14,8 × 21,0 cm, tværformat

Skrift: Garamond

Sideantal: 72

Foldingbro, set mod syd. Til venstre den tyske toldbygning, der stadigvæk kan ses, og til højre den gamle kro med kørestald.
Kort fra o. 1906.

Det er meget nærliggende og rigtigt at vælge tværformatet til denne bog. Det må formodes, at postkortene er gengivet i hel størrelse. Det fremgår ikke af teksten!

En god detalje er et kort der kan foldes ud bag i bogen. På det kan man orientere sig om, hvor de forskellige grænseovergange var, samtidig med man ser på billederne af dem.

De to små piger er:
Kirsten (10 år) og Gertrud Engel (8 år),
døtre af Anna Engel f. Brinch og civilin-
geniør Emil Engel.

Howdan gik det så med den første Sønderhodag, som man havde imødeset med forventning og ikke så lidt ængstelse?

I Fondens protokol giver sekretæren Heinrich Dohm en uhyre malende beskrivelse af dens forløb, som skal citeres i korte uddrag, idet den giver udtryk for hvilke forhåbninger der var stillet, og den lettelse der er opstået hos tilrettelæggerne over, at dagen forløb godt.

Heinrich Dohm skriver:

«... Det nye i Tanken saavel som i Planen syntes at have vakt Interesse. Denne Fest forløb ligesom den første særdeles gunstigt med stor Tilslutning ikke mindst fra Sønderhoningernes Side og varsler godt for en Gentagelse.

Bestyrelsen mødte i sine Bestræbelser for, at det skulle blive en stor Dag hermed, megen Velvilje fra alle Sider. Autoriteterne gav Tilladelse til Kirkekongert og Bortlodning, og Sønderhoningerne med Sogneraadsformanden i Spidsen støttede Sagen paa forskellig Maade med Raad og Daad. Ogsaa de Fremmede traadte hjælpende til med stor Imødekommenhed og gav Bidrag til Festen i Raad og direkte Hjælp.

«... Opfordringen til at bære Dragten den Dag var efterkommet næsten over Forventning og vidner om, at man ikke tog Fejl, da man gik ud fra, at Kærligheden hos Sønderhoningerne til deres smukke og særprægede Klædning sad dem i Blodet, og at de gerne bar den, naar man kunde give dem en særlig og festlig Anledning dertil... Selv nogle smaa Pigebørn i Dragter manglede ikke, og deres Kurve med Festtegn tømtes hurtigt.»

«... Kl. 5½ satte Brudetoget sig i Bevægelse med Musikken og Brud, Brudgom, Brudepiger og deres Kavalerer i Spidsen. Toget gik efter en forudlagt Plan og endte i Kalvekrogen.»

Heinrich Dohm fortsætter: »Toget vakte megen Opmærksomhed og Beundring, men det var sandelig ogsaa et ejendommeligt og malerisk Skue. Med Klitterne og de gamle Huse som Baggrund var Billedet meget illuderende og stemningsfuldt.»

Om aftenfesten udtaler han: »Ved Klitpavillonen havde Bestyrelsen ladet opføre Telt i Forbindelse med Pavillonen, saaledes at ca. 900 Mennesker kunde drikke Kaffe under Tag. Desværre blæste det temmelig koldt hen under Aften; tiltrods herfor var der mødt langt flere Mennesker, end Pavillonen og Teltet kunde rumme, og Forsamlingen udenfor var mindst lige saa stor som indenfor, da Formanden Kl. ca. 8 under stor Opmærksomhed rejste sig for at byde Velkommen.»

Meget interessant er det at læse referaterne fra Fondens protokol af to taler, der blev holdt i Klitpavillonen ved aftenfesten. Den første af formanden, dr. Krabbe:

«... Hr. Dr. Krabbe udtalte endvidere, at han nu særlig vilde henvende sig til

Benedicte Mahler: Badegæster i Sønderho 1908–1929 Historisk Samfund for Ribe Amt 1978

Format: 21 × 21 cm

Skrift: Meridien

Sideantal: 132

Denne bog er bygget op med en smal og en bred spalte.

Sønderhøningerne og fortælle dem, hvad han i denne Tid havde forstaaet, at de 20 Mennesker, der havde stiftet »Fonden Gamle Sønderhø«, havde vildet med denne Fest: Det var at give Sønderhø en Kærlighedserklæring. Denne udtrykkes bedst igennem Musikken, mente han, det kunde have sin Vanskelighed med Ordet, og derfor var Dagen begyndt med Musikken, der gør Hjertet blødt og Sindet modtageligt. Dr. Krabbe sluttede med at udtale, at denne Kærlighedserklæring kunde ikke komme Sønderhøningerne overraskende, da det var de samme Mennesker, der efter Aarets Slid søgte hertil for at hvile, og at de maatte holde af Sønderhø. Dr. Krabbe paapegede Sønderhøs Særpræg: at man kendte Sønderhø bedst gennem det gamle. Som Byen nu er, havde den sin Oprindelse i Fortiden, og det var derfor naturligt, at man søgte Minderne fra gamle Dage bevarede. . . .

Brudeparret i det første optog var Sine Anthonisen og Richard Sønnichsen, der ses i midten med deres følge af fanskøner, både ægte og uægte. Til højre i midten står N. M. Krømann.

Det giver gode muligheder for at få bogen til at blive spændende og varieret. Og det er et arrangement, der klæder det kvadratiske format.

Skriften hedder Meridien, en meget karakterfuld skrift, som er meget læsevenlig. Den har en meget smuk kursiv, som i bogen bruges til billedteksterne. I samme grad og med samme skydning som brødteksten.

eller mindre Antal menige for at holde Befolkningen og navnlig de frygtede »Snaphaner« i Aye og eventuelt for at fremvinge de paalagte Ydelser af alle Arter, samt for at holde uvedkommende borte fra Distriktet. Saadanne menige eller Befalingsmænd, der enkeltvis eller nogle Stykker sammen var lagt ud paa større Gaarde eller i Landsbyer, undertagelsesvis ogsaa i en Købstad, kaldtes »Salvegarder«, af Befolkningen ofte »Salvare«, fordi de skulde sikre det paagældende Sted mod Rekvizitioner og lign. af dertil uberegtigede.

DANSKE MYNDIGHEDER BETALER FOR AT UNDGÅ PLYNDRINGER

Man ser overalt, at Magistrater, Fogder og lign. styrer afsted over Hals og Hoved for mod en ofte meget betydelig »Discretion« at sikre deres By, Gods o. s. v. et »Salvegardebrev« fra Krigs-Kancelliet med tilhørende Salvegarde. Saaledes rejser Borgmesteren i Næstved med de fire Raadmænd den 16. Februar 58 hurtigst til Kjøge for at træffe Markgreven af Baden, hvem Byen er anvist. De forhandler med Fyrstens Hofmester om Brandskattens Størrelse og faar den fastsat til 2500 Rigsdaler at betale straks. For at Hofmesteren »des lideligere skulde handle med os«, maatte de give ham en »Førering«, en Solvkæde »vog« 88 Lod à 2 Mark 12 Skilling (pr. Lod)¹⁾ Saa fik de en Salvegarde af Oberst Peter »von Kesselens« Regiment. Denne Oberst, hvis Navn var Peter v. Kisel, blev i Lobet af Krigen berygtet overalt paa Sjælland og i Jylland for sine selv blandt Svenskerne ualmindelig ondartede Afpresninger og Plyndringer — ja det gik endog saa vidt, at Feltmarskalk Wrangel lod Kommandoen tage fra ham og fik ham idemt Fængsel, Bøde og Skadeserstatning. Den medbragte Salvegarde synes dog kort efter at være bleven

¹⁾ Sølv- og Guldsager — disse sidste var dog sjældne — modtoges altid efter Vægt og afregnedes mellem Fjendens og Befolkningen til en temmelig fast Pris, der sædvanlig svigede mellem 2 Mark 8 Skill. og 3 Mark.

Sydsjælland under Svenskekrigen 1657–60
Fotografisk optryk fra Årbog for Historisk Samfund for
Præstø Amt, 1912
Amtscentralen, Næstved

Format: 14,8 × 21 cm (A5)
Sideantal: 40

Denne lille bog gør brug af offset-teknikkens mulighed for affotografering og trykning af tidligere producerede ting.

Desværre har udgangspunktet for denne publikation været meget dårligt trykt. Siderne er ujævne, ja flere steder bliver teksten vanskelig at læse.

dræbt i Næstved af Snaphaner, saa at Magistraten igen og ufortøvet maatte afsted efter Erstatning »og maatte vi give ham (Obersten) i rede Penge 25 Rigsdaler, og Solvgenstande til en Vægt af 162 Lod, som han tog Loddet for 3 Mark, formedelst det var nygjort fint Arbejde.«

Umiddelbart forinden maatte de samme Mænd gøre en Rejse over til Falster, hvor Karl Gustav midlertidig boede paa Nykjøbing Slot, for at faa et tilstrækkelig kraftigt Salvegardebrev. Dette og de to Rejser kostede 50 Rigsdaler. Men ikke nok hermed: de maatte erstatte

Obersten den forsvundne Rytters fulde Udrustning, som Obersten og Ritmesteren selv satte til 66 Rigsdaler, og kort efter fik de yderligere en Salvegarde fra den omhyggelige Markgreve, bestaaende af en Løjtnant med 8 Ryttere, der forblev hos dem i 4 Uger. De var forholdsvis beskedne, da de i den Tid kun kostede Byen 116 Rdl. til Fortæring m. m.

Man har opdelt teksten i mindre afsnit, og det kan naturligvis være en udmærket idé. Men de overskrifter man har sat ind, skrevet på skrivemaskine, klæder bestemt ikke resten af bogen. Placeringen af spalterne på siden virker også noget tilfældig.

Endelig er der store forskelle i farveføringen på de enkelte sider. Mange steder står sats og illustrationer helt gråt, andre steder sort som det skal være.

Det er ærgerligt at disse væsentlige detaljer ikke er i orden. Det kunne så let være blevet et godt lille hæfte.

38-41 Den gamle Stokkerup landsby, som engang lå i nærheden af det sted, hvor senere Christian VI byggede sit Eremitageslot, havde – fortæller E. Nystrøm – en kro, som – i hvert fald eksisterede i 1669, men uden kgl. privilegium-. Da landsbyen så ved et kongeligt magtbud blev nedbrudt og fjernet, flyttedes kroen uden for den nyanlagte Dyreløves østre indhegning og placeredes på den smalle jordstrimmel, der her var levnet langs strandkanten. »Springforbi« blev den kaldt her. Et sådant navn på en kro, der dog vel gerne har villet have forbi-passerende folk til at kigge indenfor, har man jo sidenhen studeet lidt over, og nogen har derfor også foreslået, at det skulle være en foranstaltning af et oprindeligt »Spring ej forbi«. Men det kan der overhovedet ikke føres noget bevis for, og en kendsgerning er det – stadig itølge Nystrøm – at stedet så tidligt som i 1682 findes benævnt »Springforbi«.

Kroen, der lå i Strandmøllens umiddelbare nærhed, blev – som tidligere nævnt – i 1647 købt af Johan Drewsen den Ældre, som drev den med uldbytte; men efter hans død blev den i 1755, efter ønske fra de omliggende privilegerede kroer, nedlagt og omfammedes til et almindeligt lyststed for hans enke og hendes nye ægtefælle, en københavnsk storkøbmand.

Så vidt hjælper Nystrøm os på vej med Strandmøllekroens historie (»Tra Nordsjællands Øresundskyst« s. 407-08), men så heller ikke et skridt længere. Han nævner senere (s. 594) ganske løseligt og i hastigt forbigående den *nuværende* Strandmøllekro, som han kalder »den sidste ærling af den gamle Stokkerup kro«, men har ikke et ord om den kro, vi her ser afbildet på fig. 38. Nystrøm har ganske tyvensynlig troet, at den Strandmøllekro, han kendte, var identisk med den, som han i Sterns Amtsbeskrivelse 1814 fandt betegnet som Strandmøllens »egen Kro med Privilegi-

um på Krohold og Handel med Brændevi Urtekram og Spækhøkevarer«. Den gamle kro her på fig. 38 eksisterede ikke mere. Nystrøm skrev sine første bøger om Søllerød og Lyngby sogne, og han kendte af gode grunde ikke vort billede her, der først i de senere år er dukket frem af et righoldigt og overordentlig værdifuldt Strandmøllefotografiebureau, som er skænket Det kgl. Bibliotek af aldrende fru Julie von Müllen i Skudsborg, hvorfra mand, pianisten Kaj v. Müllen (død 1962) var oldebarn (datter-datter-son) af Christian i Ernestine Drewsens (jvf. 6. samling s. 214).

Forpagterfolk på kroen var i 1820'erne i første *Chr. Petersen* (født 1789) og hans hustru *Bolette Jensen* (født 1790). De fik efter hånden trang til at sætte foden helt under og bord og kalste da i 1840 Søllerød kro, som i til sammen drev i godt og vel en halv snes i Efter mandens død i 1851 fik Bolette skude i kroen, men solgte den allerede efter en mæds forløb og købte i stedet »Mothsgård« som hun beboede og iøvrigt udlejede det meste af indtil sin død i 1856 (»Lever af sin Midler« anmærkes om hende i Folketælling 1855).

På Strandmøllekroen havde Chr. og Bolette Petersen haft hjælp af en køkkepige, en stuepige og en karl. Men de var jo altså også velhavende, at de havde midler til siden blive selvejere. Efterfølgeren *Peter Petersen* (født 1805) måtte – itølge Folketælling 1860 – nøjes med sin kone og en almindelig lille tjenestepige, skønt her fremdeles var en kømandsbutik at passe ved siden af. Der havde været noget at se til i en sådan bedrift i morgengry til midnat året rundt uden ophør lørdag og søndag med!

Omkring 1880 overtoges forpagtningen af *Frederik Fris Røhr* (1840-1900), -uægte barn af pigen Henriette Røhr, hvis fader, p. p. p. p. p. Rasmus Røhr boede i et af

Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang/ Langs Mølleåen

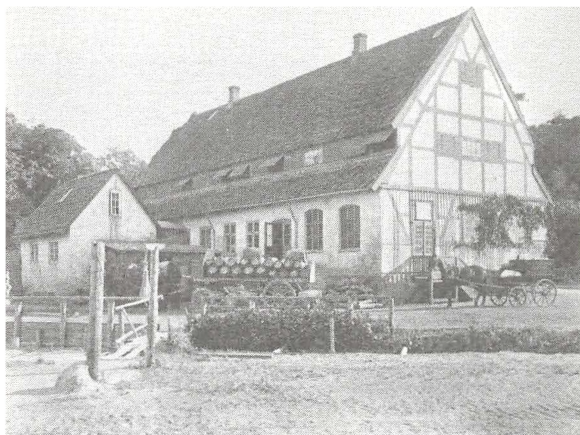
Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune 1980

Format 18 × 24,5 cm

Skrift: Garamond

Sideantal: 280

Det første, der bogstavelig talt springer én i øjnene, når man åbner denne bog, er refleksjerne fra det meget blanke papir! Ganske vist er der en del illustrationer i bogen, som kommer til at stå godt på det blanke papir, men teksten er

18 Den gamle Strandmølleko set fra pladsen foran den daværende tapetfabrik, fotografieret i sommeren 1896 i sen aftensol med lange skygger. De åbne luger skaber lys og tør gennemtræk på apertærloftet. Det var i den store sal her, Christian Drewsen den Ældre havde ladet nardette en variabel teaterscene, og altså her, den unge Adam Oehlenschläger har spillet komedie ammen med Rabbek, Hegerne og Roisingerne. Skillet på bjørnet ud mod vejen gør opmærksom på kroens »Stald og Holdeplads«. Over dobbeltdøren til venstre står »Bewertung«, og i ruderne nedenunder gentages uddybende to gange: »J. Lariens Bewertung«. Foran trappen holder lagterevognen med påmaling: Chr. H. Trebbensen - Kjød-Udsalg - St. Kongensgade 11. Og borte ved bagdøren holder elcognen med »Central-Hvidal« fra De forenede Bryggerier. »Tvede nr. 24« står der på vognfadningen over baghullet, og det vil sige, at den kommer fra J. L. Tvedes Hvidalbryggeri i Helsingør (oprettet 1877 og tilsluttet DFB i 1891) som dets transportvogn nr. 14. I baggrunden krohaven (sej. fig. 39).

79

nu den mest omfattende del af bogen. Derfor burde man have valgt et stykke mat papir.

Ellers er det en meget smuk bog. Spaltearrangementet fungerer godt på det ret brede format: Skriftstørrelse, skydning og linielængde er smukt afpasset hinanden.

Billedteksterne er sat med kursiv i samme størrelse som brødteksten. Og de fleste steder går den over begge spalter. Da teksterne mange steder er meget omfattende, får man store tekstmængder i kursiv. Noget som godt kan være læsehæmmende.

Feltherre Johan Baner
(1492-1565)

Ålborg faldt som nævnt. Klement Andersen blev fanget og siden henrettet i Viborg, og de jyske bønder mistede deres selvstændighed. Og så skulle der gå næsten hundrede år, før krigen atter vzedede ind over Hardsyssel, denne gang adskilligt grusommere. Tredivårskrigen, katoliker og protestanter mod hinanden nede i det tyske, uhyrlige ødelæggelser, hele landsdele forvandet til ørkener og rygende ruiner, døde og mishandlede i uoverskuelige mængder. Ingen krige er så vilde og nådesløse som dem, der føres for ham, der lover fred på jorden og i menneskene velbehagelighed.

HÆRGENDE OG PLYNDRENDE

I Danmark regerede Christian IV, den monark i vor historie, der tiere end nogen anden ud fra de bedste hensigter har gjort det forkerte på de forkerte tidspunkter. Tredivårskrigen var ingen undtagelse. Kongen havde den bestennte mening, at det var hans pligt at blande sig, forsvare den lutherske tro og indlægge sig hæder ikke mindst overfor Sverige og dets Gustav Adolf, hvem han ikke troede over en dørtærskel. I juni 1625 trodsede han rigsrådet og satte med 20.000 hvervede tropper over Elben i den hensigt at tilføje de forenede kejserlige tropper det endelige nederlag. Enkeltheder skal her forties, felttoget synes fra starten at have været et håbløst tod, og i august 1626 led kongen et knusende nederlag ved landsbyen Lutter am Barenberge i Sachsen til ingen ringere end greven af Tilly og Wallenstein, den tids største og mest grusomme feltherrer. Ydmygt trak kongen sig tilbage nord for Elben, hans land våndede sig under skatter og udskrivninger, og hans fordrukne søn prins Christian reede sig skandaløst. I august 1627 trængte greven af Tilly pludselig ind i Holsten og erstattedes, da han blev syg, af Wallenstein. Alt var kaos. 13. september

Hardsyssels Årbog 1980
Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Format: 17 × 25 cm
Skrift: Garamond
Sideantal: 176

Det er den meget kompakte sats, der præger denne bog.

krydsede Wallenstein Ejderen, hvor engelske, skotske og franske (ikke danske) tropper helt modigt søgte at stande ham, men huggedes ned. Kongen og hans dronning Kristine Munk forlagde straks residensen til Fyn, alt imens hans egne styrker, det calenbergiske regiment plyndrede Kolding. Tilbage i Jylland blev tronfølgeren og oberst Wolf Heinrich von Baudissin i den hensigt at lade de endnu kampduelige styrker trække op gennem halvøen og på en eller anden måde etablere et forsvar et eller andet sted bistøttet af nyudskevet mandskab. Hvordan man skulle iværksætte denne mobilisering og uddanne folkene med fjenden klods inde på livet, hvordan man skulle skaffe udrustning, heste, forsyninger og kvarterer til de nye regimenter synes der ikke at være tænkt på. Tilsyneladende var al formuftig tænkning suspenderet.

Og dette umulige par drog op gennem Jylland, hærgende og plyndrende som befandt man sig i fjendeland. Muligvis har landskærgene også troet det, de har næppe været stive hverken i geografi eller politik. Om dem hedder det: »De haver sig straks over det ganske Land udspreidt, den støtste Part af Adelen samt Præster, Borgere og Bønder forøvet og fragaget deres rørende Formue samt Vaaben og Væрге, saavidt de har kunnet overkomme; dem sig ikke godvilligen ville lade sig berøve, Ægtemænds Hustruer og Børn udi Mændenes og Forældrenes Aasyn voldtagen og sig saaledes forholdt som vore agteste Fjender. Og en anden beretter at »Rytternes uhyrlige og ukristelige Tyranni, Røven og Plyndren, Skænden og Brænden ikke alene har ruineret og fordærvet Jylland . . . mange adelige Gaarde slet udplyndret . . . en Del Bønder ihjelslaget, en Del fra Hus og Hjem forjaget, men ogsaa dermed været en stor Aarsag til den Revolte, som er sket udi Vendsyssel og det ganske Jylland.«

I et tingsvidne fra Navr sogn 1629 hedder det, at da »det første kongelige Majestæts Ryttere kom her til Landet 1627 om Mowritti' Dag (22. sept.), kom der et ganske Kompani til Navr Præstegaard og indkvarterede i den ringe Sogn Navr og tvøved hos ham (præsten Christen Nielsen) udi Præstegaarden en Kvartermester med flere af sine Selskaber som der fortøvede udi 9 Nætter og Dage med 24 Heste som gjorde ham stor Bekostning og Skade, og der de rykkede bort paa Sankt Mikkelssaften plyndrede de . . . Paa Sankt Mikkelssdag derefter samme Aar kom da et andet Kompani af kongelig Majestæts Ryttere, som ogsaa indkvarterede her i Navr og tvende andre Officere, Adelspersoner, med 30 Heste, hvilke blev hos ham i 3 Dage og Nætter.«

Så sindsygt teede kongelig majestæts tropper sig, at der fra hovedstaden udsendtes opfordring til befolkningen om at tage sagen i egen hånd og dræbe landskærgene, hvor det lod sig gøre. Kraftigere kan en far vel ikke desavouere sin egen søn, arvingen til landets trone. Og Baudissin blev afsat (men ikke den kongelige søn) og erstattet af oberst Contad Nelle, der vel ikke var hverken et åndens lys eller en helgen, men kun kunne være bedre end forængerer. I september marcherede han og arveprinsen gennem Hardsyssel via Holstebro og Odesund til Thy. Tanken var undervejs at udskrive 12000 (!) våbenduelige mandfolk, men som ventet (blot ikke af tankens fædre) nægtede befolkningen pure at have noget med de tyske landskærgere at gøre. Derimod havde de ikke spor imod at kæmpe imod dem, og de gjorde det, sluttede sig sammen i sognevæbninger og kastede sig uden skånsel over mindre delinger og patruljer, slagtede dem med leer, høtøve og plejle, bondens foretrukne våben gennem riderne.

Og imens trængte den egentlige fjende, Albrecht Wenzel Eusebius Wallenstein, tredivårskrigens blodigste hærfører op gennem Jylland, og 4. oktober nåede en af hans generaler grev Schlick Hald og stod to dage senere i Viborg, Contad Nelle, som havde ho-

¹⁾ Mauritius

Til de lange linier burde man have brugt en større skydning.

Det havde måske været en mulighed at benytte et 2-spaltet arrangement til det brede format. Mange af bogens illustrationer er i format som det her viste eksempel, og havde derved passeret godt til de smallere spalter.

Papiret er meget kraftigt glittet. Det giver generende reflekser, der forstyrrer læsningen.

følt det som en naturindvielse mage til den, Chr. Winther taler om, hvis sammenstillingen ikke lyder for komisk, da han på sin 5 års fødselsdag af sin moder blev båret ned til en høj ved havehegnet og derfra så solopgangen over det smilende, sydsjællandske landskab. Jeg kan se os storme ind til mor i den solbeskinnede glasveranda med hænderne fulde af anemoner; de hvide blomsterhoveder hang slapt, halvkvart af den lille varme hånds faste greb, og kildede håndryggen, og midterpartiet af buketterne begyndte at klatte ned på flisegulvet; men det gjorde ingenting; vi så glæden i mors øjne og troede selvfølgelig, at den gjaldt de fine blomster.

Det ville være mærkeligt, om jeg ikke en gang imellem kunne føle hjemve. Men den plet af Nordsjælland, som var min barndoms og ungdoms hjem, er ikke mere, hvad den var. Den er langsomt men sikkert ved at opsluges af storbyen, og var der ikke alle skovene og søerne, ville den allerede være forvandlet til ukendelighed. Min barndoms stengærde i skovbrynet, hvor selv på kolde martsdage solen bagte og kaldte de første spæde anemoner frem mellem visne blade, og hvor jeg lå på ryggen og betragtede skyerne, der skød sig ind i hinanden, opløstes i flossede uldtotter og forsvandt, billeder i stadig forandring, eller vendte mit blik ud over de sorte pløjemarken med snerester i de skyggefulde plovfur, dette stengærde vender idag ind mod bagsiden af et 3-etagers boligkompleks med tæppebankning og skraldespande og børn på løbehjul og middagskoncerter hylende ud ad vinduerne. Overalt er de skudt op disse vældige blokke, og ustandselig myldrer mennesker til 5-toget, der kommer larmende og raslende hvert 10. minut, standser og hvæser og straks efter larmer videre i rask crescendo.

I forhold til dette har Nordvestjylland jo endnu en uberørt natur, og det betyder allerede en del. Men det, der måske mest af alt lettede omplantningens vanskeligheder, var den

Limfjordsluft

Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune, Struer Kommune og Christensens Bogtrykkeri, Struer, 1978

Format: 17 × 24,5 cm

Skrift: Garamond

Sideantal: 54

komplette modsætning mellem det sjællandske landskabs idyl og det nordvestjyske landskabs store og majestætiske linjer, og så, at man her fandt noget, som man ikke finder magen til noget andet sted: *Limfjorden*, den skønneste fjord i verden, aldrig den samme, men altid dejlig, og Limfjordsluften, den friske, stærke og rene. For det kan jo ikke nægtes, at luften derhjemme mange gange føltes både tung og klam, og myggen var en slem plage, spolerede ofte helt idyllen; her kender vi dem næppe, luften er dem for karsk.

Men der er jo blæsten! Den lærer jeg aldrig at forsone mig med. Til at begynde med forskrækkede den mig helt, nu ærgrer den mig blot. For at kunne lide den, skal man nok være indfødt, men den hører nu engang med til Limfjordsnaturen. »Det blæser nok lidt idag,« siger tilreisende gæster ostfra. »Nej,« svarer jeg, »idag er det skam stille vejr; men vent til i morgen, så skal De få blæst at se og føle, sådan hvad vi her ved Limfjorden kalder blæst«. Og det slår sjældent fejl.

Blæsten er der næsten altid. – Når vi kommer hjem fra ferien, hvem stiller så altid trofast på perronen? Blæsten! Den farer os i møde med udbredte arme og omfavner os med en voldsomhed, så vi er ved at tabe hatten, hiver med besværlig tjenstvrighed i kufferten og danser ustandselig snakkende foran os. Der er ingen ende på dens hjælpsomhed; den skubber os i ryggen op ad gaden, belevent, men altfor voldsomt, og ved første gadekryds løber den pludselig foran og standser os brat, som satte den begge håndflader lige ind i os. Har den så fået os vel over gaden, går den bagom igen med en sådan pludselighed, at vi må foretage ufrivillige løbetrin. – Jo vist skal vi mærke, at vi er hjemme igen!

Blæsten er her næsten altid, siger jeg. Det er den, der bringer vinterens sne. Jeg oplever aldrig mere barndommens yndige julepostkort – snevejr med de stille, blidt dryssende snefnug, der dannede et hvidt, jævnt tæppe på jorden og

23

Det er en fornøjelse at åbne denne bog. Man får ganske simpelt lyst til at læse i den.

Bogen er udformet med sikker hånd. Typografien står meget smukt i det gode tryk og på det let tonede papir.

Log-bog fra Lillebælt

Det var bl. a. Danmarks åbning mod vest, der skabte den store trafik mellem Strib-Fredericia. Nu kunne danske landbrugsprodukter med jernbanen bringes over Sjælland og Fyn til Esbjerg på forholdsvis kort tid, og efterhånden som Esbjergs kapacitet som udskibningshavn ogedes stærkt, så voksede også presset på banerne og færgerne. I trafikale henseender var Danmark nu blevet uundværdigt, men ved Lillebælt var der en flaskehals, som tilmed var sårbar over for isvintre, tåge, lavvande, maskinuheld og meget andet. 1880'erne og 90'erne var præget af striden mellem »Venstre« og »Højre«. Vi er i visne-politikkens tid, men på det trafikale område skete der, omend langsomt, alligevel en stor udvikling. Men hver gang, der er tale om at anskaffe flere og større færger og anlægge flere færgelejer i henholdsvis Strib og Fredericia, stilles denne problematik op mod den bedste løsning af forbindelsen mellem de to landsdele: En bro. Der skulle gå lang tid, før den gamle tanke blev til virkelighed, men den ligger bag alle de debatter, som i tidens løb blev ført om udviklingen af færgeriet Strib-Fredericia. Vi skal ikke her følge denne debat på det landspolitiske plan, men i stedet plukke en række eksempler fra datidens egen opfattelse af problemerne, og de skildringer på hvilke samtiden dannede sig sin opfattelse af dem.

1889, 26.11.: Det fortælles i den senere tid, at man omgås med tanken om enten en betydelig udvidelse af dampfærgehavnene ved Strib og Fredericia eller bygningen af endnu en dampfærgehavn på hvert af de nævnte steder. Det lader således til, at tanken om en fast bro over Lillebælt stadig skydes ud, og at udgiften til et sådant anlæg i vor tid anses for alt for høj. Det indvendes stadig, at dampfærgerne gør god fyldest, og dette kan jo heller ikke nægtes, men man synes stadig at glemme, hvilke uhyre opsving både mængden af rejsende og af gods har taget i de omtrent 25 år, den fynske jernvej har været i drift, lige som man åbenbart ikke synes at tillægge de store driftsudgifter af et sådant stykke vandvej tilstrækkelig vægt. Da i 1865 jernvejen gennem Fyn blev

98

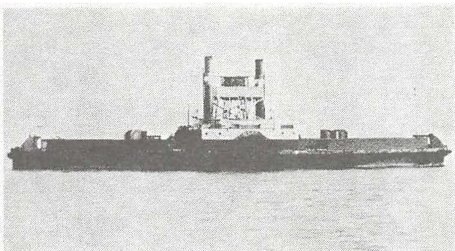
Åge Petersen: Strib i færgernes og jernbanens tid
Udgiverselskabet i Middelfart 1971

Format: 17 × 25 cm

Skrift: Baskerville

Sideantal: 224

Der er en morsom overensstemmelse mellem den tid bogen beskriver – og så den måde bogen er udformet på.

Færgen »Fredericia».

åbnet, kunne man i et par år hjælpe sig med de her hjemmeboende små dampbåde, »Lille Belt« og »Balder«, men nu er ikke engang tre store dampfærger tilstrækkelige. Skal der nu bygges ny og større dampfærgehavne, så synes man her som på adskillige andre områder at være i færd med at spare på skillingen og lade daleren springe. For øvrigt påtænkes det nok i en nær fremtid at gøre forsøg med at lade til så vel dag- som nat-togene indrette for 1. og 2. klasses rejsende et par salonvogne, som kunne overføres med dampfærgen.

1890, 24.11: En stormflod presser så meget vand op i Lillebelt, at færgerne ikke kan sejle. Vandet trængte ind i bagerens hus. Det franske hestehandlerfirma, Brødrene Levy, skulle have haft 50 heste over, men de måtte opstaldes i Middelfart til forholdene blev normale. Der skete også skade på havneanlægene »og de omkostninger, disse skader medfører, vil dog vel engang overbevise magthaverne om, at en bro over Lillebelt er påtrængende nødvendig. Den vil spare mange penge hver eneste dag!«

1891, 9.1.: Der var sent fredag aften (8.1.) endnu ingen forbindelse opnået med Jylland over Strib-Frederits. Fredag formiddag forsøgte dampfærgen fra Strib at nå over bæltet, men efter 6 timers frugtesløs kamp med isen, måtte færgen vende tilbage til Strib, uden forbindelse med Frederits. Udsigterne er dårlige, thi alt er tilpakknet med is (tildels »kantskruet« af strømmen), som

Men bogen er sat, trykt og udgivet i 1971. Når udformningen ellers bringer tankerne hen på ældre tider, skyldes det nok først og fremmest de meget store marginforhold.

Bogen virker ellers meget sikker og naturlig i sin opsætning. Den er udmærket at læse i. Måske skulle der have været lidt mere skydning.

Gl. Holtegaard

En bygningshistorisk beskrivelse

Af *Charlotte Iversen*

Beskrivelsen er en del af en afsluttende eksamensopgave ved Kunstakademiets Arkitektskoles afdeling for Bygningsrestaurering, juni 1979. Hele opgaven blev udstillet på Søllerød Rådhus i august 1979.

Gl. Holtegårds historie går tilbage til begyndelsen af 1600-tallet, hvor man af de store tiende-skatter kan se, at det har været en stor fæstegård, som kaldtes Holtegård.

I 1697 får J. B. Clodi selveje over gården, og han får desuden monopol på bryggevirksomhed, hvilket var af stor økonomisk betydning for gården, idet sognets bønder var tvunget til at købe øl og brændevin her. Kroerne i Nærum og Vedbæk var ligeledes pålagt at gøre deres indkøb på Holtegård, og dette har ofte skabt mange problemer for kroejerne. Monopolet blev givet af kongen for at sikre kronens handel med korn, idet monopolejeren var pligtig at aftage al sognets landgildekorn til højeste pris, hvilket kunne medføre store tab for monopolejeren. For at undgå store tab blev priserne på øl og brændevin ofte hævet, og bønderne og især kroerne oprettede ulovlige hjemmebrænderier. Blev et ulovligt brænderi opdaget, var straffen hård, idet et brud på monolet var en trussel mod kronens kornhandel.

Herefter skiftede Holtegård ejer flere gange, indtil den i 1742 blev overtaget af den norske hofmaler Jørgen Lassen, som var kommet til landet for at male prospekter på Hirschholm slot af Kong Chr. VI's rejse til Norge. Senere deltog Jørgen Lassen i dekorationsarbejdet på det forrige Christiansborg, som dengang var under opførelse.

90

Fra fæstegård til selveje med bryggemonopol

Søllerødbogen 1980

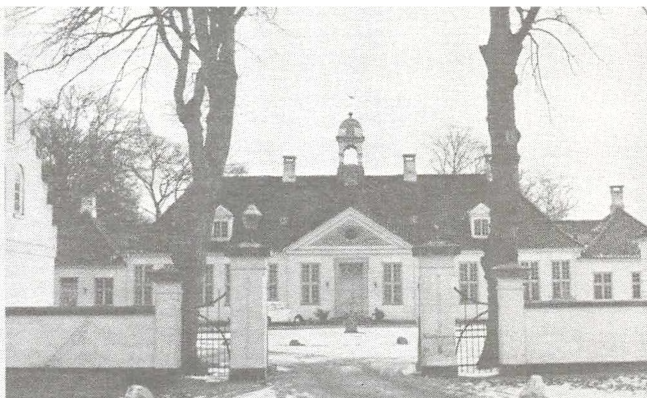
Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune

Format: 16,3 × 16,8 cm

Skrift: Janson

Sideantal: 168

Denne bog er et meget smukt eksempel på, hvormeget man ved hjælp af et godt gennearbejdet typografisk arrangement kan få ud af et lille format.

Gl. Holtegård fotograferet 1978 af arkitekt Erik Manniche.

*Kong Chr. VI's
bofbygmestre*

I 1754 dør kongens foretrukne hofbygmester Niels Eigtved, som bl.a. stod for planlægningen af Frederikstaden med Amalienborg. Kongens anden bygmester var generalbygmester Lauritz de Thurah, som blandt meget andet havde tegnet Hirschholm slot, Eremitageslottet, det spiralformede tårn på Vor Frelsers kirke og senere pavillionerne til Frederiks hospital – nu Kunstindustrimuseet. Thurah dyrkede hele livet barokarkitekturens enkelhed og symmetri, medens Eigtved var mere »moderne« og blev inspireret af den nye stilart, Rokokoen. Den nye stil tiltalte også kongen, og Thurah gled derfor lidt i baggrunden.

*Generalbygmester
Lauritz de Thurah*

I 1750 besluttede Thurah derfor at flytte til Børghlum kloster, som han ombyggede til sig selv og sin nye kone, Maria Kirstine Kiærskiold. Han havde tænkt sig at ende sine dage i Nordjylland – ja, han havde endda ladet

Den smalle venstre-margin bruges til marginaler, som giver mange gode »indgange« til teksten. Den bruges også flere steder til at lade de større illustrationer gå ud i. I enkelte tilfælde placeres små illustrationer også herude.

Billedteksterne er en mindre grad af brødteksten. Det skiller disse tekster godt ud fra det øvrige. Marginalteksterne er sat med kursiv i brødtekstens størrelse.

LYØS BRANDVÆSEN op til 1960

Lyø By er usædvanligt velbevaret, fordi den igennem århundreder ikke har været udsat for en stor og ødelæggende brand. I tidligere tider, hvor brandslukningsberedskabet ofte var ineffektivt og dårligt, hørte katastrofebrande, hvor hele købstæder eller landsbyer gik op i luer, til hverdagens uorden. Men Lyø er altså ved skæbnens gunst blevet skånet. Et andet meget velbevaret ø-miljø blev derimod flammernes bytte, da det meste af landsbyen på Drejø brændte Sct. Hansdag 1942. Vi må håbe, at vi også i fremtiden må blive forskånet for at høre den røde hane gale over Lyø...

Naturligvis har man til alle tider forsøgt at beskytte sig mod ildebrand på forskellig måde. Men langt op i tiden hvilede ethvert beredskab på den enkelte husstand, selv om man vel har hjulpet hinanden, når ulykken var ude. De ældre love indeholder en forpligtigelse for alle ejere af hovedgårde til at holde en brandsprøjte, men først i 1861 op organiseredes det første offentlige brandberedskab på landet. Det skete gennem en lov om Brandpolitiet på Landet. Loven, der revideredes i 1889 og i 1898, var gældende til 1926.

1861-loven indeholder for det første en række regler for opførelse af landejendomme. Disse bestemmelser har alle til hensigt at mindske brandfaren. Dernæst følger en række love om, hvordan man bør omgås med ild og lys m.m. Der er bl.a. bestemmelser om rensning af skorstene og kakkelovne, om brugen af fyrværkeri, samt om afbrænding af lyng, tørv og halm. Herefter følger reglerne for det offentlige brandvæsen. Det bliver nu pålagt alle landkommuner som en forpligtigelse (hvis sogneforstanderskabet finder det nødvendigt) at anskaffe sig en sprøjte med tilbehør og opbevare disse redskaber i et passende lokale. I hver brandkreds skal udnævnes en brandfoged af amterådet. Denne skal sammen med to sognerådvalgte mænd hvert år holde brandsyn over samtlige bygninger i sognet og føre en brandbog over påviste mangler ved synet. I tilfælde af brand har alle borgerpligt til at yde den tjeneste, han formår efter brandfogdens kommando.

Lyboen

Lokalhistorisk Forening for Lyø 1980

Format: 14,8 × 21 cm (A5)

Sideantal: 20

Det virker udmærket at denne publikation er skrevet på skrivemaskine. Sammen med det håndtegnede omslag er der kommet en god og »hel« sag ud af det.

I 1926 vedtoges en ny lov, der udbyggede og skærpede reglerne fra 1861. Det pålægges nemlig nu alle kommuner at organisere og opretholde et egentligt brandvæsen, ligesom sognerådet forpligtiges til at affatte en brandvedtægt, der skal stadfæstes af amtmanden. Kommunen skal inddeles i brandkredse, vandforsyningen i tilfælde af brand sikres, brandredskaber indkøbes og brandvæsenet organiseres forsvarligt.

I 1928-29 stadfæstede J. Wedel Wedelsborg de første brandvedtægter for Lys. Øen blev inddelt i en nordre og en søndre brandkreds med hver sin brandfoged. Grænsen gik ved Holtevejen, Bygaden og Klokkestensvejen. Alle mænd mellem 18 og 60 år havde pligt til at gøre tjeneste ved brandvæsenet, og mandskabet inddeltes i 4 kategorier: a) redningsmandskab b) slukningsmandskab c) vandtilførselsmandskab og d) kørselsmandskab. Hver brandfoged blev assisteret af en assistent. Lyses brandredskaber var i 1926 følgende: 1 kommunesprejtte med tilbehør samt 4 vandspande til hver af de to brandkredse. Samtlige redskaber blev opbevaret i sprejttehuset. Vandforsyningen var (naturligvis) sans 5 gadekær.

Senere er brandredskaberne blevet forbedrede, ligesom der i brandvedtægten for Lys fra 1954 skelnes mellem pligtbrandvæsenet, der stadig udgøres af alle mænd mellem 18 og 60 år, og det faste lønnede brandkorps, der omfatter 1 brandinspektør, 2 brandfogeder samt 10 menige brandmænd.

Allerede før 1929 havde brandfogederne på Lys holdt årlige brandøvelser. Det nye er altså, at det hele nu lægges i ret faste rammer, ligesom brandkorpsset bliver bedre organiseret.

Brandprotokollerne for Lys i perioden fra første verdenskrig op til 1960 afslører, at der er gjort et omhyggeligt og trofast arbejde med brandsyn og årlige øvelser.

Brandfogeder i dette tidsrum var følgende: Nordre kreds: 1917-20: R.M. Rasmussen, 1921-23: N. Pedersen, 1924-26: A.R. Christensen, 1927-29: H.C. Hansen, 1930-32: J. Lundegaard-Leth, 1933-38: P. Hansen, 1939-41: Hans A. Pedersen, 1942-44: J. Juul Jensen, 1945-47: H.R. Pedersen, 1948-50: Mads Pedersen, 1951-56: P. Pedersen, 1957-60: Rasmus Andersen.

Søndre kreds: 1924-26: Chr. A. Hansen, 1927-29: Hans Andersen,

Det viste opslag virker roligt og er udmærket at læse. Men andre steder sker der mange ting rent tekstmæssigt, og her virker siderne knapt så overskuelige og gennemarbejdede som her.

Skrivemaskinen har ikke så mange variationsmuligheder hvad angår skriften, derfor er det nødvendigt, at arbejde meget omhyggeligt med luftforholdene.

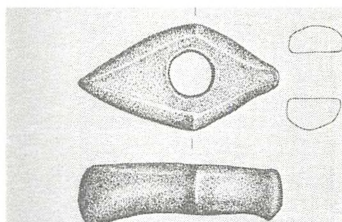

Fig. 3. Øksen fra grav C høj 2. 1-2. Tegning Steen Ibson Andersen.

lig i denne periode. Ud fra inventaret må graven karakteriseres som en mandsgrav (fig. 3).

Profilen gennem højen viste kun en opbygningsskive.

Høj 2. Totalt ned- og udplojet høj, hvis diameter vi ved hjælp af hedesandsafgrænsningerne kunne opmåle til ca. 9 m. Der blev fundet et anlæg, den indenfor højområdet centralt placerede undergrav D. Denne var gravet ca. 0,47 m ned under den nuværende undergrunds overflade og var tilnærmelsesvis Ø-V orienteret. I graven kunne der tydeligt iagttages spor efter en kiste bygget på stedet af løse planker. Som almindeligt i enkeltgravene er langsidernes planker trukket forbi gavlstykkerne.⁸ Kisten var 1,5 m lang og 0,47 m bred.

Graven indeholdt kun en oldsag (fig. 4), en tyknakket let skræbget flintøkse, der var placeret i gravens vestlige ende tæt op ad den sydlige langsider med æggen rettet mod NNØ. Graven må karakteriseres som en mandsgrav og dateres til undergravstid.

Høj 3. Totalt udplojet høj, der på grundlag af hedesandsafgrænsninger kunne opmåles til at have haft en diameter på ca. 10-11 m.

10 MARK OG MONTRE

Udover et uidentificeret anlæg, der totalt ødelagt af en moderne nedgravning indeholdt højromten den centralt placerede grav G. Graven var meget tæt på være Ø-V orienteret og dens bundniveau ca. 0,27 m under undergrundens overflade. Der kunne ikke erkendes kiste-spore, og gravlejens længde og bredde kunne grundlag af fyldskiftet opmåles til henholdsvis 1,4 m og ca. 0,75 m. Gravvaretaget bestod af fem genstande: 1 stridsøkse, 1 flække, 2 skiveformede rapserler og gennembores samt en nærmest dråbeformet rapserle ligeledes med gennembor. Oldsagerens indbyrdes placering i graven ses på fig. 5. Stridsøkse, som er lavet af grønsten (fig. 6), er opskærpet og omkranset og således af ukarakteristisk form, og alligevel må den betegnes som en undergravsform. Graven må karakteriseres som en mandsgrav og dateres til undergravstid.

Høj 4. Totalt udplojet høj, hvis diameter på grundlag af hedesandsafgrænsninger kunne opmåles til ca. fem meter. En mere beskedent højtdiameter, hvorfor man nu en vis rimelighed må antage, at den oprindelige højde har været tilsvarende beskedent. Disse forhold er antagelig skyld i,

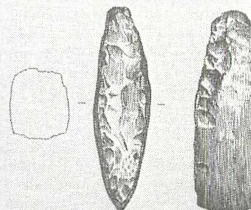

Fig. 4. Øksen fra grav D høj 2. 1-2. Tegning Steen Ibson Andersen.

Mark og montre. Fra sydvestjyske museer 1980 Kulturhistoriske museer i Ribe amt

Format: 16,8 × 23,5 cm
Skrift: Baskerville
Sideantal: 96

Denne bog har et rart format. Spaltearrangementet er godt tilpasset til det. Der er ro over siderne, samtidig med at

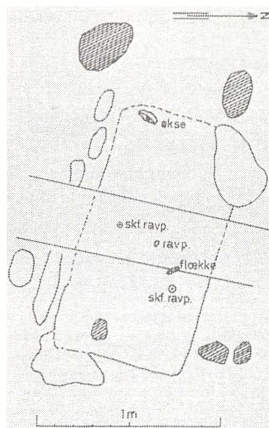

Fig. 5. Oldtugernes indløbendes placering i grav G høj 7.

højen aldrig har været registreret, idet man må formode, at en så lille høj hurtigt blev udjævnet efter ganske få pløjninger.

Højtomten indeholdt et anlæg, den centralt placerede grav B med tilhørende ringgrøft. Ringgrøften fremstod i fladen som en 15-20 cm bred ring med en diameter på ca. 3,5-4,0 m. I den sydlige del var grøften ikke gennemført på et ca. 1,5 m langt stykke. Den maksimale dybde var 0,55 m og der kunne ikke konstateres nogen form for stolpespor (fig. 7). Centralt placeret indenfor ringgrøften lå grav B, der var opbygget af en stenramme af hånd- til hovedstore sten med få spredte sten indenfor rammen. Graven var orienteret VNV-ØSØ. De modstående sider i stenrammen

var stort set parallelle. Over selve gravlejret lå et »låg« af hånd- til hovedstore sten. Graven var 0,5 m dyb, og der kunne ikke iagttages kistespor. Den indeholdt ialt 30 mindre ravperler med gennemboring, hvoraf de tyve lå i en samling, der dog ikke dannede nogen delimeter form.

Graven må således traditionelt betegnes som en kvindegrav og dateres til hundgravsstid.

Høj 5. Totalt udplojet enkeltgravshøj, hvis diameter kunne måles til ca. 11 m. Højtomten indeholdt et anlæg, grav A. Graven var konstrueret som en cirkelgrav, der i fladen havde en diameter på ca. 3 m. Indenfor cirklen lå en samling af hånd- til hovedstore sten, der ikke dannede noget regulært system. Ved fjernelse af det stenfyldte opfyldningsmateriale inden for cirkelens omkreds, fremkom i bunden af denne flade et næsten stenfrit område, der hvor kisten havde stået. I samme niveau fremtrådte cirkelens periferi som en grøft med ringbredde på 0,25-0,4 m. Der kunne ikke konstateres nogen form for anlægspor i grøften. Graven, som var 0,65 m dyb, viste tydelige spor efter en plankelbygget kiste, der har haft udtrukne langsider (jvf. høj 2) og hvis længde har været 1,45 m og den

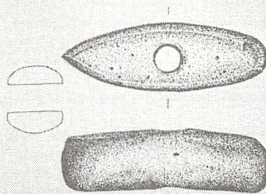

Fig. 6. Øksten fra grav G høj 7. 1:2. Tegning Sten Børn Anlæret.

Fra sydvestjyske museer 1980 11

det to-spaltede system giver gode variationsmuligheder for illustrationerne.

Skriften er i størrelse m.v. god nok. Men Baskerville-skriften bliver i denne udgave meget tynd. Da man samtidig har trykt bogen på alt for blankt papir, er den ikke let at læse. Det er ærgerligt, da mange ting i bogen ellers er så godt gennemarbejdet og smukt bragt på plads.

Billedteksterne er blevet for små. De er både kursive og mindre end brødteksten. Det er for meget på én gang!

ADRESSER

Det kongelige Bibliotek
Christians Brygge 8
1219 København K
Tlf. (01) 15 01 11

Statens Avissamling
Statsbiblioteket
Universitetsparken
8000 Århus
Tlf. (06) 12 20 22

Dansk Bogfortegnelse
Telegrafvej 5
2750 Ballerup

Nationalmuseet
Frederiksholms Kanal 12
1220 København K
Tlf. (01) 13 44 11

Museumstjenesten
Sjørupvej 1
Lysgård
8800 Viborg
Tlf. (06) 66 76 66

Rigsarkivet
Rigsdagsgården 9
1218 København K
Tlf. (01) 12 38 78

Landsarkivet for Sjælland
Jagtvej 10
2200 København N
Tlf. (01) 39 35 20

Landsarkivet for Fyn
Jernbanegade 36
5000 Odense
Tlf. (09) 12 58 85

Landsarkivet for Nørrejylland
Lille Sankt Hans Gade 5
8800 Viborg
Tlf. (06) 62 17 88

Landsarkivet for Sønderjylland
Haderslevvej 45
6200 Åbenrå
Tlf. (04) 62 58 58

Erhvervsarkivet
V. Alle 12
8000 Århus
Tlf. (06) 12 85 33

Dansk Folkemindesamling
Birketinget 6
2300 København S
Tlf. (01) 58 58 00

Geodætisk Institut
Rigsdagsgården 7
1218 København K
Tlf. (01) 11 60 17

Matrikelarkivet
Titangade 13
2200 København N
Tlf. (01) 83 77 33

Søkortarkivet
Esplanaden 19
1263 København K
Tlf. (01) 13 51 75

Stednavneudvalget
Rosenborggade 15
1130 København V
Tlf. (01) 12 69 26

Historisk Institut ved
Københavns Universitet
Lokalhistorisk Afdeling
Florsgade 4
2200 København N
Tlf. (01) 37 76 40

Landscentralen for
undervisningsmidler
Gl. Kongevej 164
1880 København V
Tlf. (01) 21 54 55

Dansk Historisk
Fællesforening
Rigsarkivet
Rigsdagsgården 9
1218 København K
Tlf. (01) 12 38 78

Dansk kulturhistorisk
Museumsforening
Postboks 26
4000 Roskilde
Tlf. (03) 36 72 11

Sammenslutningen
af lokalhistoriske
arkiver (SLA)
Lokalhistorisk Arkiv
Peder Barksesgade 5
Postboks 1353
9100 Ålborg
Tlf. (08) 12 85 77

Sammenslutningen
af lokalhistoriske
foreninger (SLF)
Carit Etlarsvej 60
8230 Åbyhøj
Tlf. (06) 15 83 48

